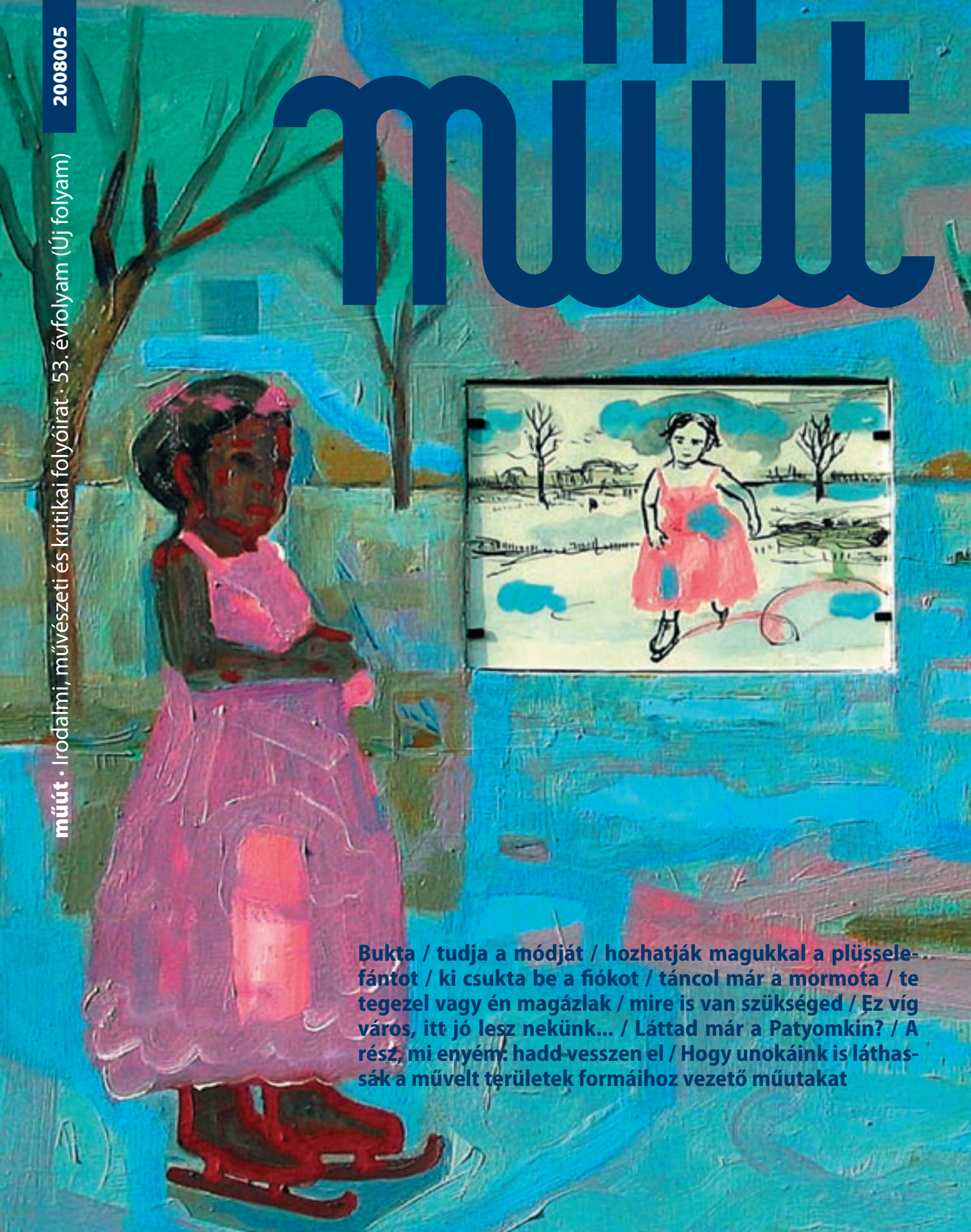

műút

Bukta / tudja a módját / hozhatják magukkal a plüssel-
fántot / ki csukta be a fiókot / táncol már a mormota / te
tegezel vagy én magázlak / mire is van szükséged / Ez víg
város, itt jó lesz nekünk... / Láttad már a Patyomkin? / A
rész, mi enyém: hadd vesszen el / Hogy unokáink is láthas-
sák a művelt területek formáihoz vezető múutakat

műút

3 líra	Kun Árpád: Mese az autóbalesetről
4 próza	Turányi Tamás: A macska
6 líra	Jász Attila: amikor; akárha; egyedül; nemmindig; vagykitudja
8 próza	Can Togay: Egy autista feljegyzései 1993–94 (II. rész)
14 líra	Magolcsay Nagy Gábor: „lengő imák
15 líra	Bozsik Péter: Egy papírzacskóra
16 próza	Spiegelmann Laura: Téli időszámítás; Reggel
20 líra	Györe Balázs: röltex(t)
21 líra	Friederike Mayröcker: mire is van szükséged (Nádas Péter fordítása)
23 líra	Nyírfalvi Károly: Tagolt beszéd
24 próza	Józsa Márta: A szabadság őszi fantomja
28 líra	Pollágh Péter: Üvegbe öltözött; A tükör kilincse; Nem kávé; Ha van cukor
30 tandori	Tandori Dezső rajzai
32 tandori	vtbb: Szénrajzok Tandoritól
35 Kalász 75	Fecske Csaba: A Bódva-völgy dalköltője
37 Kalász 75	Filip Gabriella: Most vagyunk mi
38 Kalász 75	Mile Lajos: Zörgölődő szélvizit
39 Kalász 75	Békési Gábor: Kalászatok a levélboglyában
42 Kalász 75	Serfőző Simon: Útban hazafelé Kalász Lászlóval
44 kritika	Gajdó Tamás: „Ez víg város, itt jó lesz nekünk...” (Legendák, anekdoták, emlékek a miskolci színjátszás történetéből)
47 képzőművészet	Bán András: Szocio-kulturális táj (Bukta Imre a Modemben)
50 áltanulmány	Centaury: Művészhelyzet
54 tanulmány	Dunai Tamás: Üveg- helyett Tükörváros
58 interjú	Hegyháti aszú avagy Egy „beérett” könyvről – beszélgetés Vámos Miklóssal
62 kritika	Sántha József: A rozsdá színe (Keresztesi József: Hamisopera)
65 kritika	Szentesi Zsolt: „Poligráfia” a nyelvhúsban tobzódásról (Németh Zoltán: Parti Nagy Lajos)
69 kritika	Gerőcs Péter: Hová lett a parti táj (Parti Nagy Lajos: A vak murmutér)
71 kritika	Antal Balázs: ...na meg a ráadás (Zilahy Péter: Három Plusz egy)
72 kritika	Mile Lajos: Üdvözlét a győzőnek (Cserna-Szabó András – Darida Benedek: Jaj a legyőzötteknek, avagy süssünk-főzzünk másnaposan)
73 esszé	Nagy Balázs: <i>blogikátlan</i> kritika avagy Online folyóiratok és portálok a ma- gyar irodalmi életben
77 kritika	Gilbert Edit: Test és Moszkva (Ljudmila Ulickaja: Odaadó hívetek, Surik)
79 kritika	Paksy Tünde: A fordításba zárt kimért idő (Ingeborg Bachmann: A kimért idő)
81 kritika	Szendi Zoltán: se keserűn, se vigasztalón (Ingeborg Bachmann: A kimért idő)
84 esszé	Hárs György Péter: Magyarország megszállása és ellenmegszállása: pszichoanalitikusok stratégiai magánháborúi 1917-ben (2. rész)
90	Kikötői hírek
97 képregény	Stark Attila: Kulo City

Műút

„ Úton lenni boldogság...” (J. K.)

Szerzőink: Antal Balázs (1977, Ózd–Nyírszőlős) író, kritikus, PhD-hallgató · Bán András (1951, Budapest–Miskolc) műkritikus, tanár · Békési Gábor (1974, Miskolc) muzeológus · Bozsik Péter (1963, Veszprém) író, költő, műfordító, szerkesztő · Can Togay (1955, Budapest–Berlin), költő, író, rendező · Centauri (1972, Magyarország, Dunántúl) író · Dunai Tamás (1981, Szeged) egyetemi hallgató, SZTE · Fecske Csaba (1948, Miskolc) költő · Filip Gabriella (1959, Miskolc) szerkesztő · Gajdó Tamás (1964, Budapest) színháztörténész, az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet munkatársa · Gerőcs Péter (1985, Budapest) egyetemi hallgató, író, szerkesztő · Gilbert Edit (1963, Pécs) egyetemi docens, irodalomtörténész, műfordító · Györe Balázs (1951, Budapest) író · Hárs György Péter (1965, Pécs–Budapest) irodalomtörténész, esztéta · Jász Attila (1966, Tata) költő, szerkesztő · Józsa Márta (1962, Budapest) író, újságíró, szerkesztő · Klopfer Ágnes (1966, Miskolc) középiskolai tanár · Kun Árpád (1965, Marifjora, Norvégia) író, költő · Kutasy Mercédesz (1978, Budapest) PhD-hallgató · Lukácsi Margit (1965, Budapest) PhD, műfordító · Magolcsay Nagy Gábor (1981, Eger) költő · Márkus Krisztina (1976, New York) bölcsész · Mayröcker, Friederike (1924, Bécs) író, költő · Mile Lajos (1958, Kistokaj) irodalomtörténész · Nádas Péter (1942, Gombosszeg–Budapest) író, drámaíró, publicista · Nagy Balázs (1977, Nyíregyháza) tanár, PhD-hallgató (Műgond) · Nyírfalvi Károly (1960, Budapest) költő, író · Paksy Tünde (1973, Miskolc) egyetemi tanársegéd, irodalomtörténész · Pollágh Péter (1979, Budapest) költő, író, kritikus · Sántha József (1954, Mogyoród) kritikus · Serfőző Simon (1942, Miskolc) író, költő, kiadóvezető · Spiegelmann Laura (1976, Budapest) író · Szendi Zoltán (1950, Pécs) tanszékvezető egyetemi docens · Szentesi Zsolt (1957, Eger) kritikus, Eszterházy Károly Főiskola, főiskolai tanár · Tandori Dezső (1938, Budapest) költő, író, képzőművész, stb. · Turányi Tamás (1966, Göd–Budapest) költő, író · Vámos Miklós (1950, Budapest) író · várnagy tiber (1957, Budapest) képzőművész, a Liget Galéria vezetője

Jelen számban Bukta Imre művei, vagy azok részletei láthatók.

Főszerkesztő: **Zemlényi Attila** zemlenyi@muut.hu · Irodalom, online: **k.kabai lóránt** kkl@muut.hu · Kritika, esszé: **Jenei László** jenei@muut.hu · Képzőművészet: **Kishonthy Zsolt** kishonthy@muut.hu · Szerkesztőség: 3525 Miskolc, Hunyadi u. 12. (Petró Ház) e-mail: muut@muut.hu www.muut.hu http://muut.blog.hu · A Műút irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat megjelenik a Szépmesterségek Alapítvány és a Miskolci Galéria Városi Művészeti Múzeum kiadásában Miskolcon · Felelős kiadó: **Dobrik István** · Lapigazgató: **Borkúti László** · Szerkesztőségi titkár: **Barázda Eszter** barazda@muut.hu · Design: **Szurcsik János** mail@janos.at www.janos.at · Borító, képszerkesztés, tördelés: **Tellingner András** · Korrektor: **k.kabai lóránt** · Nyomda és kötészet: **Szocioprodukt Kft., Miskolc** · Felelős vezető: **Osváth Zoltán** · ISSN 1789-1965

A folyóirat támogatói:
Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzata,
Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Önkormányzat,
Szépmesterségek Alapítvány

Kun Árpád

Mese az autóbalesetről

Feleségemnek

A kanyarban életem végére értem.
 Elámultam, hogy a szembejövő kamionra micsoda árut pakoltak.
 Vitte a napjaimat, vitte a holdjaimat, minden boldog és szomorú órám a platóján ketyegett bedobozolva.

Elrántottam a kormányt, és az autó a négy kerék összes nyűgétől örökre megszabadult. Hollóként akart repülni vagy lazacként úszni. Háromszor az acélkorlátba bikázott, hogy elérje az eget vagy legalább a szakadékban hömpölygő folyót.

Halott apám és nagyapám beültek hátra a gyerekeim közé. Vigasztalták őket, hogy ne sírjanak, hozhatják magukkal a plüsselefántot.

A kamionsofőr a visszapillantóban látta, hogy az életem végén túl egy palacsintas bódéja áll, az összetört kocsi odáig csúszik, s mi, élők és holtak, sértetlenül kiszállunk.

Sokáig nem éreztem szükségét, hogy kilépjek a kovácsoltvas kapun. A „birtok” kimeríthetetlennek tűnt. Ha friss vakondtúrás találtam, elég volt csak lehasalni a fűbe, és várni. Előbb-utóbb megmozdult a kupac csúcsa, és akkor az ember a tenyerével egyszerűen kifordította a bársonybundás, kapálózó kis fúrógépet. Utána rögtön el is engedtem, mert megunhatatlanul szórakoztató volt, ahogy egy gyorsúszó mozgásával hadarja vissza magát a föld alá. Nagyapa ezt is ostoba játéknak tartotta, a vakond kártevő, ha már megfogtam, akkor miért nem... Úgyhogy leginkább szieszta idején lestem a vakondot.

Nagyapa a délutáni alvás után kertészkedett. Kertészkedek, mondta, és a mackónadrágjára bricseszt húzott, még nyáron is. Rafiával ide-oda kötözte a ház mögötti négy szőlőtökéből sarjadt gallyakat a karókra feszített drótokhoz, ezt nem nagyon értettem. Azt sem, amikor a nagy becsben tartott metszőollót

Attól fogva számomra csak ő létezett. A név a másik nagynéném leleménye volt, lévén Dreifuss háromlábú macska, és erről valamiért beugrott Ági mamának a híres francia politikai fogoly, Dreyfus kapitány neve, aki állítólag szintén sántított, úgyhogy a keresztelő többszörös telitalálatnak bizonyult.

Dreifuss megjelent tehát a semmiből, és attól kezdve évekig nem is hagyta el a házat, amit feltehetőleg hosszú éjszakai megfigyelések után talált a legalkalmasabbnak az utcában. Nőstény volt, és már nem fiatal. Bal mellső lába mindössze ötcentis csökevény, a végén két, összevissza görbült karommal és némi talppárnakezdeménnyel. Nem állatkínzás vagy baleset áldozata volt tehát, egyszerűen így született. Ámbár semmi jelét nem adta, hogy tudomásul venné a nyomorékságát: a fűvön szélteben-hosszában könnyedén lehajrta a környékbeli kandúrokat, önvészélyes lendülésekkel pótolva a hiányzó végtagot.

elővette a bőrtokból, hogy átalakítsa kicsit a gyümölcsfákat. A metszést különböző folyóiratok gazdarovataiból igyekezett elcsináltatni, talán ez lehetett az oka, hogy a kezelésbe vett körtéfék évi tíz körténél nemigen adtak többet, ellenben a cigánymeggy, amihez bevallása szerint nem értett, ezért békén hagyta, bő termést hozott, nem is beszélve a ringlószilvafáról, amire gyakorta felmászott, kisebb-nagyobb károkat okozva a termő- és vadhajtások kiismerhetetlen rendszerében, ezért inkább hozzá sem nyúlt, én viszont tocsogtam a fa alá hullott gyönyörű, érett ringlóban.

Néha ásott is, ilyenkor érdemes volt mögé állni, mert előbb-utóbb napvilágra került valami félelmetes teremtmény, legtöbbször a riasztóan meztelennek tűnő, kísértetszínű cserebogárpajor, de néha rablólovag-jelmezes, visszataszító lótetű vágatott arrébb az ásóél veszélyes közeléből.

A levelibékák begyűjtése esős időben nagymama elvárt feladata volt. Kiszaladt, és már hozta is befőttesüvegben az elegáns, zöld törpeherceget, aki aztán meglepő egykedvűséggel mászott a mutatoujjam hegyére, ott hagytam megülni, aztán együtt vittük vissza a fára. Kíváncsiságomat bőven kielégítették a kert kisebb-nagyobb lakói, bár közelebbi kapcsolatba kerülni nem lehetett velük. Aztán egyszer csak felbukkant Dreifuss.

Csodáltam. Megismerkedésünk első percétől kezdve barátságosan, sőt, szeretetteljesen viselkedett, ám a fajtársaira jellemző hízelkedést egyáltalán nem gyakorolta. Mintha különbözni akart volna tőlük a maga módján, ezzel is határozottan kinyilvánítva, hogy ő bizony teljes jogú családtag szeretne lenni. Több hónapja lehetett már nálunk, amikor egy reggel nagymama szól, hogy segítsék kihúzni az előszobai nagy fehér szekrény alsó fiókját. Ahonnan furcsa hangok hallatszottak. Leguggoltunk, nagyfi megfogta az egyik fiókgombot, én a másikat. Dreifuss az oldalán feküdt odabent, az összehordott konyharuhákon, nagyival összenéztünk, és hangosan megszámloltuk: hat leragadt szemű kis jószág gyömöszölte a hasát. Ellágyulva néztük a kölyköket, és egyszerre jutott eszünkbe: vajon ki csukta be a fiókot? Dreifuss valahogyan bekéredzkedett, és nem vitás, hogy ehhez értő segítségre volt szüksége. Nagypám nem szívelte különösebben a macskákat, őt nem is kérdeztük inkább. A dolog mégiscsak furcsa volt, hiszen évről évre megismétlődött, olykor egy évben kétszer is. Dreifuss minden bizonnyal Siófok legtermékenyebb anyamacskája lehetett, és biztosra ment. Tudnia kellett, hogy ebben a házban nem szokás magatehetetlen macskakölyköket a kerítésen áthajigálni, vagy nájlonharisnyába gyömöszölve vödör vízbe fojtani. A rövid nyikkanást követően, amellyel az

anyamacska nyugtázza, hogy felfedezték a kölykeiket, nem ugrott talpra; folytatta a dorombolást, de a szemét nem vette le rólunk, mintha egy szerződésre akarna emlékeztetni.

Valóban, eddig már-már tudatosan kialakított szabályok szerint igyekezett élni és alkalmazkodni. A szobatisztaságot talán ne is említsük. Sokkal figyelemreméltebb volt, hogy bár minden helységbe szabadon ki-be járhatott, mégsem találtunk macskaszórt a nagyfi ágyán vagy a tévés fotelében, sem az íróasztal székén. És mintha a diszkréció fogalma sem lett volna ismeretlen előtte. Ha éppen a fürdőszobában tartózkodott, amikor oda léptem be, azonnal felugrott és emelt fővel bicegett át a hallba. Páraszait sem a ház körül bonyolította; ha meghallottam a jellegzetes, torz csecsemőkornyikálást, és becserkésztem a hangok egymásba feledkezett gazdáit, őt nem találtam egyszer sem a tetten értek között. Minden okunk megvolt rá, hogy egyenrangúként kezeljük.

Bumfordi a második alomból származott, és szembetűnően különbözött mokány, izmos kistestvéreitől. Nem tudok mást mondani, Bumfordi szemérmetlenül, botrányosan kövér volt, amit csak súlyosbított a finom szálú, tömött, szürke pihereggeteg, ami alig hasonlított holmi macskabundára. Neki nyílt ki először a szeme, szoptatásnál mégis az utolsók között került sorra, keményen meg kellett dolgoznia minden csepp tejért. A közös játékokban hamar kiderült, hogy társaival sem fürgeségben, sem ruganyosságban nem veheti fel a versenyt. Többnyire tétován túrta a többi kölyök kísérleteit, hogy belevonják a játékos harcba, de csak állt, míg fel nem lökték, alig-alig emelve védekezésre kövér kis pracliját. A többiek hamar magára hagyták, de ez nem szegte kedvét. Fáradhatatlanul kutatót valami mozgó dolog után, mintha a hátrányát akarná behozni, szorgalmasan vetődött a gilisztákra, bogarakra, de a legkisebb ugrás után is egyszerűen felborult, mindent elvett, amit csak megcélzott.

És mégis létezik ügyetlen macska, gondoltuk, látva szánnivaló igyekezetét. Mindent elkövetett, hogy magára vonja a figyelmünket. Ha meglátott közeledni valakit, azonnal hanyatt vágta magát, és lábait égnek meresztve, mulatságos mozdulatlanságban várta a pofozni való ujjakat. A szobákban úgy totyogott utánunk, akár egy kiskacsa; ha megálltunk, ő is megállt, de észrevettük, hogy korántsem gyámoltalanságból. Bumfordi nagy ripacs volt, ha embergyereknek születik, menthetetlenül ő az osztály bohóca. Mindegy, mit csinál, csak játssz velem, mondta ránk szegezett csillogó szemével.

A baj, mint mindig, nagyon gyorsan történt. Bumfordi a testvéreit utánozva a házfalnak támasztott létrán próbálta élesíteni a karmait, én pedig lefektettem a létrát, ahogy nagypámától láttam, hogy a kölykök ugrálhassanak a fokok között. Bekapcsolódtam a játékba, nagyon vigyáztam, rájuk ne lépjek,

csak épp azt nem vettem észre, hogy amikor a létrát a vízszintes oldalára tettem, Bumfordi már alákerült. Nem szorult oda, a talaj egyenetlensége miatt volt még egy kis helye, de kijönni nem tudott. Nem nyávogott; végzetes bizalmában azt hihette, ez is része a játéknak. Ha nyávog, talán észreveszem. Talán. De egy óvatlan pillanatban pont ott léptem rá a létrára, ahol feküdte. És hosszú másodpercekig ott is maradtam. Nagyfi a konyhából jött ki, hogy a bokrokra zúdítsa a mosogató öblítővizét. Odapillantott, letette a füles lavort, a kezét a szája elé kapta.

Megmerevedtem. Már tudtam, hogy késő, áradt a vérembe az adrenalin, az agyam üres lett, az egész mozdulatlanság örökké akart tartani, amíg nem követem nagyfi tekintetét, addig nincs baj, nem nézek *oda*, de mégis minden, amit látok, a garázsajtó, a nagyfi elvékonyodott jeggyűrűje, a lavorból kiloccsanó víz habzása a bokor alatt vakítva válik el a környezettől, egyik felem rémült, másik felem ámul, hát ilyenek lennének valójában a tárgyak, ahogy most látom, mintha egy pillanatra rányitottam volna Istenre, ha egy dolgot nézek, mindent látok, de ezt felfogni nem tudom, csak azt, hogy igenis nagy baj van, és már nem tudok parancsolni a szememnek, lenézek, egy szürke gombolyag vonaglik a létra alatt, ahol a sarkammal ránehezedelek, mintha egy filmjelenetet sokszor visszajátszanának, ugyanaz a néhány görcsös, rángó mozdulat, és késő, késő, de a vonaglásnak nem akar vége szakadni, és nem tudom, mi történt azután.

Délután a kiszobaablakból nézem nagypámat, ahogy a sárga, bordázott műanyag személtápat maga elé tartva a kapuhoz sétál, gyanús, hogy papucsban, felnyitja a kuka fedelét, a személtápat tartalmát a kukába borítja, aztán kinyitja a kaput, kihúzza a kukát az utcára, kedd van, a szemeteskosci csak csütörtökön jön, ez felesleges volt, nagypapa, csütörtökig amúgy is az ágyam alá gyűlnének az összegyűrt rágós meg sportszeletes papírok, mert a konyhai szemetes fedelét se akarózik felemelni, mert könnyen előfordulhat, hogy a szemetesből egy csillogó macskaszempár azt mondja, hogy játssz velem.

Nagymama aznap meghagyta a némaságomat, nem próbálkozott átlátszó elterelő hadműveletekkel. Csend volt a házban. A nagyival barátok lettünk. Talán ezért mertem Dreifuszt este az ölembe engedni. Együtt voltunk, és csak annyira tudtam, mit jelent ölni, amennyire ő. A bűntudat nem fészkelte belém magát. A küszöb jött, és várt, ahogy én a vakondot a földkupac előtt.

Jász Attila

amikora

amikor a büfés eladta már
az utolsó lángost is
lelakatolta a bódét
és hazament rég

amikor a parton már senki
csak néhány széltepte sirály
ők sejtetik csupán
te vagy az utolsó király

mert mi mást is csinálhatna itt bárki
mint türelmetlenül vár
varázsolják már végre vissza
gondtalan és csúnya békácskává

akárha

(Vö. Nietzsche: „Mintha nem lenne
mindegyik szó zseb is.”)

lyukas zsebemet lyukas zsebemnek hívom
és pontosan arra használom
amire alkalmatlan
telepakolom

mindenféle dologgal
amelyeknek nélküle nem lenne helye
ezért nélkülözhetetlen
noha folyton keresgélem

az elveszített tárgyakat,
akár ha szavakat

egyegész

mindent levettem szépen sorban
ing póló nadrág
szavak mondatok hagyták
el a testem ott álltam sortban

így önként visszavágot
szárnyaim nem takarhatták el
a rengeteg részletet
amiből össze kell majd raknod

egy egész költszetet

nemmindig

a vers néha angyalsuttogás
sustorgás vagy sutyorgás a szív kamrájából
csak nem mindig érteni rendesen
túl csendesen lehelődik belső fülkagylódba

és talán a bennünk lévő ördög mentolos szájszaga
is bezavar olykor
s nem mindig jókor
suttog a benned élő versangyal

és nem mindig szavakkal

vagykitudja

bizonytalan vagyok
mint Schrödinger macskája
életben leszek-e még
ha jön a kvantumegér

vagy én is eltűnök hirtelen
ahogy a doboz és benne a tudós
képzelt macskája
vagy ki tudja meddig tartanak bent

míg utol nem ér
a radioaktív
vagy jobb esetben
a természetes bomlás

Egy Can Togay autista feljegyzései, 1993–94

(II. rész)

(1)

Eső zuhog a lipcsei téren. Rácsorog a moziplakátra. Színes, szélesvásznú filmet vetítenek a Capitol moziban: *A fáraót*. „Micsoda hülyeség” — gondolom magamban. Magamban, hátul, a leghátsó sorban. „Kit érdekel a fáraó?” De elől, az első sorban dumálunk Uwével a fáraóról. Uwe keze befáslizva, ekcémás. Kíváncsian, megilletődve nézem a géz alól előbukkanó, vöröses pörköket. Szeretettel és irigykedve. Uwe szemöldökéhez emeli a kezét, apró, elhalt bőrdarabokat dörzsöl le jellegzetes mozdulatokkal, közben figyel. Ez a mozdulat örökre belém vésődik, ez a mozdulat Uwe. Ez a mozdulat, amit örömmel rögzítenek a hátsó sorban. Az első sorokban csak beszélgetünk, valamiről lelkesen magyarázok, belelovalom magam egy történetbe, kapaszkodom együttlétünkbe. Húzzuk, halasztjuk az elválás pillanatát, amikor megszűnik az egymás iránt érzett izgalom, az iskola utáni órák mámore, a képzelet játéka, a plakát széleinek tépkedése. Az átázott papírol előbukkannak az előző heti moziműsor fekete betűi: *A fáraó*, 22. hétre prolongálva.

Walternak aranyfogai voltak. Szikkadt, beesett arca. Hatvanéves lehetett. Cigarettaacutka volt a szájában. Vagy a „mester”-nek volt szivaracutka a szájában?

A Meister lehelete savanyú volt, szivarszaggal keveredett. A gyár olajszaga társult ehhez. Az olajszagban a fémgorgácsok éles illata, és a takarításhoz használt, zöldre színezett fűrészpor vegyszerszaga. A hideg végében rágyújtottunk, szívtuk a cigarettát. A „Meister” tudott róla, nem bánta. Álltunk a fémrudak előtt, nyakunkra akasztott kopott fadobozokból fémkarikákat húztunk a rudakra, vagy a rudakat összekapcsoló fémnycasokat. Felváltva. Kéthetente. Néha reszeltünk is valamit, de aztán jött mindig a hüvelyek, nyolcasok dugdosása. Heten-nyolcan álltunk egymás mellett, dugdostunk. Meghatározott sorban, minta szerint. A végére érve megkerülted a többiek, és beálltál a sor elejére. Ha belezavarodtál, és kiderült, hogy rosszat dugtál, fel kellett fejteni a sorokat. Futószalagnak használták az elkészült rácsokat a csokoládégyárban. Csokoládét sohasem láttunk. Nem bántam. A Meisternek furcsa, savanyú gyomorszaga volt, közel hajolt hozzám, amint beszélt. Sohasem kiabált. Jó volt „Meisternek” hívni. Jó Meister volt. A gyárból kilépve rágyújtottunk. Köpködtünk. Volt, aki még sört is ivott. A villamosút egy órát tartott vissza a központba. Közben visszaalakultunk iskolásokká. De ez a savanyú szag és az olajszag, a Meisterből sugárzó biztonság és szabadság, amit az értelmetlen munka ellenére éreztem, majd a hazaúton ébredő érzés, az iskolai lét és a gyár közötti senkiföldjén való lebegő tanácstalanság eltartott másnapig. Unterrichtstag in der Produktion. Így hívták ezt az órát.

Walternak aranyfoga volt. A férfi színe drapp volt, akár a Volgájának. Ő volt a sofőr. Volt egy kutyája is. Egy farkaskutya. Astának hívták. Rossz fogaival cibálta a fadarabot, közben nyáladzott. Kutyaszag áradt belőle. Farkaskutya volt. Német juhász. A fadarabot bedugtam a ketrecébe. Aztán felbátorodtam és bebújtam hozzá. A kezemet a foga közé raktam, óvatosan harapdálta. Vén kutya volt. Tizenkét éves. Azt képzeltem, különlegesen jó viszony van közöttünk. A kutyaszag egész nap megmaradt rajtam. „Asta, Asta, komm!” — mondtam neki. Vele beszéltem először németül.

„Als ich einmal reiste, / da reiste ich nach Burnala, / damals war ich die Kleinste / von der ganzen Welt. / Die Damen und die Herren, / sie standen schon vor meiner Tür, / sie wollten mich bestaunen, / mich kleines Murmeltier. / Ja, Murmeltier kann ta-an-zen, / eins, zwei, drei, drei und vier, / Murmeltier kann ta-an-zen, / eins, zwei, drei und vier.”¹

A szomszédban egy operaénekes lakott. Néha gyakorolt. Felesége sovány, inas, szőke nő. Zárkóztan, arisztokratikusan viselkedett. Talán büszke volt arra, hogy a férje az Operában énekel. Ha tehettem, kerültem a vele való találkozást. Aztán egyszer mosolyogva köszönt nekem. Örültem ennek. Ettől fogva nem bántam, ha összefutottunk. Szorgalmasan köszöntem neki.

Hessék viszont sohasem köszöntek mosolyogva, talán mert közvetlenül alattunk laktak. Az első emeleti Posselt család rejtélyes volt és irigylésre méltó. Igazi család voltak, két gyerekkel és két biciklivel, a bicikliken egy-egy gyereküléssel. Frau Posselt meglepően fekete hajú nő volt. Mindent megadtak gyerekeiknek, akiken először láttam nylon inget életemben. Ezenfelül „igazi” coltot kapott a kisfiú valahonnan Nyugat-Németországból. Nem nyugodhatam, amíg nekem is ilyen coltom nem lett. Éveknek kellett eltelnie ehhez.

Egy alkalommal valakik feljelentették anyámat a házból. A pénteki napokon hozzánk járó, szuszogó, dobogó, idegen nyelven beszélő férficapat felkeltette a gyanújukat. „Bordélyházat tart fent” — hangzott a vád. Anyám tisztázta magát a rendőrségen. De ez egy egészen más történet. Nem az én világom, hanem a külső világ jelmezéhez és törvényeihez tartozik. Ez a világ csak félreértésekre adhat okot. Ezért egyelőre hagyom, hadd főjön a saját levében.

¹ Midőn egyszer utaztam, / Burnalába utaztam, / nem volt akkor énnálam / nagyobb a világon. / A hölgyek és a józrak / mind ott álltak ajtóm előtt, / jöttek, hogy megcsodálják / a picit mormotát! / Táncol már a mormota, / egy-két-há, há és négy, / táncol már a mormota / egy-két-há és négy!

(2)

A házunk előtt egy fúvel benőtt, háromszög alakú járdasziget. A járdaszigeten egy kovácsoltvas építmény: két hatalmas kerítésszárny egy kőből faragott oszlopot fog közre. Azt mondták erre, hogy ez egy kapu. Egy városkapu. Vagy egy városkapu maradványa? Hiába kíséreltem meg valamilyen kapuformát felfedezni benne, csak nem állt össze a kép. A kerítésrácsok mögött viszont gyakran álldogáltam, és a nagy park, a Rosental gyepét figyeltem a réseken át. A rét közepén a tavat, a tó fölébe nyúló kétágú fát, amelyre gyakran felmáztam.

Egy alkalommal, még Lipcsébe való érkezésünk első hónapjaiban lehetett, mert még egyáltalán nem tudtam németül, egyedül csavarogtam a Rosentalban. Tél volt, a tó szélét vékony, törékeny jég lepte. Felmáztam a fa síkos, tó fölébe nyúló ágára. Egy óvatlan pillanatban megcsúsztam, és az ágba kapaszkodva lógtam a tó felett. Kétségbeesett félelem fogott el, hiába harcoltam, nem tudtam visszatornászni magam. Éreztem, hogy elhagy az erőm. Eleinte csak hangosan nyögdécseltem, hátha valaki meghallja, és segítségemre siet. Aztán erőm fogytával szinte önkéntelenül csúszott ki a számon németül a szó: „Hilfe!” — kiáltottam nem sok meggyőződéssel, hiszen egyáltalán nem voltam biztos abban, hogy ez a szó valóban azt jelenti-e, amit kifejezni szándékoztam vele. Sohasem használtam ezt megelőzően, arra sem emlékeztem, hogy valaha hallottam volna bárkitől, mégis valahogy összeállt ez a néhány hang, amiről csak később, visszamenőleg állapíthattam meg, hogy valóban a német segélykiáltás volt. „Hilfe, Hilfe!” — kiáltottam, de nem jött válasz sehonnan. Ott lógtam a ködben. Végül nagy elhatározással elengedtem magam, a tó jege átszakadt alattam. Meglepetésemre csupán bokámig ért a víz.

„Hilfe! Hilfe!”

Ezen felül körbe lehetett biciklizni a járdaszigetet.

Frau Nebe, a tömbházmesternő kulcsosomóval járta körbe a lakásokat. Egy különleges kulccsal megnyitotta a fűtőtest szelepét, így engedte ki a felgyülemlett gőzt. Először csak levegő szivárgott a parányi résen, nyomában gőz sistergett rozsdás vízcseppeket csapva ki a fűtőtest oldalára, majd forró vízszugár érte csörömpölve a fazék alját, amit Frau Nebe a szelep alá tartott. Most egy időre felmelegedtek a fűtőtestek, amíg az újból felgyülemlett levegő és gőz ismét útját nem állta a forró víznek. Ekkor a fűtőtestek fokozatosan kihűltek. Eleinte csak reggel volt nehéz kikászálódni az ágyból, aztán már délután is fáztunk. Ilyenkor anyám ismét elküldött Nebeékhez. Frau Nebe ritkán volt

otthon. Adam, a fia nyitott ajtót. Bementem és beszélgettem Adammal a sötét lakás konyhájában. Ha senki sem volt otthon, ott toporogtam egy ideig a szuterén ajtaja előtt. Csodálkoztam, hogy a pincében is vannak lakások. Távolról az a gondolat kísértett, hogy nem megfelelő hely ez egy tömbházfelügyelő számára, úgy éreztem, hivatalból más lakás járna neki. Hiszen ő az egész háztömb igazgatója voltaképpen, szinte tulajdonosa.

Frau Nebe szikár, egyedül élő nő volt. Özvegy volt talán? Barna köpenyt hordott, aminek karjait férfiasan feltúrta. Vastag szemüveget viselt. Idősebbnek nézett ki a koránál, jóllehet fogalmam sem volt, hogy hány éves. A fia viszont egyidős volt velem. Sohasem féltem Frau Nebetől, pedig gyakran felmerült ennek a lehetősége bennem, de zord arc kifejezése a legváratlanabb pillanatokban felengedett, és igazi kedvesség sugárzott belőle. A német munkásszony képe azóta is Frau Nebevel keveredik bennem, a háttérben konyhaasztala viaszosvászon terítőjével. Nem értettem viszont, hogy miért nem kapunk magunk egy ilyen szelepnitő kulcsot. Apró cseppekben lebegett akkor még bennem az illetékesség és illetéktelenség fogalma, ez a későbbiek folyamán lassan összesűrűsödött, minden tárgyba, cselekedetbe, helyzetbe beszivárgott, majd világom nagy részét tejszerű köddel vonta be. Csendben vágyakozni kezdtem egy ilyen kulcsra.

(3)

A reggelek sötétek voltak. Ropogó hóban vágtam neki mindennap az iskolába vezető útnak. A gázlámpákat eloltó férfi gyakran csak egy pár lépéssel járt előttem. Figyeltem, ahogy tolja maga mellett biciklijét, és hosszú, kampós végű rúdját beakasztja a kandeláberek alatti gázcsapba, eloltja az égő sárga foltokat.

A sétány egy vékony erdősávon vezetett át: jobboldalt a főút szürke szalagja, azon túl a Rosental fái, balkéz felől a Pleisse keskeny, barna, vegyszerhabos folyama, a túlpárt mentén a négy-öt emeletes, ódon lakóházakkal. Aztán egy keskeny vashídon, a Zöllner Brückén vezetett át az út. A híd utáni térből nyílt a Tschaikowski utca és a Feuerbach utca. Ez utóbbin még jó tízperces járás volt hátra az iskoláig. Itt már egyre több gyerek tűnt fel, a hátitáskák szíjába kapaszkodtak, lépésükre kopogva verődtek a nyakukba akasztott, kemény uzsonnatáskák.

Mire az iskola elé értem, már erősen hajnalodott. Az előtérben gyülekeztünk a beengedést jelző csengőszóra várva. Átnedvesedett cipők, kabátok, sálak szaga terjengett, pirosra fagyott kezek lökdösődtek, szász tájszólás terült szerteszét. A csengetésre megindult a roham a nagy,

zöld keretes üvegajtó ellen. Érthetetlen harc volt ez, amelynek ízére csak évekkel később jöttem rá. A hátsó sorokból idősebb és erősebb gyerekek feszültek neki a tömegnek, az elöl rekedt kisebbek nevetve vagy sírva gyűrődtek át a félig nyitott kapun, kesztyűk és táskák sodródtak el a tülekedésben. Aki leguggolva, tapogatózva próbált elveszett tulajdonához jutni, menthetetlenül a taposó lábak alá került, amit vérmérséklete vagy a taposás mértéke szerint sikoltva élvezett vagy szenvedett.

Az ajtón túljutva rohanvást oszlott szét a tömeg a lépcsők és folyosók irányába. Ilyenkor a táskájukat kezükben tartókra újabb veszélyek leselkedtek: a mellettük elsuhanó idősebbek nagy erővel saját táskájukat rávágták a kiszemelt áldozatára, a táska a földhöz csapódott, és csak szerencse kérdése volt, hogy a következő hullámban érkezők közül valaki azonnal belerúg-e a földön heverő táskába, ami aztán tulajdonosa kétségbeesett, üldöző kíséretében lábról lábra járva hosszú utat tett a folyosó linóleumpadlóján.

A kezdet kezdetén, amikor az irtóztató nyomás besöpört az ajtón túli térbe, azon nyomban váratlan ütés érte a fejemet: számomra érthetetlen német mondat kíséretében valaki lesodorta a fejemről műbőr husánkámát. Térdre vágódttam, és nagy nehezen megmentettem fejfedőmet a taposó lábak elől. Amikor sapkámát ismét a fejembe nyomva sodródtam felfelé a lépcsőn, egy ellenkező irányból lefelé viharzó fiú keze ismét teljes erővel a fejemhez csapódott, közben üvöltő hangon az iménti mondat hangsorai értek fülemhez. Jó párszor hajoltam még le a füles sapkáért, mire a velem egy irányba haladók közül is többen tarkón vágtak. Egy idő után feladtam a harcot és a sapkát kezemben tartva siettem tovább a lépcsőkön. Hónapokkal később fogtam csak fel a mondat értelmét, ami fejbecsapásaimat kísérte: „Mütze ab im Schulhaus! — Sapkát le az iskolában!”

„Mütze ab im Schulhaus!” — üvöltöttem évekkel később, amint egy taknyos másodikoj fejéről lesodortam a sapkát.

A tér be van havazva. Egy kisfiú fekszik vérző orral a földön. Könnyeivel küszködik. Ő Christian Ullmann. Egy másik kisfiú térdepel rajta. Christian karját a földre szorítja térdével. A másik kisfiú én vagyok.

(4)

Gerd szeplős volt. Mit Sommersprossen besät. Vörösseszőke haja homlokába lógott, jobb keze határozott mozdulatával túrt bele és dobta hátra. A vékony szálú sörény azon nyomban visszahullott. Ekkor következett egy rövid fejfelvetés,

ami ugyanazt a szerepet volt hivatva betölteni. De a haj ismét visszahullt. Ekkor újra jobbajával simította hátra, fejét felvetve tartotta egy ideig. A hajszálak hátrasimultak, majd a halánték felől lassan lecsúszva az arcába borultak. Gerd széles állkapcsa mindeközben megállás nélkül rágó mozdulatokat végzett. Nyelve hegyével kitolta a rágógumit, majd ismét beszívta. Felfújni nem lehetett a keletnémet rágógumikat. Így beszélt hozzám azon a délutánon, amikor hozzám csapódott a nagyréten. Bal kezét széles, szegecselt övén tartotta. „Trick sieben.” Az orrodát fölnyomják tenyérrel a homlokodig. Ez a „Trick sieben.” Ezt mutatta be rajtam Gerd azon a délutánon, amint rajtam térdelt. Aztán rágógumikat tömött a számba, és arra kényszerített, hogy rágjam papírostul.

(5)

Nagyanyám *Dramából* indul útnak egy szamar hátán. Négyéves.

Apja hajtja a szamarat. Anyja a kordén ül. Mindenük a kordén. Konstantinápolyba tartanak. Lakosságcsere. A keresztény görögöket áttelepítik Görögországba. A muzulmán oszmánokat a Boszporuszhoz és Szmirnába, Kisázsziába. Nagyanyámék elhagyják az észak-görögországi *Dramát*. Az úton kevés az enivaló. Új életet kezdenek Konstantinápolyban. Apja dervis. Jó ember — mondja nagyanyám lekicsinyléssel —, még a sapkáját is odaadta az első jöttmentnek, pedig enivaló is alig akadt a háznál. Dervis volt a Mevlevi szektából.

A dervisek. *Mevlana* követői. Forogsz, bal lábad a földön, a jobbal hajtod magad. Verejtékezel. Újra meg újra tanuló az alapmozdulatokat, mint a kisgyerek, aki járni tanul. Karod a melleden összefogva az egyensúlyért küzdesz, és a mozdulatok pontosságáért. Nem emelkedhet fel a sarkad, tapadnia kell a földhöz. Többhetes gyakorlás után végre kitarthatod a karod, lassan, fokozatosan. Az egyik kéz az égnek nyúlik, a másik a földnek adja tovább. Törzseden áthalad a szeretet tengelye. Elérkezett az alkalom: tanárod megfeszíti rajtad a ruha mellényét. Fejedbe nyomja a derissüveget. Először forogsz együtt a *szemán* szerelmetes mevlevi testvéreiddel. Nyílik a szoknya. Pörögsz. Pörögsz. Először Istennel együtt, aztán távozol magadból, csak Isten marad. Majd Isten is távozik, csak a szeretet marad. A szeretet tengelye.

Az ő apja, nagyanyám nagyapja bezzeg más volt! — Volt malma, búzaföldje, kocsija, kocsisa, péksége és boltja. Nem is egy malma, hanem több. — Az már majdnem egy holding. Tudod te, mi az a holding? — kérdi nagyanyám és bizalmasan közel hajol. Aztán elmeséli saját vállalkozását: A

háború után egy társával jogot szereznek Isztambul tüzelő-ellátására. Később kiszáll az üzletből, folytatja a tanítást, lakásokat vesz, kiadja. Majd felépíti a házat Prinkipon, a nagy szigeten. Ez a büszkesége: a háromlakásos ház a Büyük Adán.

Isztambulban a Harbiyén lakik, a Főhadiszállással szemben. Ma már Hadtörténeti Múzeum. Az ablaknál ül. Nézi a forgalmat. — Ez az én szórakozásom — mondja. — Mindig történik valami. A falon egy csoportképről készült festmény: Nagymamám egyetemistaként Atatürkbe karol, háttérben a Nagypapám ágaskodik a képbe.

A családi mítosz: Apám családja Szabettai Cévi követőinek leszármazottaiból való. Szaloniki dönmék. Nagynéném hevesen tagadja. Nagybátyám felrajzolja a családfát: szó sincs róla. Csak sokkal később kerültek Szalonikibe. Konyából származnak. Az ősapa neve Ali. A faluban amolyan éceszgébernek tartották. Hova kerüljön a kút. Mit építenek. Mi legyen ünnepkor.

Aztán felvándoroltak Szalonikibe, majd később, a lakosságcsere során ők is Isztambulba kerülnek. Az ükunoka, a nagyapám posztókereskedő. En gros et en detail. Fess ember, nagy kártyás, Párizsba megy fényképezkedni. Nagymamám jószívű, beteg asszony. Öregkorára több mint száz kiló. Egészen elgörbül a lába a súlytól. Három gyerekük születik. Két lány egy fiú. A kisebbik lány tizenkét éves korában meghal. A fiút, apámat, tizennégy éves korában elüti biciklizés közben egy taxi. Sánta marad.

Anyai nagymamám mesél: fönn a hegyen ködbe kerültek, színes ködbe. Soha előtte, se azóta nem látott ilyen szépet. Nagypapámmal voltak. És a nagynénémmel, aki kicsi gyerek volt még akkor. Vagy az anyám volt az? Nem emlékszik, összekavarodnak az évek. De a nagyapám ott volt, az ügyvéd. Nagymamám lekicsinylőn beszél róla is. Úgy véli, jobbat érdemelt volna. Vagy legalábbis a nagyapám nem érdemelt olyan jót, mint ő. Elmeséli egy szerelmi történetét. Dacból ment hozzá nagyapámhoz. A nagybetűs illető aztán évekkal később bocsánatot kért tőle. Rájött, hogy elrontotta az életét nagymamám nélkül. Egy vonaton utaztak volna valahova. De a nagymamám állhatatos volt. Lemondott az útról. Nagypapámnak adta oda a jegyét. A két férfi így találkozt először.

A volt udvarló, amikor megtudja, ki a vele szemben ülő, feledhetetlen bókot mond nagymamámról. Nagymamám diadalmasan ismétli a bókot ötven év távlatából. Többször egymás után. Villog a szeme az elégedettségétől. Valószínűleg csak Atatürk érdemelte volna meg az ő szépségét. Valóban szép asszony.

(6)

Hideg van, de süt a nap. Az étkezde előtti téren ácsorgunk, guggolunk. Van, aki az épület betonpárkányán üldögél. Tea jár körbe, üvegpocharakból isszuk. A pohár lágy vonala, a vöröslő, erős tea, a zöld katonai egyenruhák és a szürke épületek tömbje. Hideg lehelet érkezik a kopár hegyek felől. Leveszem a kesztyűmet, előírás szerint az övembe dugom, melegítem tenyerem a poháron. Sorakozóra várunk. A szél színes újságlapokba kap. A címlapokon nagymellű pinap görlok. A felettem levő ágyon a tejfelesszájú nagydarab legegény éjszakánként az ő emléküktől rázkódik olyan hevesen. Menetoszlopba rendeződünk. Mellettem az örmény hosszú, bonyolult találós kérdést tesz fel. Elhatározom, hogy megfejttem. Aznap menetelés közben, a pihenők rövid szüneteiben teszem fel a megengedett számú kérdéseket. Néha leveszem a sapkát, titokban napozom. Január van. Kisázsiai január. 1994.

(7)

Hangyák a földön, fű, levelek. Egy kisfiú ül a földön a fa árnyékában. A föld hűvös. A fűcsomók töve nedves. A ház sárga fala csendes. Ablakok. Zöld erkélyrácsok. Betonoszlopok veszik körül a kertet. A siketek épülete tetején kis torony. Mintha onnan zúgna a harang. Unalom és magány zúg ebben a harangban. Gerlék búgnak a kertben. A fák levelei zöldek. A nap sárga. Hűvös szellő a fa tövében. A kisfiú térdéhez föld tapad. Rövidnadrágban van. Kék rövidnadrágban. Térdel a fa alatt a nedves fűvön. Hangyák a földön, apró ágacskák. Baloldalt a kínaiak kertje. Betonpárkány fut végig a kert körül. 1959.

A betonpárkány. Apró kavicsok merednek ki a dermedt anyagból. Ha most itt letérdelek, majd hasra fekszem, szemem kémlelőn a kerítés párkányához préselem, akkor az előtérben halványsárga kavics homályos dombként fedi el a kilátás egy részét. Mögötte, a távolban, vörös salakkal övezett, kőlapokkal kirakott táncfelületre látok: a kínaiak kertje közepén egy táncparkett. A kert túlsó felén kovácsoltvaskerítés, tövében mellmagasságig nyírt sövény. Amikor a Bajza utcán tartok hazafelé, ez a sövény eltakarja a kilátást a táncparketre, amelynek négy sarkában kandeláberek állnak. Rálátok viszont a kínai követség homlokzatára és a mi házunkra, a sárgára festett, ötemeletes kerti frontra, a zöld rácsos ablakokra, amelyek mögött egy-egy függöny meglebben a nyári huzatban. De még nem járok a Bajza utcán, hiszen csak négyéves vagyok, vasárnap van, lent vagyok a kertben, délelőtt van és várok.

1959 vörös színei. A Dózsa György út. A Hősök tere. A Vidám Park.

Uram, szeretnék beszámolni Önnek itteni tapasztalataimról.

(8)

Mitteuropa... Mitropa... Hauptbahnhof... 24 Gleise... Zeitkino... Bolyongok a lipcsei pályaudvar nagy tömegében. Szabad vagyok. Mozdonyszag. Vágányok. Szabad vagyok, mint ahogy szabadnak érzem magam a szuterén gyorsbűfében, ahol rántott húst eszem krumplisalátával. A főpályaudvar örökmozijába megyek. Jó, hogy bármikor be lehet ülni ide. Filmet nézek. Rajzfilmek Magyarországról. Macskássy-rajzfilmek. És *Gusztáv*. Kijövök, rágyújtok. F6. Felőtt vagyok. Csak én tudom, hogy 11 éves vagyok. Szabad vagyok. A főpályaudvar csarnokjában bóklászok. 24 vágány. Európa legnagyobb fedett zsákpályaudvara. Jelszavak a falakon. Walter Ulbricht fényképe. A villamosok. Hazavillamosozok.

Adrian Leverkühn megérkezik Lipcsébe.

Nietzsche megérkezik Lipcsébe.

Lipcse. Goethe. Bach. Wagner. Völkerschlacht.

LVZ-et veszek. 20 Pfennig. A Tamástemplom előtt sétálok. Karácsonyi búcsú van. Virslik sülnek. Cukorvatta. A karácsony mesés hangulata. Mi lesz 20 év múlva. 50 év múlva. 100 év múlva?

Frau Panzok kommt ins Klassenzimmer. Panzok ist umgekehrt Koznap. Verstehst´te? Koznap, wie ein Kotznapf. In den man hineinkotzt.² Szőke, vékony szálú haj, mintha nedves volna folyton. Enyhén foncsorozott szemüveg, keskeny száj, összeszorítva, kérlelhetetlen, félelmetes idegcsozó. Hasonlít a későbbi igazgatóhelyettesre a Madáchban.

(9)

Apám beirat a Madáchba. Az igazgató. A nagy fehér ajtó. A távolságtartó gyanú légköre. A kioktató hangsúly. Majd meglátjuk, itt hogyan produkál. Dölyfös, úrhatnám. Fehér köpenyes. Önmaga szobra. Csendes diktátor. A puha dik-

tatúra képe: V. J. „Politikailag megbízhatatlan” vagyok. Megjijedek, csodálkozom. A puha diktatúra halála: V. J. unokájával a földalattin 18 évvel később. Úgy határozok, mégsem köpöm le. Most már minnek? Kádár János halála. Alekosz halála Kádár ravatala előtt.

(10)

Formát adni az intuíciónak.

Az ember legbelsőbb témája: az áldozat. Hajtóereje a mimézis. Olyanná válni, mint... (René Girard)

A bűnbakképzés: az ellenség, a bűnbak megsemmisítése. Az áldozat. Ezek után az áldozat szentté válik — megbékíti a közösséget önmagával (az, hogy az áldozat végső soron ártatlan). Az ártatlan áldozat koncepciója már keresztényi koncepció. Végső inkarnációja Jézus?

Krisztus az ember legbelsőbb, drámai valósága?

„A bikára mondom, amelyik megváltott!”

Maugli a gyűlés szikláján.

„Nézzétek meg jól, farkasok! Nézzétek meg jól!”

(*Budapest–Isztambul–Helsinki*)

² Frau Panzok belép az osztályterembe. „Panzok” az visszafelé „Koznap”. Érted? „Koznap”, mint egy hányócsésze. Amibe behány az ember.

Magolcsay Nagy Gábor

LM lengő imák

a blaszfémiák

a tornácon

a fogason

mellkasodból

lengő imák

merre mennek

zajló remény

gondolataink

metamorfózisai

Bozsik Péter

Egy papírzacskóra

Zeke 50 Gyulának a Bambiba

1.
A mű anyaga
nyloning; olvad Világos
Zakódon hamu
2.
Avarban gomba
Húsz év a porladási
idő Tengernyi
3.
Részegnek lenni
jobb, mint öregnek* Otthon
pálinkám kifőtt
4.
Rád támadt pille-
Palack, ötven Kínai
műselyem álmod
5.
Szürke nejlon-
zacskóvarjak mindenütt!
Ideje menni El

Egy NG50-es netszerkesztőre

Halott nő ajka
Szavak helyett benne
Gombóccá gyúrt

Szemérmetlen Gutenberg-
Galaxis Gondolj az egérre

Tájkép eperrel

— koan M.-nek

Pezsgő

Eper-
vér

Szemérem

ajkadon

(Weissbrunn, 2006. X. 28. – 2006. XI. 22.)

* Bolje biti pijan, nego star! (Divlje jagode, egy régenvolt boszniai rockbanda)

Spiegelmann Laura **Téli időszámítás**

Ha nem gondolkodnék, biztosan sokkal boldogabb volnék, ha nem volna puncim, nem ingadoznék állandóan a vibráló érzelem és a könnyek határán, ez a száználmasan érzélgős dolog jut eszembe most, hogy jó tizenkét év távolságtartás után immár sehogy sem kerülhettem ki az utazást egy bizonyos déli nagyvárosba, melynek csak nevétől is a hideg ráz, hiába a már-már mediterrán klímája, ékszerdobozszerű belvárosa, nekem idegen és ellenséges marad, nyilván mindörökké, pedig annak idején, jó tizenkét éve, mennyire másnak láttam én ezt a várost, már távozóban, szívem tele boldogsággal és édes búcsúval, kitartott az egész vonatúton, aztán egy évig tartott még az ébredés után, micsoda egy buta fruska voltam, ezt most a vonaton, épp e bizonyos város felé haladva látom be újra, előkerestem akkori feljegyzéseimet, elragadtatott és rajongó kiscsaj voltam, tizennyolcadik életévem teljében bimbózó lányka, szelíd, még ártatlanul sugárzó, elsőéves egyetemista, viszont a legkevésbé sem ártatlan céllal utaztam szeptember vége felé egy pénteken ebbe a városba, hiszen mit is érdekelt engem az országos középiskolai röplabdabajnokság, mikor még harmadikban, valamikor fél év előtt kiléptem az gimnáziumi csapatból is, edzőnk, a tornatanárom sokáig értetlenkedett, mit is érthetett volna abból, hogy egyszer csak eluntam az egészet, nem érdekelt már semmilyen labdamenet, semmilyen stratégia, fel nem foghattam, miért kellene nekem egy labdát a levegőben tartani, vagy a hálón túlra juttatni ideoda ugrálva, és hogy miért csináltam ezt korábban oly intenzíven, a mester a hátralévő másfél év alatt még jópárszor próbált meggyőzni, menjek vissza, nagyon jó vagyok, és a csapatnak szüksége van rám, de nem járt sikerrel, bár néhány meccsüket még megnéztem, illetve őt néztem, ahogy a pálya szélén fel-alá járkált, szinte kizárólag őt figyeltem, nyilván épp úgy, ahogy korábban ő figyelt engem az edzések és a meccsek alatt, gyakran rajtakaptam, hogy engem bámul, akkor ez nagyon hízelgő volt, nyilván, hát melyik bakfislány hiúságának nem hízeleg, ha egy jóképű, nála jóval érettebb, kisportolt férfi megnézi, amint rövid sortban és szűk pólóban ugrabugrál, főleg, ha még finom és óvatos bókákat is kap tőle, egyértelmű utalásokat, melyekre a kellő kétértelműséggel reagál, csábos mosollyal, és diszkrétan kihagyva a diskurzusból a férfi feleségét és gyermekeit, aztán valamikor szeptemberben felhívtam, mi van velem, hogy érzem magam Pesten, milyen az egyetem, kérdezte rögtön, meg hogy az itteni csapatba beléptem-e, jól vagyok, nem léptem be, de lemennék az országos bajnokságra drukkolni, nagyon jó, hát persze, jöjjön, minden egyértelmű volt, mindkettőnk számára, nem nagyon gondolkodtam, és boldog voltam, ahogy ez jegyzeteimből látszik, az akkori vonatút izgatottságára emlékszem a mostani vonatúton szorongva felidézvén a tizenkét évvel ezelőtti történetet, akkor nagy békesség nőtt bennem, hiába a mocskos vonat, hiába van tele hétvégre hazautazó, már kissé ittas melósokkal, engem kaján meglepéssel töltött akkor el, hogy ők holtfáradtan mennek a családhoz haza, én meg ..., és magamban kimondtam a szót, mintha már ezredszer mondanám ki és tenném meg, most pedig, a vonaton ülve ismét kimondom ezt a szót,

immár hangosan, magam elé, olyan rutinnal, mint aki legalább ezerszer kimondta azóta, s tette talán ezernél többször is, késő délután érkeztem meg a sportcsarnokba, és nem érdekelt, hogy ki játszik éppen és kivel, csak őt kerestem, de nem találtam, a csapatot sem, az első verseny nap jó része már lement, az információn azt mondták, hogy valószínűleg elmentek a szállásukra, de azt nem tudták megmondani, melyik kollégiumban lehetnek a három közül, már majdnem pánikba estem, hogyan találom így meg, előkeresték a három címet, el is magyarázták, hogyan juthatok el egyikbe, másikba, jó nagy távolságra voltak ezek egymástól, nem érdekel, mondtam magamban, megtalálom, meg

kell találnom, kimentem, ő pedig ott jött velem szemben, előbb a cipője, aztán a farmernadrágja, majd az inge, végül az arca is kirajzolódott előttem, a haját még nem vágatta le, már akkor is öszült, erre emlékszem, próbáltam az első tekintetéből kiszűrni a jövőnket, írtam a jegyzetemben, most megmosolygom akkori gyógyíthatatlanul romantikus lényemet, valami apró kis szikra, ha volt, de azért örült nekem, hogy nem kerültek el egymást, beültünk egy meccsre, mert látni akarta másnapra fő ellenfelüket játszani még egyszer, közben beszélgettünk, de még semmi különös nem történt, ezt is felírtam, közben egyszer hozzám ért a karja, ez jó volt, jó lett volna sokkal hosszabban, aztán elhúzódtam, közben azt mondta, hogy ő úgyis egyedül van a kétágyas fületrás szobájában, aludhatnék ott én is, hogy olcsóbb legyen, igen, igen, igen, gondoltam, most meg azt gondolom, egyáltalán

nem baj, hogy alig emlékszem már, persze akkori feljegyzéseim mégiscsak jól jönnek most, hogy mindezt felidézsem, ez kedves, köszönöm, mondtam, aztán arról beszélt, hogy sok évvel ezelőtt, amikor még ő is játszott, volt egy meleg rajongója, egy csapattársa, ma találkozott vele, szintén edző és tornatanár egy másik vidéki gimnáziumban, szegény, biztos látja, hogy esélye sem maradt, hisz megérkeztem, vége lett a meccsnek, ő elment vacsorázni, engem otthagytott, nézhettem a következő, az aznapi utolsó mérkőzést egyedül, mire vége lett, ő is visszajött, fél kilencre már egészen sötét volt, gyalog indultunk el a legtávolabbi, az egyetemi kollégium felé, a főutca fényárjában egyszer csak belekaroltam,

mire ő valami Cár Cecíliáról kezdett hosszan mesélni, aki a nagy szerelme volt, és hogy itt, ebben a délalföldi városban volt a nagy *széánsz*, meg hogy milyen vicces, az idősebb úr meg a babája, Tanár Úr hány éves, kérdeztem, tényleg nem tudja, kérdezett vissza, harmincnyolc, válaszolta, jézusom, mondtam, igen, az húsz év, mondta, ez sok, kérdezte, sok ez, kérdeztem, harmatosan csillogott a fű, egészen el voltam varázsolva abban a már-már mediterrán őszi éjben, legalábbis így emlékszem most, egyre riasztóbban közeledve ehhez a városhoz, melyhez valami érthető és érthetetlen viszolygás, valami egyszerűen megmagyarázható és egészen megmagyarázhatatlan félelem köt, a kézzelfogható kísértés, az évek óta hordozott vágy nyilván egészen megbolondított, ha nem volna puncim, talán boldogabb volnék, ha nem gondolkodnék most

ezen, akkor nem ingadoznék állandóan a halvány érzelem-émlék és az akkori ostobaságom miatti könnyek keskeny határán ezen a vonaton, a Tisza-hídon is csodálatos volt átmenni, a fények mind nekem és nekünk világítottak, a faszor alatt vidám, majdnem részeg fiatalokkal találkoztunk, buliba készülhettek, megérkeztünk, a kollégium kapuja előtt elengedett, nyilván a látszatra is adnia kellett, előrement, szorosán követtem, a portán kikérte a kulcsot, nem kellett külön magyarázkodnia miattam, a liftben azt mondta, hogy kezd olyan tipikussá lenni a dolog, mint valami filmben, de mi legalább láttunk néhány meccset is, kinyitotta a 418-as szobát, előreengedett, tessék parancsolni, kisasszony, tényleg fületrás szoba volt, már a kollégiumi szobákhoz képest mindenképp, oktatói vendégszoba lehetett, gondolom, két ágy, asztalka, két piros szék, TV, saját fürdőszoba, tökéletes, leültem

az ablak alatti ágyra, ő behúzta a függönyt, menjen előre tusolni, mondta, miközben bekapcsolta a tévét, hogy valami szóljon legalább, majd fölém hajolt, most döntsük el, hogy te tegezel vagy én magázlak, mert ha együtt töltünk egy éjszakát, vicces lenne fenntartani ezt az állapotot, vagy nem, kérdezte még, nem tudom, most hasonló helyzetben hogyan válaszolnék egy ilyen kérdésre, már ha belemennék hasonló helyzetbe egyáltalán, inkább nem gondolok bele, *tegye a kezét a vállamra még egyszer, Tanár Úr*, sóhajtottam, hangulatvilágítást csinált, kimentem a fürdőszobába, sokáig és alaposan zuhanyoztam, fogat mostam, s végig az járt az eszemben, hogy most még szűz vagyok, de ha innen kilépek, már nem sokáig lesz ez a helyzet, utánam ő is bement a fürdőbe, micsoda vízállás, fordult vissza vigyorogva, nem tudtam másképp, bocsánat, mosolyogtam rá, amikor kijött, az enyémhez majdnem hasonló boxerben feszített, fehér pólóban, kikapcsolta a tévét és szinte ledöntött, juj, szorosan átölelt, kézzel-lábbal, az erotikus ringások és dörzsölődések után elkezdett csókolni, felemelt, levette a pizsamafelsőmet, én is az ő pólóját, a teste feszes volt, mellkasa sima, a melleimre bukott, lehúzta a pizsama alsó részét is, simogattam a fenekét, eszméletlen szépnek láttam, kihámozatam a boxeréből nagy nehezen, állandóan beleakadt, pedig nem volt annyira nagy neki, ezt persze csak most tudom, akkor fogalmam sem lehetett róla, és nem volt valami extra hosszú petting, nagyon hamar megpróbált belémhatolni, felszisszentem, mert megrémített, azt hiszem, a puncim nem volt felkészülve, ezt voltam képes akkor leírni, túl nagy volt hirtelen, de nagyon rendes volt, nyilván ezt akkor komolyan is gondoltam, ma már nem lennék ennyire biztos benne, bár van puncim és gondolkodom, emlékszem, nem egyszer kurvára fáj, összesen talán háromszor hittem azt, hogy vége a világnak, de nagyon akartam, az járhatott a fejemben, ezt is feljegyeztem akkor másnap, hogy Estragon is azt mondta, fáj, sőt, sőt, gondolom most is, hörgések, nyögések, már akkor sem fogtam vissza magam, ő meg nagyon gyorsan elélvezett, „na ne!”, azt hiszem, ez tett a legboldogabbá, még akkor is, ha rögtön naturálisabb vizekre eveztünk, a paplan és a lepedő egy merő vér volt, gondolhattunk volna rá előtte is, mész először a zuhanyzóba, kérdezte, aha, és hideg vízzel kijön, mondtam, a menstruációs tapasztalatok előnyei, nevetett, lemostam magam, vagyis a vért, a spermát, most csak úgy tudok visszagondolni rá, hogy a hideg víz mennyire jó, kihozza a vért az ágyneműből, meg az ő piszkát is belőlem, de akkor ez eszembe se juthatott, megmostam az arcom is, aztán ő következett, meztelenül bújtunk be a másik ágyba, irtózatosszerű összegabalyodás volt, én pedig boldog voltam, simogatott, csókolgatott, és azt mondta, hogy nagyon szenvedélyes vagy, Lorka, vigyázz, mert ettől megijednek a fiúk, erre megcsókoltam és lent voltam, de nem igazán működött a dolog, honnan is tudhattam volna, mit és hogyan kellene csinál-

nom, inkább újra elkezdtem szeretkezni, ezt a szót akkor is furcsa volt leírni, a lap szélén találtam ezt a megjegyzést, persze akkor egész más miatt lehetett furcsa, mint most gondolom, szóval csináltuk, azt hiszem, ekkor az volt a cél, hogy nekem legyen nagyon jó, és majdnem az is lett, bár egyszer megint nagyon fáj, viszont az a mély fájdalom ekkorra lecsillapodott, pedig most erőszakosabb volt, szenvedélyes, tényleg Szenvedélyes, jaj, képes voltam akkor ezt nagybetűvel is leírni, nem kellene gondolkodnom, több pózt is kipróbáltunk, hörgés és miegymás, a fenekemre élvezett, megint tiszta vér voltam, ennek újfent nem örült túlságosan, fürdés, a tükörben csapzott haj és csatagos tekintet, de most ő ment először, aztán fel is öltözött, hát jó, mondta is, hogy fáradt, de olyan nagyon jó volt hozzábújni, meg is köszöntem neki, mondjuk most nagyon nem köszönném meg, gondolom a vonaton ülve, aztán megkérdeztem, hogy mikor döntött úgy, hogy igen, legyen meg, amikor kijöttem a mosdóból, válaszolta, soha nem tervezek előre, mindig azt teszem, amit érzek, nem tervezek előre semmit, én meg nyilván elhittem neki ezt az innen nézve igencsak átlátszó hazugságot, azt mondtam, én sem, ez legalább majdnem igaz volt, illetve később mindenképp az lett, szavalni akartam neki, valami szépet, de mind úgy kezdődött, hogy szeretlek, és nem akartam olyat mondani, amit nem éreztem magaménak és igaznak egészen, éjszaka nagyon közel voltunk egymáshoz, beszélt megint az életkorról, hogy nem fekete és fehér, hanem pepita és szürke, de most már van egy lila folt piros pöttyökkel, ezt most nem egészen értem, és hiába próbálok visszaemlékezni erre, sehogy sem sikerül, ha nem gondolkodnék, biztosan sokkal boldogabb volnék, azon az éjjel többször felkeltem, fáj a derekam, féltem, hogy az ébresztőóra nem fog csörögni, nyolckor kikeltem az ágyból, visszafeküdtem, még van egy óránk, mondtam, de nem mertem hozzábújni, kintről rettenetes kopácsolás hallatszott, az utat törték föl, rágömbölyödtem a hátára, felvettem az alakját, hátranyúlva átölelt, gondoltam, ez jogot ad nekem is az ölelésre, sokáig így maradtunk, aztán megcsókolta a vállán lévő kezemet, és elment tusolni, én lehúztam az ágyneműt és vártam, mert aztán elment reggelizni, amikor pedig visszajött, leült az ágy szélére velem szemben, azt mondtam, nem tud beszélni, és hogy ez ritka, mondtam, jó, hogy ennyit adtam, jó volt neki az éjjel, kedves Lorka, így mondta, ahogy az éjszaka folyamán is többször, törökülés, összetett kezek, az övé az enyémbe, és az egész az övében, boldog voltam, folyamatosan, a cipőt felhúzza azt mondta, hogy vagy ő vagy én, valakinek mennie kell, tudom, válaszoltam, majd én, merthogy ennyi volt, tudom, keressek saját korosztályomból valakit, vagy valami pesti elvált férfit, tanácsolta, ezen nevtünk, pedig éjszaka azt mondta, jobb, hogy nem egy velem egykorúval történt, reggelre viszont nem volt biztos semmiben, az ő egyetlen kérdése az volt, hogy mi késztet egy tizennyolc éves lányt erre, a kínlódásomat látva inkább sztornózta a kérdést, amikor felálltunk, mindkettőnk szeme könnyes volt, ennyit még soha nem vitt el belőlem tanítvány, mondtam, lesz ez még több is, mondtam, igen, kérdezte, igen, válaszoltam, a hiány, de rámosolyogtam újra, fe-

hér sirályok rózsaszín tengerparton, jaj, micsoda hasonlataim voltak akkor, ezt például szerencsére teljesen el is felejtettem azóta, a portánál már nagyon fáj, ott mondtam, hogy most a pályaudvarra megyek, nem akarok egyetlen mérközést sem látni már, de azután ne higgyen semmi itteni rózsaszínben, szólítottam föl, miközben én meg még nyilván hittem, gondolom most, hogy egészen közel jár vonatom a városhoz, egy darabig együtt mentünk még az utcán, némán, ragyogott a nap, a szél kavargatta a faleveleket, ez legalább gyönyörű volt, aztán egyszerűen csak elköszöntünk egymástól, semmi csók vagy ölelés, puszi se, csak szia, szia, két-három lépés után még visszaszóltam, hogy majd itt benn, és a szívemre mutattam, én kis naiv, ez nagyjából még egy évig tartott, senkihez nem mertem szólni ezután sokáig, férfihoz főleg nem, egy évig csúnya voltam, és minden hitemet elvesztettem, hogy a hímelek előtt vonzó lehetek még, nem volt puncim, sem vibráló érzélem, csak könnyek, rengeteg sírás, ez persze elég szánalmas betegsége a nőstény állatnak, gondolom most, akkor egy bő évig mélyponton volt a társasági életem, azaz nem is volt egyáltalán, még a kollégiumi szobatársammal se nagyon beszéltem, egyszerre csak mintha minden eltűnt volna, vagy, hogy pontos legyek, mintha én tűntem volna el, Pestre visszaérve már fáj az arcom a borostájától, ömlött belőlem a vér, három nappal korábban kezdtem menstruálni, a kollégiumban sokáig és alaposan zuhanyoztam, fogat mostam, szerintem kimostam magamból a szűzhártyám, másfél mázsa volt, ezt is a jegyzeteimben olvasom, *azt* követő éjjelen már nem is tudtam aludni, akkor kellett visszaállítani hajnalban az órát, kezdődött a téli időszámítás, ez esetemben egy évig tartott, nem érdekelt senki és semmi, mert hát mi is tett volna vonzóvá mások szemében, korábban ugyan mindig akadt néhány fiú, aki különböző okokból akart engem, akkor még biztos voltam a külsőmben, a kisugárzásomban, és a tudat, hogy valaki akar engem, kielégítette az éneket, ezután pedig azon tűnődtem, hogyan is gondolhattam valaha, hogy kívánatos vagyok, visszaállítottam az órát, visszaforgattam az időt, sajnos csak egyetlen órácskával, nyár- és szüzességbúcsúztatás volt, reggelre már nagyon rosszul voltam, nem kaptam levegőt, a szám kiszáradt, teljesen megkeményedett bennem a nyálka, egy évig keményedett és vastagodott, ha nem gondolkodtam volna, könnyebben boldogulhattam volna talán, esetleg még puncim is lett volna abban az egy évben, vibráló érzélem és könnyek határán, de mit tudhattam én ezt akkor, épp csak aszszonnyá tett bakfis, hüvös, őszi hajnal, kilencszázkilencvennégy.

Reggel

Tegnap este azzal feküdtem le, pedig csak egy félliteres Kalinkát fogyasztottam el péntek este tiszteletére a fotelben ülve és szigorúan magam elé bámulva, hogy talán mégsem jó ez így, ahogy van; van valami természetellenes abban, hogy még mindig élek, mintha mi se történt volna, holott épp itt van a probléma, hogy semmi sem történik; történjék hát végre valami, gondoltam, de azt hiszem, ekkor az történt, hogy belezuhantam egy újabb rémálomba, jobb is, hogy nem emlékszem rá, ellenben most felébredve azzal szembesülök, hogy merő vér az ágy, három nappal hamarabb jött meg, és még csak nem is fáj annyira a hasam, mint ilyenkor szokott, igaz, ennyire bőven sem ömlött még belőlem a vér, leginkább mintha külön bevagdaltak volna álomban, de ez pusztán agyrém, milyen az, ha *ennyire* történik valami, áztat-harom hideg vízbe a lepedőt, ma még pasizni akartam, így viszont nem nagyon fog menni, én most akkor inkább iszom.

Györe Balázs

röltex(t)*kerouac emlékének*

- (1) két szem
a kettőspont
figyel
utána hajlik
a zárójel
- (2) kizöldült az erdő
anyám köveket
te tobozokat raksz
a fűnyíró útjába
- (3) apám mögött nem állt az anyja
apám mögött az anyám állt
aki ma szelíd volt
nem bántottuk egymást
- (4) a bojler piros égője
megvilágítja a kézitükröt
senki nem néz bele éjjel
melegszik a víz a tartályban

- (5) meggörbülve eszegette
két darázs a sonkát
szepemberben a teraszon
- (6) 1 pár zokni
2 alsónadrág
3 nap van még októberig
- (7) mindig guggolva cigarettázik a lány
ugyanabban a kabátban
az ajándékbolt előtt
nincs vevő novemberben

- (8) 3 óra
kit hívjak meg
cappuccinóra
- (9) bada balkay
beney bertók
bohár bratka
mintha a b betű
kezdene eltűnni a világból
- (10) elegáns
öregúr
leszek-e
aligha
kalapban
peckesen
megyek-e
aligha
a férfiak többnyire
öregasszonyok lesznek
ha megöregszenek
mint déry
akinek a házát
miért miért nem
lebontották füreden
- (11) bármikor meghalhatok
mit hagyok magam után
a kávéházban egy lányt
többé nem mosolyog rám

Friederike Mayröcker

mire is van szükséged*Heinz Lunzernernek*

mire is van szükséged? egy fára egy házra ezeken
mérd mily nagy mily kicsi emberként az élet
milyen nagy milyen kicsiny mikor felnézel a koronába
mikor zölden pompázó szépségében elveszel mily
nagy mily kicsi amikor meggondolod
mily rövid az élet összevetve a fák életével
egy fa kell neked egy ház
nem egyedül neked csak egy szeglete
tető a fejed fölé ülni gondolkodni aludni álmodni
írni hallgatni nézni a barátodat
a csillagzatot a fűvet a virágot az eget

(Nádas Péter fordítása)

Józsa Márta

A szabadság őszi fantomja

— Budapest, köztér —

Azon az őszön reggelente óvatosan kellett munkába indulnia a *tanárnőnek*: mindannyiszor félő volt, hogy hasra esik a kartondobozokban, amelyek éjszakáról éjszakára ott tornyosultak a kapualjban, körülöttük törött üvegek. Nem emlékeztette azonban a látvány különösebben háborúra, nyilvánvaló volt, hogy történelem helyett a történelem paródiájának kellékei lepték az utcákat, a lázongó főváros a szokottnál is több szemetet termel. Eltakarítani nem volt ideje, csak odébb rúgta azt, amelyik nagyon útban volt, különben is már hozzászokott a látványhoz. Na, megint egy egész karton whisky fogyott az éjjel, gondolta futtában, mielőtt még átment volna a téren, amelyet hónapokon át bámulhatott a tévénező világszerte, míg meg nem unta. Úgy állt ott az ország házával szemben felállított, az elmúlt kétezre év szimbólumainak elegyével díszített sátoztábor, mintha az előjogokkal ellenséges abszolutizmus fellegvárával szemben az éhező plebejusokkal szövethető lázadó rendek tivornyájává vált volna az átalakulóban levő ország. Kicsit odébb műholdas közvetítő kocsi (a parabolaantennák kifeszítve, mint egykor az íjak) sofőrjei nyújtózkodtak: nem hagyhatták ott éjszákára a drága technikát, amellyel estéről estére fél Európa híradói értesültek a magyar pikantériáról: hogy itt rendőrt vernek, hogy itt vernek a rendőrök, hogy itt gyűjtogatnak, dobálóznak, és akkora piknik van a Parlament előtt, hogy napokig állja a hírversenyt az arról való tudósítás. Jó ideig az is marginális kérdés volt, hogy ki ver kit: nyilvánvalóan nem az amúgy is zavaros identitású táborok azonosítása volt az érdekes, hanem maga a balhé, pontosabban fogalmazva a közrend állandóságába és mindenhatóságába vetett hit eltűnése megborzosgatta meg a békéhez szokott európai közönséget. Előbb vagy utóbb még kerébe törnek valakit, dohogott a középkor-tematikájú jelmezből láttán a téren átsiető tanár, figyelte, amint álmos asszonyok faggyazzák a birkát: ha reggelire nem is, ebédre meglesz. A nép ne éhezzen, ezt még azokban az évtizedekben tanulták meg, amikor a mindenütt híres, és néhol irigyelt gulyásagyú volt a magyar társadalmi béke jelképe. Fél hét tájban — olyankor szokott indulni — még azzal a veszéllyel is szembe kellett néznie, hogy belebotlik egy-egy, világnézetét zászlóba provokáló hortyogóval. Esténként jó azt lengetni, de beleburkolózva meg is véd a csípős hajnaloktól. Azért használjuk éppen az Árpád-sávos zászlót¹, mert azzal tudjuk a leginkább bosszantani őket, magyarázta egyikük, a tanár, éppen elkapta a mondatot, amelyet a zászlós persze nem neki szánt, hanem fáradt, hátizsákot viselő társának, aki felsőhajtott: mindegy is már, mondta, csak szeretném valakire eldobni ezeket. A kockakövel töltött hátizsákjára mutatott, akkor már napok óta állt a tábor az agórán, és egyre teljesebb kellékrendszere alakult ki a lázadásra kiéhezettek kultusz-igényének. Ki is alakult a zászló-konjunktúra a városban, kisebb és nagyobb lobogókat, a pogány kori, majd a rendi történelem föllelt, stilizált, összekevert, és egyetlen mondanóba — a tagadásba — sűrített jelképei között válogatni lehetett. A múlt bővítlai remekül megfértek a lufi- és perecárusokkal, a műanyagfröccsentők pillanatok alatt megéreztek a konjunktúrát. A vevőközönség jó ideje adott és jól ismert volt: egy betűvesztett társadalom szegénysége. Kognitív proletariátusa. A feltépett kockakövekkel, lyukas zokniba tömődött faszén-törmelékek (jó az könnygáz ellen is, ráadásul benzinnel meggyújtva kiválóan ég) főváros belemerevedett a jelképeit egyre dühödtetben kereső közép-európai szükséglet-rendszerbe: abba, hogy hosszú ideje egy tranzitország cél nélküli lakói. Hogy egy le-robbant, másodosztályú pályaudvari mentális váróteremben élnek, ahol néha szétcsap közöttük valamelyik, a másiktól csak a sapkája színében különböző állomásfőnök. A zavargók egyszerre mutattak kreativitást és bornírt kicsinyességet, vágyaik a gulyásagyútól az egymás orra alá való vizelésig forrták fel egyszerre azt, ami miatt újra kellett definiálni a hatalom és a közösség viszonyától kezdve a köztisztasági szabályokon át a véleménynyilvánítás határáig mindazt, amiről a közösség tunyaságból és képmutatásból eladdig nem mert elgondolkodni. A közmegegyezés fogalma zárójelbe került; a sorozatos tabudöngetések olyan anakronizmusokat hívtak a felszínre, amelyek nem csak az edzetlen és a rendszerváltás előtti ifjakkal nem jelentettek korábban semmit, hanem az elfejtett, vagy tilos gesztusok újraértelmezésének is termékeny talajt kínáltak. A diáklányok délelőtt egyenleteket oldottak meg az iskolában, esténként pedig kimentek a térre, a nagyobb mellűeken kicsit széthúzódott az *ELKÜRTUK* felirat; a vulgáris politikai önmarcangolás szlogenje.² Reggelente álmosak voltak az iskolában, morcosan, de némi látható morális önelégültséggel utasították el a beszélgetést, mert *elkúrták* ezek, a bűdös komcsik, magyarázták a másnaposság okát, a felirat forrását már nem tudták megnevezni. Ott feszült tinédzser-mellűkön a forráskritika tüntető hiánya.

A szomszédos kapualjban a *hajléktalan* is tanár lehetett előző életében, újabban leginkább filozófusnak mondja magát. Felesége, ha volt, e toposz szerint alighanem elhagyta, vitte magával a lakást és gyerekeket, és ebben a régióban egy életből nem telik még egy lakásra. Régen munkakönyve is volt, ma már semmiféle igazolványa nincs: a város begyűjti és megtartja az ilyeneket is. Törvényen kívüli, de attól még városlakó. Nem is olyan régen pedig még volt legalább egy matrac, de elveszett a nagy rumliban, legalább így még az is elkönnyvelhetett egy veszteséget, akinek amúgy semmije sem maradt. Ez jó érzés volt, hogy maga is veszteségre hivatkozhatott, ergo bizonyította, hogy bár nem volt semmije, mégis volt veszítenivalója. A volt tőzsdepalota egyik félreeső kapualjában volt az otthona, míg ki nem *kúrták* onnan, az épületet normál körülmények között televíziózásra használják, azért ostromolták meg

¹ Árpád-sávos zászló: a szélsőjobboldali nosztalgian alapuló radikális ellenkultúra jelképe. Korábban a magyar fasizmus jelképe, amely ugyanazon az alapon választotta ki és porolta le a történelmi jelképtár számos tárgya közül, amilyen alapon a legújabb kori lázongók mentegetik: egy középkori királyi zászló szolgált mintául, a dicső múlttal bármely gaz jelen letakarható.

² *ELKÜRTUK* a *kúrás* igéből (vulg) képzett szó; politológiai értelmezése lassan szükségszerűvé válik. Ezzel a szóval jellemezte az ország hatalomban levő miniszterelnöke közelebből a saját regnálása, tágabb és átvittebb értelemben pedig a szabad és demokratikus köztársaság politikai eljűnének bűneit, visszamenőleg és önkritikusan. A frissen köznevesült szó körül széles szemantikai mező virágozott ki.

azt a világsajtó szeme láttára a hadak. A felgyújtott bejárat köré szürke rácsot telepített a megalázott és megfélemlített rendőrség, a matrac odaveszett, majd kerül másik, gondolta, és körbenézett: a Magyar Televízió épületével szemben a Nemzeti Bank, amellet az Amerikai Egyesült Államok nagykövetségének épülete áll, mindkettő körül rendőrökordon, az utóbbit a vasrács mellett szürke, tankok megfogására alkalmas oszlopok is körülveszik, ha jól értelmezi hadászatiilag a tankcsapda fogalmát. A két épülettömb között a csatában megrongált, sarlóval és kalapáccsal díszített szovjet hősi emlékmű, dupla vaskordonnal körülvéve. Sokáig tartott, míg körbenézett feldúlt téren, a felszedett bazaltkockák halmain, a felgyújtott autók roncsain és a mindenütt sápadtan intézkedő rendőrökön; de hát ideje volt éppenséggel. Nem az arra óvatoskodó, másnapi katasztrófaturistákhoz szólt, csupán az értelmezés igénye bukkant ki belőle a kilométernyi nyersanyagból összerakott rács-labirintus láttán: Szabadság tér! — legyintett, majd megismételte a közterület hivatalos nevét, s mint aki tovább próbálja értelmezni a rendszerint mindenek fölötti szentséggel emlegetett szabadság valamennyi referenciális területét elveszített fogalmát, új hálóhely felé nézett.

A *munkás*, aki naponta a Szabadság téren dolgozik, mert ott kapja a fizetését, ott fizeti adóját és társadalombiztosítását meg egyebeket, ma egy kockakövet tart az asztalán. Egy kő az ott a térről, egy olyan napról, amikor éppen szabadságon volt, tehát nem a Szabadság téren³, és arra érkezett haza a városba, hogy azt ellepte a füst, a festék, a benzingőz, és a minden kritikát nélkülöző festék. Több nemzedékkal közösen ismerkedett meg a könnygáz szagával és füstjével, és azokkal a mindaddig történelmi distanciából ismert fogalmakkal, mint például a munkásmozgalom-történetben oly gyakran emlegetett rendőri lovasroham, kardlapozás és vízágyú. És a félrevert harang: a legújabb kori kommunikáció várának, azaz a tévészékháznak ostromakor a szomszédos templomban a legősibb kommunikáció, a harang szállt versenybe a tömegtájékoztatással. Nem véletlen, hogy volt annak az estének némi tatárdúlás-hangulata: a vészjelző hang, amely a harang fél oldalának monoton ritmusban történő ütögetése gerjeszt, a keleti veszedelemre emlékeztető történelmi rettegést hívta elő. No és azt az antropológiailag értelmezhető ős-emlékezetet, amely szerint ha szétrúgom, vagy levizelem az ellenség tűzhelyét, akkor igenis én nyertem. Ha kitűzöm a zászlót, akkor én vagyok a vár ura. Ha behatoltam, akár csak egy percre is, az ellenség szentélyébe, akkor megszenteltelintettem azt. A munkás magára maradt, megkövült benne a megértés eltökélt szándéka, végignézett a tömegben: a Szabadság egyik sarkában ősz katonatiszt-özvegyek és proletár asszonyok sípokat fújnak, a szemükbe fújta a pernyét a szeptemberi szél. A frontvonalon — a törzsi kommunikáció szakrális jelképe, a tévészékház előtt félmeztelen, fiatal férfiak vegyültek különböző korok népmeséinek és hősi legendáinak meséskönyvekből, ifjúsági- és lányregényekből, valamint a két világháború közötti magazinok illusztrációból előkerült jelmezbe bújt apáikkal és nagyapáikkal. Voltak köztük lányok is, történések, bölcsészek, és a környékbeli boltok eladói, harcoló kedvesükért aggódó ijedősebbek, és a férfakkal válllvetve harcoló amazonok; kezdetben zászlórudakkal ugrottak a lépcsőn álló rendőrökordonnak, később előkerültek a benzines palackok. Felgyújtották az ott parkoló autókat — vagyis leszúrták az ellenség lovait. Megint mások felszedeggették a köveket a térről — másnap, a kiégett autóröncsok és rendőrökordon között bóklászva lopva tette be táskájába azt, amely most az asztalán áll, a kapuban hevert, a betört és kiégett kapuban, néha méricskéli a súlyát, milyen lehetett annak, akit eltaláltak vele. Milyen lehetett annak, akit megcéloztak vele, egyáltalán: milyen célszemélynek lenni. Mi volt a cél, ki volt a cél. Ez másnap sem derült ki, amikor a vérvő fejű rendőrök és a folyamatos igazoltatások között olyanná vált a köztársaság televíziójának használt szimbolikus tér, ahogyan azt egy dél-amerikai junta parlamentjéről képzeljük, egy nappal az államcsíny után. Akkor már nem voltak ott a lázadók, a munkások is kiszabadultak, füst volt a folyosón és tűzoltócsövek. Rendőrök kártáztak, semmivel sem voltak magabiztosabbak, mint azok, akik másnaposan néztek szembe rongyosra tépett ruházatú, vérben forgó önmagukkal. Betört tehát a tévé kapuja és a közmegegyezés, a múlttal meg nem vívott háború kínos emlékművévé változott. A történelemből kihagyottaktól miért is váránánk kellő történelmi distanciát — tűnődött a munkás, ezt megérteni lesz az igazi értelmiségi akadályverseny. A forráskritika elvesztésére gondolt, érezte, az ilyen veszteségekből gyakran válnak talmi szabadságideológiák.

Az *obsitos tüzér* aligha a kor diagnosztájának, vagy akár jelképévé válásnak igényével indult el otthonról. Aznap volt egy nem túl régi, mindössze ötvenéves, s mint ilyen, tisztázatlan és megértetlen forradalom kitörésének az évfordulója, az ő történelmi distanciája azonban legalább a tinikoráig terjedt. Neki legalább voltak emlékei, jól emlékezett például a keskeny utcákon dübörgő tankok ifjakat szédítő látványára, a valós történelem-élményre, amelytől a vasfüggöny mögött élő sértetteket (hiszen a mögött a függöny mögött, akárhogy is vesszük, valamennyi szereplőnek méltatlan és sértő, például jogsértő volt élnie) oly gondosan megóvta a ragacos, máig levakarhatatlan pártállami hatalom. Az obsitos tüzérnek — hasonlóan a nálánál ötven évvel fiatalabb, lázongó tinédzserekhez — az az élmény hiányzott, hogy legyen végre egy hely, ahol ott van, ahol jelen van. A lázongás oka számára nem képezte kritika tárgyát, örült, hogy végre vele is történik valami, úgy, mint másokkal a tévében. Valószínűleg nem megfontolt, nyugodt léptekkel vette szemügyre az agórán kiállított tankot, amely egyébként néhány héttel korábban ugyanakk a feldolgozatlan és megértetlen forradalomnak a hollywoodi adaptációjában játszott epizódszerepet. Epizodistának lenni sem kis dolog, gondolhatta örömmel, és körülnézett a téren. A lázongók már lexikon nagyságú műmárványlapokat feszegettek fel a parkban, a zavargásoknak már kialakult a

szubkultúrája is: a fekete egyenruhák-bakancsok, no meg a piros-fehér csíkos zászlók mellett csuklyák, kendők, gázmaszkok, sí- vagy bűvárszemüvegek, biciklis sisakok remek kiegészítőivé váltak a benzínből, szögekből, csapágygolyókból, spray-kből álló arzenálnak. A város utcái hadászati tereppé alakultak, a metró stratégiai utánpótlás-vonallá, a buszok és trolis potenciális barikád-alapanyagokká, a kötött pályán mozgó, nehezen mozdítható villamosokat pedig a rendfenntartók próbálták a tömeg elszigetelésére irányítani. Az utcákon harc folyt: az előző fél évszázad áldozatai feszültek egymásnak mindkét oldalon, az önmagát meghatározni nem tudó rendijed és dühöd rendőrség képében vette fel a kesztyűt. A városi bozótharcnak spontán szabályai keletkeztek pillanatok alatt, egyszerű középületek és közlekedési útvonalak kaptak hirtelen a semmiből felbukkanó szakrális tartalmat. Az el nem végzett gyásmunka: a múlttal való leszámolás az urbanizációból kimaradt városlakó törzsek martalékává vált. És mindez egy hollywoodi limonádé valóság-hű díszletében — nem csoda hát, ha a hetvenéves nyugdíjas, obsitos tüzér belépett posztmodern korszakába, és úgy döntött, hogy megvalósítja életművét. Fogott egy lyukas zászlót — az ötven évvel korábbi forradalom viharvert emlékét —, átvillant az agyán a Magyar Néphadseregben töltött fiatalkora, azok az évek, amikor nyugatra csak háromévente kapott útlevelet, és az NDK-ba, meg Csehszóba is csak ritkán utazott. Amikor évekig kellett egy Trabantra, és évtizedekig egy tanácsi lakásra várni. Az unalmas pártgyűlések. A hétfői adásszünet a tévében. Az, hogy a lángossütők gazdagok voltak, nekik még nyaralóra is tellett, holott nem húztak le annyi évet becsületesen a pártban. És hab a tortán, hogy aztán jöttek *eze*k, akik mindent felforgattak, és őt mindenből kihagyták. És veszekednek, és el is kúrják. És ráadásul mindig ők szerepelnek a televízióban. Mostanáig — mormolta magában, és összekötött két drótot a forradalom kitörésének ötvenedik évfordulójára kiállított tankban, a rendőrsorfal felé fordította az irányzékot, és gázt adott. Ekkor a T-34-es, a szovjet hadiipar terméke lassan beúszott Budapest egyik fő közlekedési csomópontjába, mint egy rókára vadászó tank a buñueli erdőbe.

³ Ebben a különös országban ugyanaz a szó jelöli az emberiség gyakran legfontosabb céljának tartott, a rabsággal ellentétes értelmű szabadságot, valamint azt a szintén értékes periódust, amikor megérdemelten pihen ki munkahelyi fáradságát az ember.

Üvegbe öltözött

Mint isten, használt
a tükör, gondolta Káin,
majd megdönti ő is,
csak még felöltözik.

Drága ruha az üveg,
nem én adtam rá.
Nincs drágább,
de ezt akarta:
így már mehet a tükörbe,
ő aztán tudja a módját.

Pollágh Péter

A tükör kilincse

Annyi felhőt, radiátort megtöltött
már a hideg, de nem elég neki:
eláll minden egérutat,
a tükröt is ellepi.
Libabőrös kilincset fogom,
de nem tudok szólni,
csak a pénz beszél,
ő aztán tudja a módját.
„Foglalt a tükör”:
hazudik a szemembe.
Esküszöm, rúzs van a hangján,
piros, de nem enged be.

Nem kávé

Rossz fát teszel a tűzre:
kockacukrot mártasz a tükörbe.
Olvad a komoly kocka,
gyermeki az aromája,
nem is forró, nem is fáj, régi
kávépapírról mosolyog a Szerecsen rád.
Hókristályt érzel — és, talán nem túlzok,
szerelmet. Elédesíti a nyelved,
aztán össze-vissza vágja.
Az a nyelv már nem talál vissza,
de nem is lesz párja.

Ha van cukor

Ha van cukor-, van tükörbeteg is.
A tükör egy darab édesség,
vagy majdnem az.

Függsz tőle, egy élet alatt
jópárat elfogyasztasz,
pedig nem is ehető,
bár ez nincs rá írva.

Őt mossák, rá rúzzsal írnak, habzik
a szája a mocskos pimasznak.
Rossz tükör, mondd neki,
ha nem jól mutat, és betakarod,
ha elviszi apát vagy anyát,
bármit, amit nem hoz vissza.

Bedobják a tükröt és a törülközőt,
bedobnak mindent,
és viszik az igazságukat,
a hájukat, valamiért
nem a tükröt viszik.
Tükörrel menni át a városon,
az már, nagyképű szó, tüntetés.

Te is lekoptatod, megfeledekel róla,
egy kuka mellé teszed,
ott esteledik rá, onnan indul portyára.

Tükör, a beteged vagyok,
mondod, mikor már késő.
Tükörke: szólíthatod,
de nem szól.
Csak egy darab tükör,
édesség a kabát alatt,
vagy bárhol máshol,
lúktet is, kölcsön lehet adni,
nem szól.

Jó, ha egy tükör család.
Jó az a hely, hol már mindenki volt,
jó oda állni. Ott a meleg.

Kanduk in Kanduk

Zhi 07 X.18

Szénrajzok Tandoritól

vtbb

TD-nek újabb rajzos kötetei jelentek meg 2007 tavaszán. A Swierkiewicz Róberttel közös *Két sapkás beszélget*, majd az azt követő *Ördöglakat* immár a negyedik-ötödik, könyvterjedelmű, a képzőművészet tárgykörébe is teljes joggal besorolható Tandori-kötet. E 90-es évek dereka óta publikált TD-rajzokat közreadó könyvecskék a szélesebb olvasóközönség előtt talán kevésbé ismertek, mint legendás szépirodalmi művei, pedig 1980 óta igen gyakran az általa készített borítókkal és illusztrációkkal jelentek meg szépirodalmi művei, melyek közt fotómontázsokat éppúgy találhatunk, mint rajzokat, frottázsokat, diagramokat, és fényképeket (Nat Roid-kötetek, 1980–89; *Feltételes megálló*, 1983; *Sár és vér és játék*, 1983; *Celsius*, 1984; *A megnyerhető veszteség*, 1988), mi több, grafikáival ugyancsak a 70/80-as évek fordulója óta találkozhattunk különféle kiállításokon, a korszak — bizonyos szempontból — legjellegadóbb kiállítótermeiben (FÉSZEK Klub, Mini Galéa, Bercsényi, FMK, Liget Galéria).

És most ím, egy csöppnyi ízelítő a legújabb, legfrissebb rajzciklusból. Itt most a 90-es évek második felében keletkezett művei folytatódnak, mikor a *Vér és Virághab* című regénye szereplőinek arcképeit — Maury, Morny, Guibert, Gigi, St. Mondain portréit — rajzolta meg, akiket 1997-ben a TD által ugyancsak nagyrabecsült Antonin Artaud, Wols stb. portréi követtek. Előbbiek még fekete filctollakkal készültek, utóbbiak színes zsírkrétával és grafitval, s ez volt az a pillanat, mikor TD képei egy pillanatra — néhány hónap, s néhány ciklus erejéig — kiszínesedtek. Aztán évek teltek el, míg most újra emberarcok, Karinthyé, Kosztolányié, Szabó Lőrincé kerültek ki keze alól, ezúttal szénnel bontva ki azokat.

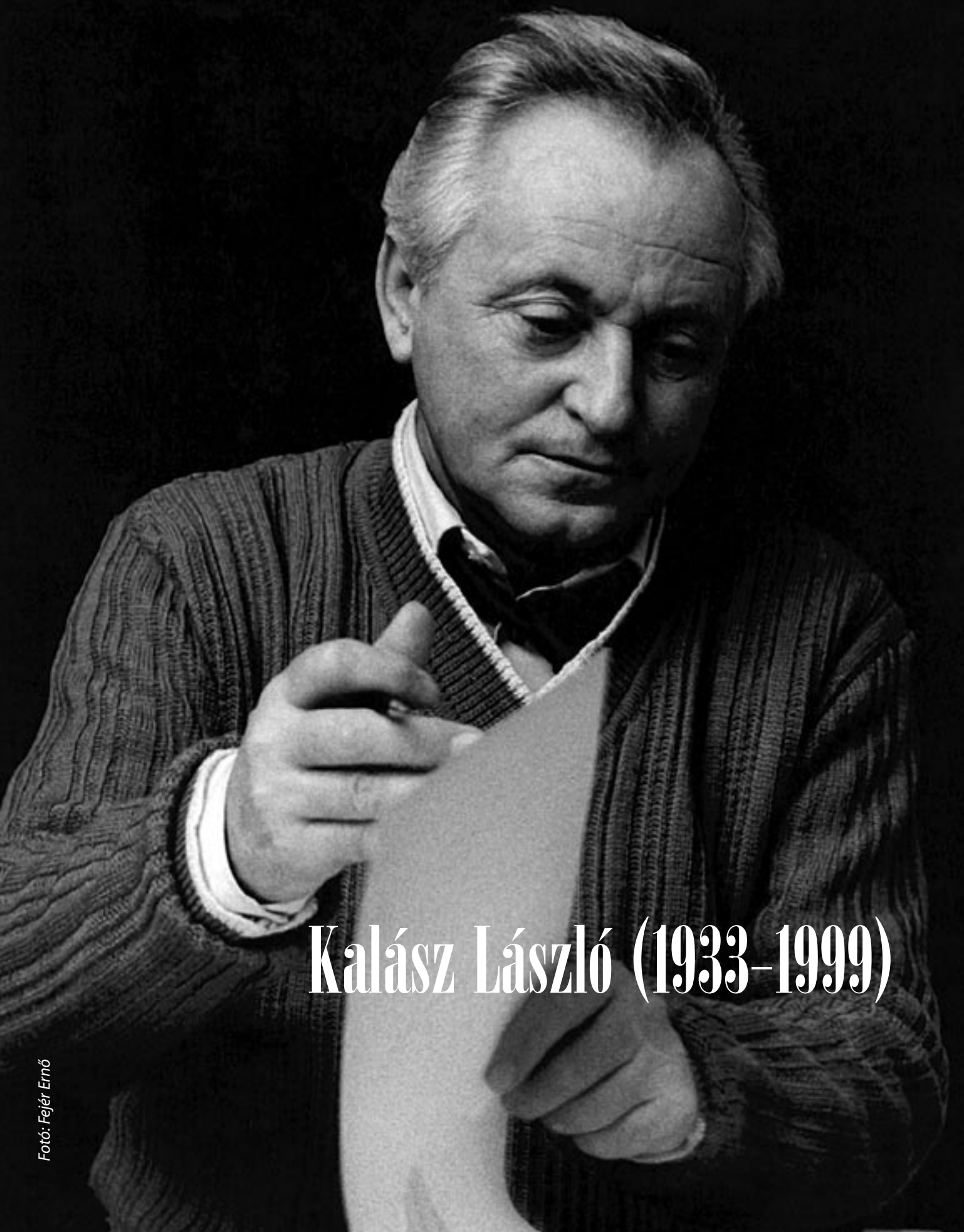
Szenet a huszadik századig ritkán használnak a magas művészetben, vagyis a szén éppúgy vázlatozáshoz, műhelymunkához való segédanyagként számított a táblakép szempontjából, mint a gipsz, a viasz, vagy újabban a plasztilin a szobrászat területén. Főműveket szénnel a múlt század derekán is inkább csak az olyan már-már aszkétikusan puritán alkotók használtak, mint Vajda Lajos, később Erdély Miklós. TD műveit azonban nem csak a szén kontra filc-, esetenként golyóstoll, vagy a jó öreg indigó használata miatt nevezném aszkétikusnak, mint inkább azért, mert továbbra is szigorúan A/4-es írógélapokra dolgozik, s szinte egész grafikai életművében ezt a minimalista életműveit tekintve is mini formátumot használja.

Ami a szénben izgalmas, hogy még közvetlenebb, még szenzitívebb közvetítője a vonalakat, vonásokat létrehozó mozgulatoknak, mint TD korábbi eszközei. A rajz eleve a könyvillusztrációk vagy az íróasztalfiókok mélységeibe száműzött műfaj, mert falon, kiállítóteremben, múzeumokban, s persze a műkereskedelem szempontjaiból, nem igazán látványos műfaj. Holott a rajz az alkotó lehető legközvetlenebb, legpriméresebb, ha úgy tetszik, legőszintébb megnyilatkozása: rajzot nem lehet javíttatni, legfeljebb összegyűrni és kidobni, mert a rajz nemcsak a kevésbé sikerült, elbizonytalanodott vonalakat rögzíti a lapon, de a ráírozás, törlés nyomait is, ami a rontott részt nemhogy nem tünteti el, de éppenhogy kiemeli.

Karinthy, Kosztolányi, ők már az én öcsém — mondta TD néhány éve, s persze olvasva írásait, tudhatjuk, milyen közeli viszonyban áll velük. TD számára semmi különbség Ottlik, Nemes Nagy Ágnes, Weöres, Pilinszky és Karinthy, Kosztolányi, vagy pláne Szép Ernő között. Attól, hogy személyesen nem találkozott, s persze nem is találkozhatott az utóbbiakkal, számára ugyanolyan élő, őt nap mint nap foglalkoztató pályatársak ők, mint néhai tanárai, mesterei. És ez alighanem annak mély belátásán alapul, hogy a mi világunk olyan nagyon nem is különbözik az övétől, mint azt hinni szeretnénk. Erre utalhat a K.u.K., a kaiserlich und königlich / császári és királyi kifejezés rövidítésének fölbukkanása az egyik lapon, ami 1867 és 1918 között az Osztrák–Magyar Monarchiában volt használatos. Csakhogy TD — ld. Mérges Karinthy, kétkedő Kosztolányi feliratú lapját — minden kétséget kizáróan nem nosztalgiával tekint akár boldog békeidőkre, akár — Karinthy és Kosztolányi szemüvegén át, ama bizonyos mennyei kávéházból — a mi mostani jelen időnkre, hanem csak úgy, ahogy Patti Smith mondja: ugyanaz a régi szar, csak most szebbnek látszik, miközben Tandorinál fölsejlik egy másik, irodalmi császárság és királyság lehetősége: Karinthyé és Kosztolányié, az ő játékokkal, humorral, ugratásokkal, s persze szeretettel teljes írói testvériségük birodalma, az előbb-utóbb szükségszerűen összeomló, többnyire nem a közös kulturával, hanem közönséges erőszakkal fenntartott politikai impériumokkal szemben.

Kosztolányi és Karinthy barátságáról talán Kosztolányi feleségének (leánykori nevén Harnos, írói nevén Görög Ilona) monográfiáiból tudhatunk meg a legtöbbet. Számomra például az egyik legmegrendítőbb pillanat, mikor Kosztolányi a halalos ágyán azt mondja Karinthyról: ez a marha volt köztünk az egyetlen zseni. Az „marha” pedig nem mer bemenni a barátja halalos ágyához, mert fiatalabb korukban annyi tréfát gyártottak a saját és egymás haláláról — melyik lap milyen nekrológot hozna egyikükről, s a másikukról? hogyan hangzanának a szalagcímek? —, hogy ott toporog a kórházi folyosón, s nem mer benytetni. Elnevezték volna magukat?

Közel hetven évvel később, 2006 február 6-án este, a még élő, de már nagybeteg Halász Péter a Múcsarnok apszisában rendezte meg saját ravatalát, ahol egy koporsóban fekvő hallgató végig barátai őt búcsúztató beszédeit. Mindegyik más volt, Konrád György például olyan megnyugtató, álomba ringató, csendes, derűs hangon mesélt, mint egy nagypapa a nap végén nyugovóra térő unokájának. Najmányi László viszont egy ki mit szeretne hallani a saját temetésén problematikájú viccel indított (figyelj, mozog!), majd a Hogyan okozunk botrányt temetésen kérdésre adott javaslataival nevetette meg barátját (<http://www.freewebs.com/wordcitizen10/virtualfuneral.htm>). Karinthy, aki ifjabb korában ugyancsak fantáziált a saját búcsúztatásán való részvétel lehetőségéről, akkor a Szt. János kórház folyosójáról leballagott a legközelebbi kocsmába, és sírt.

Kalász László (1933–1999)

Fotó: Fejér Ernő

Fecske Csaba
**A Bódva-völgy
 dalköltője**

Hetvenöt esztendővel ezelőtt született Perkupán, ebben az észak-borsodi kis faluban a Bódva-völgy tiszta hangú „énekese”, regösök, trubadúrok kései utóda, Kalász László, aki könyveit huncutkodva Kalász Laczyként dedikálta. Szeretett játszani, humorizálni. Ahol ő megjelent, borús időben is kisütött a nap.

Már életében legendák övezték. Talán ő maga is táplálta ezeket a legendákat, legalábbis nem iparkodott cáfolni a bódva-völgyi emberek ajkán születő és szájról szájra színesedő, gazdagodó mendemondákat, történeteket. Az elsők egyike szerint kilencéves korában jelent meg legelső verse nyomtatásban egy kassai lapban, amelynek nyomára máig nem akadtak. Azt hiszem, talán nem is fontos a bizonyosság, a legenda természetéhez tartozik a rejtélyesség, a titokzatosság. A tényeket a titkok köde borítja. Persze, a mítosz többnyire a valóságból táplálkozik, noha természetesen nem adekvát avval. A tudományos kutatások szerint például Mátyás király korántsem volt olyan igazságos és szeretetre méltó uralkodó, mint amilyennek a hagyomány tartja. De bizonyára valós oka lehet annak, hogy a nép igazságos királyként őrizte meg emlékezetében. A néplélek hitelesebben, plasztikusabban formálja meg önnön hőseit, mint az objektív, de lélektelen tudomány. Talán a mi Kalász Laczykat is hívebben állítja elének a szájhagyományon alapuló legendárium, mint mondjuk a majdani irodalomtörténeti értekezések, monográfiák. Ha lesznek egyáltalán ilyenek. Mert az ő karizmatikus személyisége mindig is fontosabb volt népes ismerői körében, mint a költészete. Főleg azok táplálták az ő legendáját, akik nem, vagy csak alig ismerték a verseit, bár népdalos intonációjú, egyszerű verseit az iskolázatlanok is könnyen megérthették. Sokakhoz szóló versek az ő költeményei.

A magyar irodalom sörkatonájának nevezte egyik parodista hajlamú kritikus nagyon találóan, ami utal a sör szeretetére, és arra, hogy nem volt szolamvezetője, nem volt vezéregyénisége a magyar költészetnek. A saját hangját korán megtaláló, és azt halálig tisztán, változatlanul hallható „énekese” volt. Az utolsó dalköltők egyike.

A kies Bódva-völgyben szinte mindenki ismerte, mindennütt tudtak valami szépet, valami különlegeset a szalonai költőről, akiről széltében-hosszában meséltek, hogy a kocsmában sörözgetve pár percre félrevonult és egy frissen írt verssel jött elő. Valóban akkor és ott költötte a verset, vagy emlékezetből vetette papírra csodálkozásra készíttelve ivócimboráit, ki tudja? József Attiláról is tudni vélik (Fejtő Ferenc írt róla), hogy nem egy ismert versét kávéházi asztalnál írta meg rövid idő alatt, társai szeme láttára. Ennek persze irodalomtörténeti jelentősége nincsen, mint legendaképző elem fontos csupán.

Hallottad már? – kérdezte kópés mosollyal, s a választ meg se várva, kuncogva máris mesélni kezdte a legújabb, vagy éppen szakállas viccet, ha találkozottunk valahol. Örömet lelte benne, ha valakinek az arcára mosolyt csempészhetett. Szív alakú, napcserzette arcán mindig ott bújkált az a jellegzetes kópés mosoly. Emberi védjegye volt ez. Ez a mosoly nem a szerepjátszó ember bármikor előkapható kelléke volt, belülről fakadt, a lélek mélyéről jött, és csak akkor bukfencezett le arcáról tarkón lőtt nyúlként, ha megsértették. Csakugyan, valóban? – ennyit mondtott csak, ha megbántották. Soha nem kérte ki magának, nem vitatkozott, pláne nem veszekedett. Néha már bosszantó volt ez a jámborság, ez a szinte emberfeletti szelídség. Ilyen nincsen, ezt

csak eljátszani lehet, gondoltam. De vajon egy életen át lehet-e ezt játszani úgy, hogy soha nem esünk ki a szerepünkől? Ha nem belülről fakad, ha nem a sajátunk?

A perkupai temetőben a szalonnai lelkész mondta a nyitott sír mellett, hogy hiába próbálkozott, soha nem tudott előre köszönni Laczynak, mert mindig megelőzte. Egyébiránt még a taknyos gyerekeknek is előre köszönt. Próbáltam megfejtetni, mit akart közölni evvel a gesztusával, krisztusi alázatát az emberekkel szemben, samaritánus voltát, túláradó szeretetét?

A *Napjaink* versrovatának gazdájaként sokszor hozta nehéz helyzetbe szerkesztőtársait aival, hogy soha, senkinek nem adott vissza kéziratot, senkit sem utasított vissza, azt hitte, hogy mindenki költő, aki versfeleséget ír. Nem tudott nemet mondani, nem tudott, talán nem is akart kritikus lenni, a bírálathoz idegen volt az ő természetétől. Az ő természetére ez a jelző illik leginkább: angyali.

Angyali jóságát, végtelen türelmét tanítóként „hivatalosan” is gyakorolhatta évtizedeken keresztül. Szalonnai gyermekek százai – köztük sok hátrányos helyzetű – kaptak tőle életre szóló útravalót. Emberséget.

Kisiskolásként Tóth tanító nénitől hallottam róla először, a költő-tanítóról, akinek versei jelennek meg az újságokban. Ez engem felvillanyozott, hiszen akkor már magam is verselgettem, szerettem volna bekerülni én is az újságba, nyomtatásban látni a nevemet. Arra gondoltam, ha születhez költő Perkupán is, nemcsak Kiskőrösön, Nagyszalontán, Érmindszenten, miért ne születhez Szögligeten is. Nem alább való falu az sem. Kalász tanító bácsi példával szolgált nekem, olyan híres akartam lenni, mint ő. Abban, hogy mindenképpen költő akartam lenni, nagy szerepe volt neki, akit személyesen csak jóval később ismertem meg, amikor már nekem is jelentek meg verseim, s akit mások elbeszélése szerint nagyon dicsért, valahogy így: „ez a szögligeti fiú már jobb verseket ír, mint én.” Mondta vagy sem, nem tudom, mindenesetre nagyon hízelgett a hiúságomnak. S ha mondta, úgy gondolta-e, vagy csak elhelyezett egy tetszetős lözongot a levegőben?

Évek során több verset is írtam hozzá, parodizáltam is. Két paródiám valahogy az ő versei közé keveredtek a *Napjaink* szerkesztőségben, és az ő neve alatt, az ő versei között láttak napvilágot, amin én jót nevettem, s a kérdésre, hogy mit szól hozzá, azt felelte, észre se vette a kakuktköjtőjét. Azt hiszem, csak addig volt számára fontos a vers, amíg megírta, a továbbiakban nem nagyon érdekelte, a legtöbbször el sem olvasta őket. Nem latolgató, nem javítgató, ami nem jelenti azt, hogy nem szenvedett meg a verseivel. Biztosan gyöttrődött ő is, csak nem mutatta, az nem tartozik az olvasóra.

Amikor középiskolásként Miskolcra kerültem, gyakran találkoztam verseivel a *Napjaink* hasábjain. Ő írta a legszebb verseket, nekem legalábbis az övéi voltak a legszebbek. Az olyanok, mint a *Csüng a Hold az almafán*, *Anyának kontya van*, *A hegyek*, *Csörlő szarka* és folytathatnám a sort. Üdék voltak ezek a versek, olyan egyszerűek, mint a népdalok. Olyan természetességgel

szólt meg a verseiben, ahogy az eső elered, ahogy a szél fúj. Született tehetség volt; amit másoknak tanulni kellett, ő ösztönösen tudta, ahogy a rigó is hibátlanul fújja a fán.

Cs. Varga István jegyezte fel róla: „Amikor Szalonnán meglátogattam, a vonatvezető leszállt, elmondott egy szép Kalász-verset, aztán vidáman kezét fogott a költővel, visszazárlt vaspáripájára és folytatta útját. A Rakaca-tó vendéglőben élénk siető pincér Kalász-verssel köszöntött és barátsággal invitált bennünket...”

Egykori évfolyamtársa mesélte: főiskolás korában gyakran került pénzzavarba, szülei meglehetősen szegények voltak, kénytelen volt társaitól kölcsönkérni egy kis sörrevalóra. Egyszer adósa maradt az említett barátoknak is. Így fordult hozzá, amikor újra kölcsön akart kérni tőle: „Én tartozom neked húsz forinttal, nem tudnád megadni?” Persze hogy kapott egy újabb húszast. Egy ilyen kedves kópét nem lehet visszautasítani.

Egyszer végigmentem vele Szendrőn. Bárkivel találkoztunk, mindenki ismerősként üdvözölte; volt, aki verseiből citált. Mindenkihez volt egy jó szava, mosolya, vicce. Tréfákat koccintottak egymáshoz. De nem csak Szendrőben ismerték, mindenütt végig a Bódva-völgy és a Cserehát kis falvaiban. Ha Szalonnáról Miskolcra kellett utaznia, sosem szállt vonatra, vagy buszra. Gyalog indult el, néhány perc múlva úgymint fölvette valaki, személykocsi vagy teherautó állt meg a kedvéért, s vitte el oda, ahová menni szándékozott. Viccekkal, versekkel fizetett a fuvarért a sofőr nagy meglepedésére.

Valamikor a nyolcvanas években betértünk az edelényi Bódva étterembe. Még helyet se foglaltunk, a fiatal pincér máris hozta Laci bátyánk kávéfőzőn felgőzölt sörét. (Laczy akkor volt túl a gégeműtétjén, szeretett italát nem ihatta hidegen.) A pincér nem fogadott el pénzt, mint a Laczy vendége, én is mentesültem a fizetés alól. Persze nem távoztunk fizetés nélkül, Laczy a fiatalember kérésére gyorsan egy bökverset rögtönzött: *Halkan // kanol a hal-kan*.

Legismertebb bökversét, a *Bocsánat, ha zavarok, / itt laknak az avarok?* egy történelmi dráma-trilógia első darabjának szinopszisaként aposztrofálta. Címe: *A magyarok bejövetele*.

Tornanádaskáról egy szavalóversenyéről hazafelé utaztunkban betértünk néhány útmenti kocsmába lezuttintani egy-egy pofa sört. A gépkocsivezetőnek, vagyis oldalbordámnak nem volt kifogása ez ellen. Sehoh sem kellett fizetnünk, mindenütt ismerték Laczyt, a világerért sem fogadtak volna el pénzt a „mi költőnkől”. Legendahóssé lett alakja ma már éppúgy hozzátartozik szülőföldjéhez, a kies Bódva-völgyéhez, mint a névadó folyó, a zilizi ezeréves kocsányos tölgy, vagy a rakacai víztározó. Kultusza halála után kilenc évvel is eleven, a múcsyonyi iskola az ő nevét vette fel, a Költészet napja alkalmából Edelényben évente rendezik a róla elnevezett szavalóversenyt.

Bennem csibészes mosolya maradt meg leginkább.

Filip Gabriella

Most vagyunk mi

„...úgy csinállok, mintha élnek / mintha valamit remélnék...” Ez a két Kalász-sor most akadt belém, amikor azon töprengtem, mit is írhatnék erre az alkalomra, Kalász László hetvenötödik születésnapjára. Valami személyeset, valami kedveset, pláne szellemeset. De megelőzött: ő írt nekem. Lám, újra elolvastatta velem összes verseit.

Sőt, másokkal is üzent. Először azt hittem, ez valami tévedés lehet, elvétett címzés, amikor a napokban az íméleim között megjelent egy Kalász-vers. Egy régi ismerős küldte, csak úgy: minden indoklás nélkül. Azóta sem tudom kitalálni, neki miért lehetett fontos, hogy elküldje ezt a költeményt, de fontos volt, nekem pedig nagyon jól jött. Megerősített: írni kell. Ideje lenne megválaszolni – ha kissé megkésve is – a Kalász Lászlótól kapott leveleket.

Gyöngybetűkkel – ahogy csak egy igazi tanító tud – írta a megjelenésre szánt versei mellé a kísértőleveleket. Évente háromszor-négyszer borítékba zárva küldte üdvözlétét, köszönte a korábbi megjelenést, és kérte, viseljem gondját a legfrissebb költeményeknek. Aztán az udvarias mondatok mellett mindig volt valami huncut megjegyzés, derűs csipkelődés. Például:

„Mellékelek egy verset. A felét húsvétra, másik felét meg költészeti célra.” Vagy: „Várom már a tavaszt, hogy frissebb írásokat küldhessek.” Aztán: „Itt küldök kettő verset. Ha tetszenek, ha nem, szíveskedjen közzétesetni a lapban mielőbb, mert felment a serek ára. (A benziné engem nem érint.)”

Az idézett mondatok ugyan csak nekem szóltak, de nem volt bennük semmi személyes jellegű megjegyzés, így Kalász László halálakor összeállítottam belőlük egy csokorra való. Az emlékére írt versek, a munkásságát, emberségét méltató komoly írások és persze az ilyenkor szokásos nekrológ mellett a megyei napilapban megjelentek ezek a szelíd tréfák is. Hogy sokan olvashatták, abból tudtam, amikor megjöttek a következő küldemények – de már nem tőle, mégis ő viccelt meg mindannyiunkat.

Azok a tollforgatók, akik korábban szóra sem méltattak, hanem csak beborítékolták megjelenésre szánt írásait, és legfeljebb sürgető és méltatlankodó telefonokat engedtek meg, ezután már alapos kísértőleveleket írtak – hosszan, cirkalmasan. Azt hiszem, az örökkévalóságnak szánták, ezért én nem is őrizhetem ezeket.

Így most – Kalász Lászlóval szólva – csak „viccelgetek erre-arra...”

Mile Lajos
**„Zörgölődő
szélvizit”**

Ki hitte volna, hogy ilyen régen lesz, ami akkor volt! Úgy a legpontosabb, ha azt mondom: valamikor. Mint a mesében. Mondhatnék olyat is, hogy „mintha tegnap lett volna”, de hát azóta annyi tegnap volt, hogy alig érünk a máig. Mintha már kezdett volna pirkadni, jóllehet talán még nem is derengett, „horkolás az élet / mély szusszanások”, abban a soha véget nem érő, sötétszürke, nyálas-nyúlós homályban tartottak éjszakáink, napjaink.

Tehát: *Napjaink*. Rendes, négyemeletes, szocreálos panel földszintjén maga a szerkesztőség. Ugyan, hol egyebütt? Messze mindentől, Szatmártól, Debrecenről főleg, amúgy a város közepén. Ha akkor tudtam volna, hogy minderre majd (most) vissza kell emlékezni, biztosan jobban megjegyzek mindent. Pedig nagyon figyeltem, hiszen írtam egy dolgozatot, bíztattak, lesz, ami lesz, beviszem. Bementem: kopogtattam, köszöntem (Csókolom! Jó napot!...*szervusztok*...), megmondtam a nevet, leültem, széjjelnéztem. Beszélgettünk. Az írást lehozták. LEHOZTÁK! Örömmünep az Avasi lakótelep hetedik emeleti albérletében, ámuló szomszédok, gyerünk a Platánba; azt hiszem, sör-unikum. (Már talán lehetett kapni, mondom: mintha pirkadt volna.) Aztán bejártam a szerkesztőségbe, Debrecen kezdett távolodni.

Egyszer csak ott volt Laci bácsi! Kalász László. Ifjonti baromságomban azzal ettettem magam, hogy én már rengeteg dolgot ismerek, aztán szép lassan kezdtem rájönni: a Perkupa–Szalonna tengely átfésülése nélkül kevés érdemlegeset mondhatok új pátriám meghatározó lírai jelenségeiről. Laci bácsi talán verset hozott, vagy csak úgy beugrott, ha már erre járt, mindenestre eltelt már vagy tíz perc is (tiszteletlenségem bemutatkozás, egy kis kedélyeskedés, idélen feszengés, már ami engem illet) mikor elhangzott a vezényszó: Gyerünk a Gastrofolba! Pár lépés az egész, étkezde, presszó és kocsmá megmásíthatatlan keveréke, erőteljes keletnémet dizájn, tarhonyaleves, kelkáposzta-főzelék és ember-

társaink kipárolgásának, valamint a Symphonia füstjének átható elegye. Én: sör-unikum, Laci bácsi fröccsöt kért, de ne hidegen (micsoda?!), ugyanis panaszkodott a fájós torkára. Hangja is kicsit rekedt volt. Megszoktam én már, még ha borzasztóan untam is, hogy „belesápadunk / a gondolatokba / és bátran kimondjuk a semmit”, de ez a fecsegés más volt. Érdektelenebb és sokkal izgalmasabb. „Sörben borban / mosnám meg gondjainkat / gégém útjain tisztulna a világ”, dehát Laci bácsi! Talán ennyi idő is elég volt belátni: „nem vagyok kardnyelő”, nem bizony, én sem. Még egy kört! Aztán indult a busz, persze nekem is, szarul ugyan, de meg kellett élni, kezdődött hát minden előlről, de már nem ugyanúgy.

Hétköznapjaink közepette elérkezett a Tokaji Íróklub ideje is. Mi csak Tokaji Ivótábornak tituláltuk, nem minden alap nélkül. Ültünk a díszteremben, vagy miben, köszöntés, előadások, vitaindítók, viták, szervezte a Népfront. Volt koszorúzás is. Mi Laci bácsival rendetlenkedtünk. Néha intett a szemével, menni kellett. Nem messze a honmentő tanácskozástól, egy magánház udvarán bort mértek. Amíg odaértünk, amíg ittunk, amíg visszamentünk, vagy a tanácskozás szüneteiben ismerős úgy elmenni mellettünk nem tudott, hogy megúsza volna Laci bácsi aktuális viccét, miszerint: „Láttad már a Patyomkin? Nem? Előpetyem?” Mikor már hétszázhatvanhatodjára sütötte el Laci bácsi, természetesen volt akinek ötször is, bátortalanul megkérdeztem: „Latyi bátyi! Nem fognak itt minket nyakon batyni?” Nem zavarta, mondta tovább. Benn a teremben már Herder szelleme járt körbe-körbe, volt, aki borongott, volt, aki lázadt, és volt, aki jegyzetelt. Laci bácsi meg csak rendületlenül kérdezgette: „Láttad már a Patyomkin?”. Nem sokáig ugyan, de morfondíroztam: miért csinálja. Hülye kérdés volt. Hiszen leírta: „én csak verseimnek hiszek”.

Még szép! Igazad volt, igazad van, Laci bácsi.

Békési Gábor

Kalászatok a levélboglyában

Tétova gondolatok Kalász László levelezését forgatván (részletek)

Egy évvel Kalász László halála után került a levelezése a miskolci Herman Ottó Múzeum birtokába – elsősorban a Kalász család megértő önzetlenségének és Porkoláb Tibor munkájának köszönhetően. Természetesen a levelező párbeszédnek ezek csak az egyik oldalát képviselik: azokról a levelekről van szó, amiket Kalász László másoktól kapott és megőrzött. Az ő válaszaire legjobb esetben is legfeljebb következtetni lehet belőlük, azokat a címzettek őrzik. Így is párját ritkító, hatalmas anyagmennyiség ez: összesen – ha jól számoltam – 873 darab önálló dokumentumról van szó az 1958–1998 közötti évekből. Többségük levél, de tartalmaz jó néhány táviratot, meghívót, cédulát, cetlit, kártyát stb., a gyűjtemény önszerveződésének tanulságos kavalkádjában. Épp ezért nem vállalkozhattam arra, hogy teljes mélységében feldolgozzam, az majd talán egy későbbi munkának lesz osztályrésze. Itt és most pár kedves, élcelődő, néha szemtelen, különc gondolatot szeretnék csak kiemelni, sőt ennek intervallumát is a pálya első, felívelő szakaszára korlátozom.

A gyűjtemény egyik korai darabjában az tükröződik, hogy Kalász Csoóri Sándorhoz fordult segítségért, hogy verseinek megjelenési fórumot, pályakezdéséhez kapaszkodót találjon. A fennmaradt levélváltásokból kiderül, hogy Csoóri elsősorban a rádiónál tudta beajánlani írásait. A Magyar Rádióban Kalász bekerült a *Magvetők* című új sorozatba. „A Rimbaudnak önmagáról címűt mindenképpen be akarom tenni (írja Csoóri Sándor Szalonnára már 1960-ban). Kitűnő a vers! Talán nem is megformálásában remek, hanem a lényegben, a fölényes pogányságában, az isteni kamaszságban.”

Néhány hónap múlva Latinovits Zoltánhoz is eljutottak Kalász versei, hiszen máskülönben nem írt volna levelezőlapot a felkarolás szándékával: „Kedves Lacikám, megbeszélésünk szerint megbeszéltem Pesten versek megjelenetési lehetőségét. Kérlek Garai Gábor költő, Élet és Irodalom szerkesztősége címre küldj fel az általad legjobbnak tartottak közül. Sokszor üdvözlő Latinovits Zoltán.”

A Kortársról érkezett az a fennmaradt utalvány, amelyen 600 Ft-ot, az első komolyabb honoráriumok egyikét fizették ki két verse megjelentetéséért. Ugyanakkor a Kortárs szerkesztője, Simon István volt az is, aki bírálatában megdorgálta a szerzőt –

talán nem vált hátrányára –: „Verseid (szinte mindegyik) egy kiforrott hangú, egyéni színezetű költőt jeleznek. Kár, hogy itt-ott hányaveti módon kezeled írásaidat, legalábbis ezt érzem. Talán nagyobb önfegyelem kellene, ellenállás az anyaggal szemben, csak a lényeges dolgokra való törekvés. Az látszik, túl könnyen írsz – lehet, hogy nincs igazam, de ez az érzésem. Elhiszem, hogy nehéz a helyzeted, egyedül, visszhang és kritika nélkül nehéz előbbre jutni. Megpróbálom az *Alkonyodik* címűt közölni. Nagyon tetszik. Különben is ez a legjobb az itt lévők között. Küldjél újabbakat is! Szeretettel üdvözlő Simon István.”

Rendkívül tanulságosak a régi jó barát, Kiss Ferenc irodalomtörténész levelei, hiszen közeli ismerősök lévén írásaik hangja bensőségesebb, s olyan témákat is érinthetnek, amiket mások esetleg kikerülnek. A humor kedvesen kacsint ki az olvasóra is a sorok közül: „Ha jól értem, unod Szalonnát. Biztos van rá okod. De Miskolcon jobb volna? Többször rúgnál ki a hámból, jobb verseket nem írnál s civódnál a családdal a csavargások miatt. Vagy már végérvényesen konszolidálódtál?” „Öröm volt olvasnom leveled azért is, mert valóságos remekmű. Szelíd, rezignált humora elsőrendű művészi érték. Nem gondolod, hogy jó lenne ilyen levélformában feldolgozni élményeidet? *Egy tanító levele?* Szeretnélek erre rábeszélni. Próbáld meg! De ilyen spontánul, természetesen. Nagyon izgalmas lehetne.”

Habár kezdetben hűvös távolságtartással, de 1962 áprilisától megindult a Napjaink, amely kezdetől megjelenési fórumot nyújtott a helyi írók között Kalász Lászlónak is. Az ismerkedés korszakáról vall egy rövid levél a gyűjteményben: „Kedves Kalász Elvtárs! Mellékelten küldjük a Napjaink novemberi számát tiszteletpéldányként. Megjelent verseiért 250,- Ft tiszteletdíjat utaltunk ki, melyet a 3%-os adó, az Irodalmi Alapnak járó 1%-os hozzájárulás és a postaköltség levonása után címére elküldtünk. Baráti üdvözléssel: Gulyás Mihály, felelős szerkesztő.” Ez a munkakapcsolat mélyült barátsággá a lap többi szerkesztőjével is: Kabdebó Lóránttal, Zimonyi Zoltánnal, Serfőző Simonnal. Talán közöttük cserélődtek a legcinkosabb levelek, amelyeknek már egy szavát sem szabad komolyan venni – később erre is hozok példákat.

Más viszony fűzte Kalász Lászlót az Új Írás szerkesztőjéhez, kezdetben főleg Farkas Lászlóhoz. Ez az irodalmi folyóirat kez-

Serfőző Simon

Útban hazafelé Kalász Lászlóval

Aznap idejében haza akartunk érni. Ha már előző este nem sikerült. Valamelyik Mezőkeresztes, Mezőnyárad környéki faluba hívtak meg mindkettőnket „verselni”. Olyan jól sikerült az irodalmi est, hogy ezen felbuzdulva, vagy inkább messziről jött idegenek látására, hallására annyira „kiéhezettek” voltak már vendéglátóink, hogy erőnek erejével ott fogtak bennünket.

Először a köpködősben kellett tiszteletünket tenni, azután a helybéli orvos-házaspár hívott meg mindkettőnket a lakására vacsorára s az italozás folytatására. S ott a folytatást is folytattuk, olyannyira, hogy ott is kellett aludnunk.

Ami nem esett nehezünkre, mert mire túl voltunk a Kalász Laci nótáján, a „megkötöm lovamat” kezdetűn s az enyémen is, az „összel érik, babám, a fekete szőlő”-n, s az orvos feleségének se jutott eszébe több operettdal, úgy elálmosodtunk, pislogtuk a laposakat.

Eközben a vonat, amellyel el kellett volna jönnünk, rég elcsattogott. Órákkal előtte.

Sebaj! Majd jön a következő – holnap reggel. Azt már majd csak elérjük. Megmondjuk otthon, hogy hol voltunk, s ha kell, ő engem igazol, én meg őt, s biztosan elnézik, hogy csak másnap értünk haza. Úgy terveztük, hogy a legkorábban induló vonattal zötykölődünk hazafelé.

Mi zötykölődünk is volna, ha nem kerül utunkba a Resti. De ott mutatta magát rögtön, ahogy beléptünk az állomásépületbe, nem kellett keresni se.

Kerüljük ki?

Másnaposak voltunk, kellett az utántöltés.

Különben is, amikor a vasútállomásra értünk – a falu orvosa elvitt bennünket az autójával –, s nagy álmosan kikászálódunk belőle, olyan hűvösséggel fogadott a reggel, valahová be kellett húzódnunk. S a Restinél jobb helyet el se tudtunk volna képzelni. Itt nem fáztunk, s főleg: mérték benne – Kalász Laci szavával – a jó fajta seritalt.

Úgy gondoltuk: mit pohárral, korsóval kérjünk! S még egy másikkal is. Ha már itt vagyunk!

Eszünk ágában sem volt, hogy megnézzük, mikor indul a vonat, amelyre fel kellene szállnunk. A hétórás vaskerekű ott is hagyott bennünket. Ha minket nem érdekel, mikor van az indulási ideje, őt mért érdekelje, hogy mi lemaradunk-e vagy se. Vessünk magunkra!

Igaza volt. De nekünk is, ha nem akartunk szomjazni. S mért akartunk volna? Nem jó úgy vonatozni, hogy száraz az ember torka, az ötvenméteres malomkémény se jobban, a veséje meg porzik, mint a kanyargós országút.

S az egyik pohár sör követelte a másikat. Az egyik vicc nyitotta a másinak az ajtót. S Laci nem győzte a kilincset adogatni nekik: hadd jöjjenek! S mondta-mondta őket.

A vonatok meg mentek, egyik a másik után. Mi meg még mindig a Restiben múltattuk az időt.

– Most már nem mindegy, mikor érünk haza? – így Laci.

Én nem osztottam teljesen a véleményét, de vitába se szálltam vele. A ki tudja hányadik pohár sör lelassította az eszem, s

a világ is más volt, mint amilyen lenni szokott: felhőtlenebb, rózsaszínűbb. Csak néha moccant meg bennem a gondolat: mit mondok otthon, hol voltam eddig?

Ilyen sokáig tartott az irodalmi est? Úgyse hiszi el senki.

Akkor igyunk még! Úgyis elment megint egy vonat. Meg kell várnunk a következőt. Az mikor jön? Egy óra múlva? Addig még van idő!

– De azzal már elmegyünk – fogadkoztunk.

– Mint a vöcsök! – tette hozzá Laci.

Nem mentünk el. Nem, mert belemerültünk az orvos felesége énektudásának magasztalásába. Meg is állapítottuk, hogy azóta fáj mindkettőnknek a füle. S úgy láttuk jónak, hogy ha legközelebb vendégségbe hívnak, s hasonló énekes feleség a házáéke, nem árt, ha lesz nálunk vatta, legyen mivel védekezni a halláskárosodás ellen.

Bár Laci szerint lehet, hogy hasznunkra válna a nagyothal-

lás. Főleg ilyenkor, mint most: ad nekünk az asszony, csak érjünk haza!

– Magyarázhatod, hogy minden vonat az orrunk előtt ment el!

Pedig nem lesz abban semmi hazugság, a színtiszta igazságot mondjuk. Mégis haddelhadd vár bennünket. Hogy esik az majd nekünk? Jól nemigen.

Hogy erre lélekben felkészüljünk, ne érjen meglepetésként, amiben otthon részünk lesz, a miskolci restibe is betértünk. Nagyon ezt se kellett keresni. Azután Szalonna felé sem indult azonnal a vonat, a pohár sörök meg vártak bennünket, társaságukban csak könnyebb elütni az időt.

S az időn itt is ütöttünk egyet-kettőt. Ránk is alkonyodott, mire Lacival elindult a valahányadik vonat. Este lett, mire hazatértünk. Amiről mi tehattünk?

A vonatok hagytak egész nap faképnél bennünket.

LEGENDÁK ANEKDOTÁK EMLÉKEK

A MISKOLCI SZÍNHÁZSÁZS
TÖRTÉNETÉBŐL

Gajdó Tamás

„Ez víg város,
itt jó lesz nekünk...”

(Legendák, anekdoták, emlékek a miskolci színházszás történetéből. BAZ Megyei Levéltárért Alapítvány és Miskolc MJ Város, szerk.: Dobrossy István, Gyarmati Béla, 2007)

Miskolc gazdag színházi kultúrájú város. Valószínűleg azért, mert 1823-ban az elsők között emeltek itt színházépületet. Két évvel később, mint Kolozsvárott, s tizenegy évvel korábban, mint Pesten. Ez az esemény hosszú időre meghatározta, hogy a városban a színházról büszkén beszélhessenek az emberek. Sokan ma is Magyarország első „köszínházaként” tartják számon. Nem érdemes erről vitát indítani, hiszen az tény, hogy a miskolciak a legnehezebb időben nyújtották kezüket a színjátszók felé, s teremtettek lehetőséget az „állandósulásra”. Éder György társulata 1823. augusztus 24-én avatta fel a „helybeli théatrumi épületet”, mely „nagyobb részént elkészült”. A Hazai és Külföldi Tudósítások című lap írása beszámolt arról is, hogy Szentpétery Zsigmond bevezetőjét követően *A' Tatórok Magyar Országban* című játékot adta a válogatott társaság. A társulat előadásai közül kiemelték Körner *Zrínyijét*, mely úgy megnyerte Abauj vármegye rendjeinek „kedvét”, hogy mintegy kétezer forinttal támogatták a miskolci színház építését.

A miskolci színház megnyitásának dátuma azonban megtévesztő, hiszen az épület hosszú ideig nem készült el teljesen, az épületről csak 1834-ben olvashatták az első leírást, s még akkor sem tekintették befejezettnek.

Sokkal jelentősebb a második színház felépítése és átadása, hiszen Thália hajléka akkor nyílt meg Miskolcon, amikor a vesztés szabadságharc után nem sok remény maradt a nemzeti kultúra ébrentartására.

Ráadásul az 1857. szeptember 3-án megtartott megnyitó előadás résztvevői, közreműködői a dicsőséges forradalmat idézték. A színházavatató előadáson Vörösmarty Mihály *Marót bánját* adták elő Egressy Gábor, Laborfalvi Rozália és ifjabb Lendvai Márton főszereplésével. Utóbbiról talán kevesen tudják, hogy a szabadságharc kitörésekor beállt honvédek, s kitüntette magát Budavár bevételénél. A megnyitási szavazatot Jókai Mór írta. De vajon miért hallgatja el a színház történet, hogy Ferenc József második magyarországi körútjának hódolói között találjuk a miskolci színháznyitásra sereglőket? A színlap így emlékeztet az eseményre: „Ő Cs. kir. Apostoli Felsege városunkat is szerencsétlen körútja hódolati emlékeül”. Arany János néhány hónappal korábban írta meg *A walesi bárdok* című balladát („egy se bírta mondani / Hogy: éljen Eduárd. –”).

Szerencsére Egressynek és Laborfalvi Rozáliának mégsem kellett az uralkodó előtt szégyenkeznie, mert az aulikus gróf Szirmai István hirtelen halála miatt a császár nem volt ott a színházavatón. Ez az esemény is jelzi, hogy a színházművészet alakulása hűen tükrözi a politikai viszonyok alakulását, a gazdasági változásokat s a városi társadalom történetét.

A *Legendák, anekdoták, emlékek* címmel kiadott, a miskolci színházszás történetét feldolgozó könyv azt is reprezentálja, hogyan változott a színházi évfordulók megünneplése. A kötet valamennyi sora azt a tényt erősíti meg, hogy Miskolcon mindig érdemes volt színházba járni, a legendákból, anekdotákból és emlékekből az is erőteljesen kirajzolódik, hogy a színházi kultusz jelen van a város mindennapjaiban. Bizonyára Dobrossy

István, Gyarmati Béla és Mikita Gábor nevéhez fűződik a kötet szerkezetének kialakítása – elsősorban tehát őket illeti a dicséret, hogy a hagyományos, képes színházi album helyébe új műfajt állítottak. Megszületett „Miskolc színház története”, melyet nem szerkesztőbizottság állított össze. A hagyományosnak tekinthető történeti összefoglalásokat Dobrossy István szubjektív válogatása követi. A szerkesztőnek az volt a célja, hogy bemutassa, milyen sok szállal kötődtek a miskolci polgárok a színházhoz, s mennyire szerették ezt a várost a színházteremtők. Szemelvények, riportok, emlékezések követik egymást a könyv legizgalmasabb fejezetében – hűen követve a mű hangnemét, melyet a Déryné-től kölcsönzött sorral lehet a legjobban jellemezni: „Ez víg város, itt jó lesz nekünk...”

A vidéki színész-sorsot bemutató képet Mezei Mária pályakezdésével árnyalhatja, akinek éppen Miskolcon indult a karrierje. Családi leveleit olvasva kiderül, hogyan lett a vidéki úrilányból színésznő. Hogyan építette pályáját Miskolcon az 1930-as évek elején. Bár Mezei levett fővárosi szerepeket kapott, mégis bizakodóan várta a sikert. Tudatosan szerződött Sebestyén Gézához, akinek kitűnő fővárosi kapcsolatai voltak. (Testvére, Mihály vezette a Fővárosi Operettszínházat.) Mezeit az első tervek szerint a Fővárosi Operettszínház tagjának fűllentették volna a miskolci plakátok. Végül a kiugrás mégsem volt ilyen egyszerű. A fásasztó és megerőltető próbák, a napi anyagi gondok, a már-már megfizethetetlen ruhák készítése alól csak az adott Mezei Máriának felmentést, hogy Komár Júliának is játszania kellett, nehogy elfelejtse a hálátlan közönség. Sebestyén színházszervező zsenialitását jelzi, hogy a miskolci társulatban nem volt segédszínésznő, és a hősnőnek szerződötett Mezeit operettben is foglalkoztatta, azaz majdnem minden darabban játszott. A közönségnek így alkalma volt megismerni és megszeretni a vörös hajú színésznőt. Mezei fokozatosan kapott nagyobb feladatokat. Amikor pedig Bókay János *Meddig fogsz szeretni* című darabjában „átütő” sikert aratott – Sebestyén azzal kötelezte le végleg, hogy a kor idősödő szexepilje, Titkos Ilona elé helyezte: „Édes drága jó Apukám! [...] Végre befutottam. Küldöm a kritikát, amit úgy nézz, hogy ilyet még itt Miskolcon egyik tag sem kapott. A direktor oda volt a boldogságtól és veri a fejét a falba, hogy miért hozta le Titkóst [...]” (Mezei Mária: *Levelek apámmak, 1931–1938*, sajtó alá rendezte Szigethy Gábor. Bp., Helikon, 1998. 46.)

A második köszínház megnyitásának 150. évfordulójára kiadott kötet nemcsak rendszeres, adatokkal megtámogatott színház történet – képeskönyvként is forgatható. A képszerkesztő, Mikita Gábor és a tipográfus – bár a kéthasábos tördelés talán nem a legjobb megoldás – el akarták kápráztatni az olvasókat. Aki kézbe veszi az albumot, s csak a képeket nézegeti és a mintaszerű képálírásokat olvasgatja, aligha tudja kivonni magát a színház bűvöletéből. Szerencsére akadtak olyan felvételek, melyek nem pusztán dokumentumok, s még azok számára is képesek felidézni az előadás hangulatát, akik nem voltak jelen. Mikita Gábor arra is ügyelt, hogy ne a mindenütt megjelent,

már ismert fotográfiákat gyűjtse egybe – így jó néhány meglepetéssel szolgál. A könyv fényképei nem pusztán illusztrálják az összefoglalásokat, önállóan is megállják helyüket. A Déryné-kultusz ápolásáról lehet írni tanulmányt, a fényképek azonban beszédebbek: Déryné sírja a Szent Anna temetőben, koszorúzás Déryné sírjánál 1943-ban, koszorúzás Déryné szobránál 2003 őszén; Olty Magda 1943-ban, Várhegyi Márta 1973-ban Déryné szerepében.

A könyvnek az is újdonsága, hogy fényképekkel, életrajzzal bemutatja a Miskolci Nemzeti Színház örökös tagjait: Ábrahám Istvánt, Bánhid Józsefet, Csapó Jánost, Fehér Tibort, Komáromy Évát, Kulcsár Imrét, Márffy Verát, Máthé Évát, Péva Ibolyát, Sallós Gábort, Sebestyén Mihályt, Somló Ferencet, Szabados Ambrust, Ütő Endrét és Varga Gyulát. A szerkesztők kemény fába vágják a fejszéküket, mivel nehéz szavakkal megörökíteni a színészi játékot. Úgy tetszik, nem akartak pusztán adatokat közölni, így aztán sikerült és kevésbé sikerült jellemzések váltják egymást.

Az utolsó fejezet Bodonyi Csaba és Dobrossy István közös munkája, amely a színházépületek történetéről értekezik. Talán ezzel kellett volna kezdeni a könyvet, hiszen a színházépületet központi hely illeti meg a város színházi kultuszában. Nincs olyan évforduló, mely ne színházavatáshoz illeszkedne. Felsorolhatjuk a városban megfordult színészeket, színházigazgatókat, színházi előadásokat – épület nélkül nincs folytonosság. Nemcsak azért, mert színvonalas előadásokat csak gazdag technikai eszközökkel felszerelt teátrumban lehet tartani. Az is csak részben igaz, hogy kell egy olyan ház, mely éjjel-nappal színházi levegőt lehel. Különös épület a színház. Bár a közönség az este legnagyobb részét a nézőtéren tölti el – igazán a foyerban, a páholyfolyosókon, a cukrászdában érzi otthon magát. Nem biztos, hogy emlékszik a gyermekkorban látott díszletekre, színészekre. De azt tudja, hogy a lépcsőfordulóban harminc év óta áll a színház alapítójának szobra. Azt is megjegyzi, hogy mindig a Déryné-ről elnevezett bérletet váltottak.

A színház, mely elsősorban a közösségi események helyszíne, fontos szerepet vállalhat az izlés fejlesztésében, a történelem szemlélet kialakításában is. Mivel a város színház történetének egyetlen eleven emléke, a nézők az esti látogatással a múlt előtt is tisztelegnek.

Miskolcnak pedig gazdag színházi múltja van. Erről mindenki meggyőződhet, aki kézbe veszi az utóbbi évek legizgalmasabb, legszínesebb (s hogy el ne felejtjük: Bogarassy Ákos jóvoltából a legvidámabb!), legjobban szerkesztett színház történeti albumát – Bodonyi Csaba, Dobrossy István, Kerékgyártó László, Mikita Gábor, Némethi Lajos és Püspöki Péter munkáját.

Bán András

Szocio- kulturális táj

Bukta Imre a Modemben

Nyomott, szürke idő. Nehéz sár. Alig van mit csinálni a földeken. Avarégetés, arra alkalmas ez a nap. Faluszélen nő a levélkupac, füstölve égnék a nyirkos levelek. A barázdák közt kinnmaradt takarmánytökök. És egy piros pöttyös labda. Pattog. Érthetetlenül, szeszélyesen. Senki nincs a közelében, nem rugdossák, nem dobálják, lejtőn sem gurul, a táj lapos, ez az Alföld. Pattog, kiszámíthatatlan pályán, a levegőben is irányt változtatva, a fizika törvényeinek ellentmondva. Hátul Sári néni táplálja a tüzet, hordja a leveleket, nem zavarja a labda. Pattogjon csak, ha jól esik neki. Nekem dolgom van.

A labda előbb még ott volt Lajosnál. És világított. Lajos a kertkapuban állt, kicsit már beszívott, bár még volt dolga aznapra sok. Fonott drót kertkapu, öreg már, ideje lenne javítani; hullámpala előtető, nem így kellett volna megcsinálni, de ez az anyag volt akkor. Lajos mosolya, ahogy átnéz a világító labda fölött, felszabadultnak épp nem mondható, nem is kényszeredett, talán csak ezt fejezi ki: na nézd már. A labda pedig nem is világít, nem ez a pontos szó, inkább belülről sugároz, mint egy hangulatlámpa, vagy mint az atom.

A dolgok megtörténnek és megcsinálódnak abban a faluban, abban a világban, ahonnan Bukta Imre tudósít minket – most épp ezzel a fotójával és videójával. Megállunk egy fröccsre a kocsmában, benézünk a szomszédhoz, tudjuk, amit kell, nekünk ne dumáljon senki.

A labdás videót először Budapesten, a Bartók 32 Galériában láthatta a közönség, s most újra Debrecenben, a Modemben, Bukta Imre 56 éves, Mezöszemerén élő magyar képzőművész retrospektív kiállításán.

Az egyeztetős, helyét kereső Modem látványos közösségi kiállítás, giccsbemutató és kortárs művészeti vándorkiállítás után a jelenkori magyar művészet egyik fontos, senki által nem vállalt feladatának lát neki (talán): a negyvenes-ötvenes éveikben járó, a szakma legfontosabbjainak tartott művészek tevékenységének értelmező áttekintésére. A sorban az első Bukta – szerencsés döntés: nem tartozik szekértáborhoz és divathoz, erősen és autonóm módon jelen van a hazai és többé-kevésbé a nemzetközi színen legalább negyedszázada.

Az 1300 négyzetméteres, jó belmagasságú, változatos térsort Bukta Imre és a kiállítás kurátora, Sturcz János művészettörténész nem arra használta, hogy felsorolja az eddigi pályaszakaszokat és nevezetessé vált műveket, műcsoportokat (azaz nem valódi retrospektív tárlatot láthatunk). A tér tagoltságával élve értelmezési helyzeteket hoztak létre.

Így kapott helyet a kiállításon ez a labdás videómunka is szemlélődőbb mezei képek között, a hely megfigyelésének összefüggésében. Miközben jelen van egy szellemi térben is, amelynek a kiállítótér része. Mellé tehető Lovas Ilona S.O.S. című kétképernyős videóinstallációja (Pintér Sonja Galéria, Budapest, 2006) és Csontó Lajos videómunkája (legutóbb Lajos utcai Kiállítóház, Budapest, 2007). Lovasnál súlyos fatompokat, régi kalapos munkaeszközöket billegtet a víz. A keményfa tömbök egymásnak koccannak sodródásukkor, miközben a különféle vallások lelkünkért való imái morajlanak a kiállítótérben. Az apró, esetleges mozgások a mélybe, magunk mélyeibe vezetnek, a teljes kiszolgáltatottságunkhoz, a fohászhoz. Sorsuk egymáshoz kapcsolt és kiszámíthatatlan, szemlélésmódunk a katarzis (feloldás nélkül). Csontó videófelvételén egy piros és néhány fehér gömb hánykolódik egy vízruhátag tövében tehetetlenül, elsodródva és visszatérve a vízörvényhez: sorsuk természet uralta és közömbös, szemlélődésünk érdeklődő és hűvös.

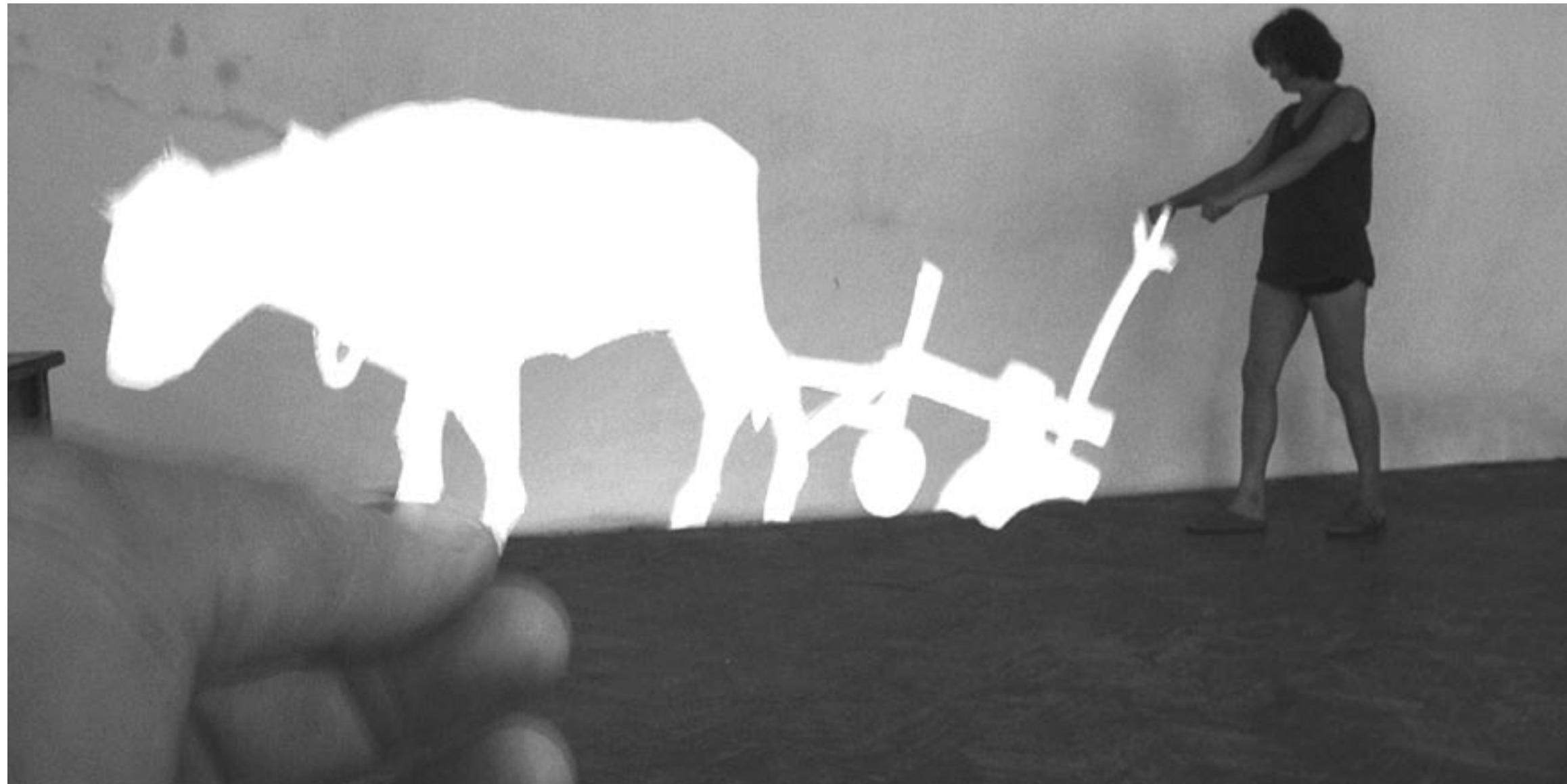
Miféle tekintet számára kínálja fel a debreceni kiállítás Bukta műveit?

A nyitó installáció: magasfeszültségű villanyoszlopokhoz hasonlatos, átalakított napraforgók sora, kókadat tányérjukat halogénizzó világítja meg. A következő: kukoricaszemek közt sorakozó gumicsizmák, mindegyik vízzel teli, a vízfelszínen apró csónak úszik. Aztán egy falra szögelt kredenc, egyik ajtaján krumpliformán kifűrészelt lyuk. Ezen át hámozó kezeket látunk. Ahogy épp megpucolja a krumplit, arra valami vörös, talán vér folyik, s folyhat tovább a hámozás, míg a burgonya el nem fogy. Minden installációhoz egy-két rajz vagy fotó, sok festmény, nem feltétlenül egyazon időből, de egyazon témában, az értelmezési kört tágítva. Vidéken járunk, a mezőn, a faluban, a házakban, a kocsmában, a szomszédos bevásárlóközpontban. Ami a helyszínen túl a művek visszatérő eleme: tárgyak takarékos átértelmezése (törött csempéből facsetete, használt gyufaszálakból farönkök); szavak és képek egymásba fordulása (a csizmák tenger helyett tengerin úsznak, a napraforgó halogénre forog). Zárójel: ezért engedett meg egy gonoszkodó tréfát a kiállítás megnyitóján Mélyi József művészettörténész, összehozva Bukta nevét Sturczéval (Sturz németül bukás). Nekem persze a Bukta inkább valami édes élmény, házi baracklevárral. De: aki kortárs művészként viszi a bőrét a vásárra, mindig a bukta (a Bukta) közelében jár.

Milyen tehát a Bukta vezetete tekintet? Mindenekelőtt: tekintetek. A műértőé, a gyereké, a ravasz szakié, a kocsmái haveré. Tekintetek, amelyek mindegyike – szociokulturális meghatározottságában – másként fordul a mű felé. Ez a kortárs művészet („kortárs művészet”: erős kategória, nem keverendő a jelenkor művészetével, amely mindent magába foglal, ami ma jön létre) lényegi jegye: az egyszempontú, esztétizáló romantikus-modernista tekintet után tekintetek, több szinten érvényes értelmezés, a kimondható megértés, a verbalizálás, a játék, a tréfa megengedése. Míg egyebek között egy másik kortárs művészeti jellemző: a mindennapi vizuális kultúrába merítkezés, annak elemeivel, jeleivel, alkalmanként triviális és vaskos szimbólumaival való együttélés. Ilyesfajta jegyek határozzák meg a vizuális művészetek izgalmasabb kijelentéseit jó évtizede, s ez az, amit Bukta nemzedékéből idehaza olyan kevesen tudnak. Nyitottsága, elképesztő tájékozottsága miatt így vált Bukta több művészgeneráció számára is új csapások kítaposójává.

Miközben maga az életmű is sokat változott, „mezőgazdasági művészként” a Kádár-korban a furfangos ellenállás sajátos módja volt munkáinak ironiája, s elkészítésmódjuk bravúros gányoltsága. A mai Bukta elsősorban intellektuális. Nem a kocsmái filozófusok módjára: épp nagyon értőn és nagyon mélyen.

Hogy világos legyen: a Magyar Nemzeti Galéria nemrég nyitott egy tematikus félállandó kiállítást *Akali* címmel, amely a XX. század vezértémáinak mai értelmét keresi. Bukta művei a „táj” teremben kaptak helyet. Olyan – a maguk módján, a maguk idejében és a maguk kontextusaiban kitűnő – munkák közt, amelyek még a kilencvenes években is a Kállai Ernő definiálta sárnehéz magyar festészet újabb jelentős variációi voltak. Kállai egy 1925-ös könyvében úgy jellemzi művészetünket, mint amit mélyen átjárnak és meghatároznak a földszínek, a filozófia he-

lyett a tapasztalat súlyossága. Bukta is ezt a filozófiátlan tájat járta a nyolcvanas években, conceptualista módon teremtve távolságot az agyaggal, és még inkább ezt a tájat járja most, a jelen teóriáiba ágyazva súlyos tapasztalatait.

A lokális, a nehezen megragadható identitás, ezek a legfőbb témái. A földrajzi értelemben vett hely megérintésén és megértésén túl, a szomszédság karnyújtásnyi kommunikációs módjainak leírásán túl egy mélyebb működésmód megközelíthetősége motiválja. A mindennapok felszíni mintázatának materialitása mögött a lokális szerveződése: a házak építése és módosítása, az ösvények és átjárók összehangolása, a szántóföldek, a kertek ki- és átalakítása, a vadászat-gyűjtögetés lehetséges ösvényeinek felderítése és feltérképezése, és az ezekkel kapcsolatos egyezkedések, stratégiaalakítások. Másfelől azonban, s ez Bukta képeinek lényegi jegye, az anyagválasztások és kezelések, a

festőtechnikák, a felületalakítások ugyanezen stratégiák részesei és tudatosítói. Az anyagválasztásokat és megformálásokat pedig mélyen meghatározza ennek az identitásnak a láthatára: a szegénység, a túlélés elképesztő technikái, a kicselezés kreativitása. Csak két példa erre a debreceni kiállításról. A második teremben egy 1980-as Bukta-munka, *Egy darab ősz*. Térbe állított üveghasábban őszi levelek tömege. Alulról ventilátor fújja őket, poétikusan fel-felrebbenek, keringenek még egy kicsit. Legalábbis így kellene viselkedniük. Ám a zárt térben átnedvesedett tapadósá vált az itt vendégeskedő avar, félreült a ventilátor útjából. A terem sarkába diszkrétan letámasztott, hosszú mogyorófalpálca. Értjük: időnként meg kell keverni. Vagy még szebb: az egyik falon, két rajz között apró, kitiüremkedő doboz, nyilván valami kapcsoló álcázására. A dobozon négy centis, hajtogatott papírhajó. Bukta tette oda vagy más?

Súlyosan jelenlévő és kiszámíthatatlanul játékos Bukta életműve: nagyon soká lehet nézelődni ezen a debreceni kiállításon. Zavartalanul. Mert látogató nagyon kevés akad. Azokban a termekben, ahol pár hete tízezrek álltak sorban. A szakmában mindenki tudja, idehaza „megcsinátlan” még a kortárs művészet, „megcsinátlanok” még a legfontosabb életművek is. S ennek megváltoztatására még a Modemnek sincs elképzelése.

Nyomott, szürke idő. Pattog a piros labda. Mitől? Mi lendíti ki a szabályok közül, mitől ugrál kedves, bolondos utakon? Bukta nem árulja el. De abban biztosak lehetünk, nincs semmi manipuláció, digitális beavatkozás vagy ilyesmi. A tájban pontosan így történt. Bukta hiteles.

(Bukta Imre retrospektív kiállítása Debrecenben a MODEM-ben. Megtekinthető február 24-ig)

A művel kapcsolatos, elemi tudnivalókról szólnék most, ugyanis azzal szembesültem nemrégiben, hogy az ifjabb generáció ijesztő tájékozatlanságot mutat e tárgyban. Egy fiatal lány¹ dicsekedett azzal, hogy ő – természetvédőként – nem használ kozmetikumot (mert az illatipari cégek állatkísérleteznek), nem állít karácsonyfát (nehogy miatta vágjanak ki egy fenyőt), mire megkérdeztem: akkor miért hord combig erő bőrcsizmát? A lány gyanútlanul és őszintén azt válaszolta: az csak *műbőr*. Kérdésemre, hogy látott-e már valaha kis művet, úgy nézett rám, mintha azt tudakolnám, látott-e délelőtt egy spenótzöld mannaemberkét villámló csészealjon Aquincum fölött. Hamarosan kiderült: fogalma nincs róla, hogy a műbőr tárgyak készítéséhez műkölyök ezreit ássák ki, akiket egy speciális, tömeges és gyors nyúzásra kifejlesztett, az inkvizíció ötletességét is megszegyenítő alkatosságra, az úgynevezett *műsorra tűznek*, és mivel a műtűrök bőre szakadás nélkül csak testhőmérsékleten válik el a kötőszövetektől², életükben nyúzzák le róluk a csizmához valót.

Nem vitás: efféle tudatlanság vezetett oda, hogy sok műfaj mára kiveszett, s velük kapcsolatosan már csak a *műemlékvédőknek* maradt dolguk, akik összegyűjtik és rendszerezik a kiirtott műfajok után fennmaradt relikviákat.

Már a századelőn kiirtottuk az apró és fúrge *futóműt* (*Opusculum profogum*); legalább húsz éve nem észlelték az egykor tömeges s egyben legnagyobb termetű műfajt sem, a *hengerműt* (*Oposculum phalange*). Sosem volt akkora a *műgond*, mint manapság. Leginkább még az urbanizált *közmű* (*Opusculum commune*) és *jármű* (*Opusculum itineris*) megmentésére maradt esély, de a vadon élő műfajok eltűnésével párhuzamosan, e két fajjal kapcsolatos *műbalhék* száma is megsaporodott. Ugyanis a műhöz köthető, régi szokások, amelyek elsősorban a már kihalt műfajokat sújtották – a *műpártolók* igyekezete ellenére – egyre erőteljesebben érintik az elváróságosított műfajokat is.

A műbőr- és műszál-előállítás napjainkban is felelős a mű fogyasztásáért, csakúgy, mint a lelkiismeretlen *műkereskedők*. Sokat vitatott kérdés, hogy a bennszülött népek mennyiben felelősek a műgondért. Szögezzük le: a jelentős populációkat³ eltartó *műhelyek* népei – elég megvizsgálunk hagyományos étkezési szokásaikat – kivételes *műérzékkel* rendelkeznek, s így műfogyasztásuk nem olyan szintű, amely a pusztulást okozhatná. A műfajok megritkulása természetszerűen hozta magával – csakúgy, mint más veszélyeztetett, fokozottan védett fajok⁴

¹ *Homo sapiens, juvenilis* ♀

² Kötőszövet: a szervek belső vázát a külső burkoló réteggel és a szerveket egymással összekötő szövet.

³ Populáció: népesség, az egyedi szint feletti (szupraindividuális) elemi szerveződési egység; azonos fajhoz tartozó szervezetek olyan csoportja, amelyet az egyedek közös minősége határoz meg, illetve amelyet adott kérdés vizsgálata érdekében kijelölünk. A -t rendszerint olyan azonos fajú egyedek alkotják, amelyek adott térben, azonos időben, együtt élnek. (*Környezetvédelmi Lexikon*, Akadémiai Kiadó, 1993, 180.)

⁴ Fokozottan védett fajok esetében a védelem kiterjed az ország egészére, a faj minden egyedére és bármely fejlődési stádiumára, sőt a már preparált példányokra is.

esetében – a *műgyűjtők* megjelenését, akik nem a műbőr, a műszál (s egyéb *műanyagok*) eladásától várnak extraprofitot, hanem ritka műfajok hobbiállatként való értékesítésétől. Így például a dekoratív és mára mindössze néhány száz példányt számláló *díszmű* (*Opusculum decoris*) ára feketepeiacon 2003 óta a húszszorosára emelkedett. Ennél is rosszabb a helyzet a kihalás szélén álló *remekmű* (*Opusculum primum*) és *életmű* (*Opus opus*) esetében. A vadászati tilalom miatt a mű fogsorának, koponyájának zsúrizése, a *műbírálát* már ritkaságszámba megy. Ám olyan anakronisztikus jelenségek sajnos felerősödtek, mint amilyen a műhöz kapcsolódó csodatévő hatásokba vetett hit: mágikus, potenciánövelőnek tartják a *műfogot*, a mű emésztőkészülékében néha felbukkanó (az emberi vesekőnek megfelelő) *műkövet*, de még bizonyos *műcsontokat* is! Az arrogancia netovábbja, hogy ma is vannak *műélvezők*, akik ingyencégeként tekintenek a műre; a cápauszony és a menyhalmáj-ragu mellé előszeretettel rendelnek (illegálisan) *kórusművet* (*Opusculum cantus*).

A ritka műfajokat és a jelentősebb műhelyeket jogszabályok védik, de a műkereskedők, műgyűjtők és műélvezők megfélemezése – a jogszabályok tág értelmezési lehetősége miatt – még várta magára. Bár a *műkedvelők* fellépése egyre erőteljesebb, de az ún. *műhibaperek* ítései bagatell büntetési tételeket szabnak ki – ha kiszabnak valamit egyáltalán. Mert a műhiba bizonyítása igen nehéz. Másfelől a *műítészek* sokszor inkább hipokriták (nem pedig *műértők*), akik a műben nem annyira élőlényt látnak, sokkal inkább *műtárgyat*. A jogi hókuszpókuszok között elsikkad az a tény is, hogy a műítészek többsége *műveletlen*.

A mű a szűktűrésű fajokhoz⁵ tartozik, így rosszul viseli a hirtelen változásokat. E tekintetben az egyes műfajok között különbségeket is észlelhetünk. A közmű például igénytelenebb a remekműnél. De mivel az egyes műfajok alkalmazkodóképességét és tűréshatárait nem ismerjük pontosan, fontos, hogy az élőhelyek bármilyen mérvű megváltoztatását körültekintően végezzük. A fajok java képes alkalmazkodni, de a mű formálódása időigényes folyamat, épp ezért nem kedveznek neki a hektikus változások és az intenzív tájatalakítások sem. A legtöbb – s rendszerint legértékesebb – műfaj számára a tájművelés (szakterminussal: *gondolkodás*) hagyományosabb, extenzív formái kedveznek. Így például a *három- vagy kétnyomásos írás*, esetleg a *betűvetétforgó*. Nem kedvez az intenzív idézés vagy a régiókat uraló monokultúra⁶. Ez utóbbi gondolkodási formák megszüntetik a műre oly jellemző élőhelyeket. Amint a fülemüle (*Luscinia megarhynchos*) élőhelye a pagony, a berki posztáté (*Cettia cetti*) pedig a csalit, úgy a műre legjellemzőbb biotóp⁷, vagy niche⁸ (avarul: *ihlet*) a csönd és a magány. A mű – bizonyítottan – érintetlen élőhelyén, hegyvidéki csöndekben vagy a nagyobb folyókat kísérő magányokban fejlődik a leggyorsabban.

Ezek az ihletek nem csupán ideális mikroklímátikus viszonyokat kínálnak, hanem táplálékbázist is. A mű legfőbb tápnövénye a *tema* (*Thema sp.*) – az eredeti élőhelyek zsugorodásával, bolygatottságuk növekedésével – egyre kisebb állományokat

alkot. A mű fogyása egyenesen arányos a témák ritkulásával. A témafélelnél is megfigyelhető a hajdani denzitás (egyedsűrűség) és diverzitás (fajgazdagság) csökkenése. Miután a *főtéma* (*Thema primum*) Vörös Listára⁹ került, ma már a *melléktema* (*Thema marginale*) is ritkának számít. A műállományok bázisát csak részint ismerjük, viszont biztosan tudjuk, hogy a mű táplálékspecialista¹⁰. A témán kívül mást alig fogyaszt. Ez igaz az urbanizálódott fajokra is. A műfajok rokonságot mutatnak a lepkékkel, amennyiben egy faj képes egyetlen tápnövényre „szakosodni”¹¹. Ez nemcsak a műfajoknál, hanem minden más táplálékspecialistánál potenciális veszélyforrás. Ezt mutatja az Alko-tó környékének esete is, ahol a múlt század végén a világ legnagyobb műállománya élt.

A tó fölötti hegyvidék gondolkodásának megváltozásával – elsősorban a tarvágások¹² nyomán – nemcsak a tó feltöltődése és az eutrofizálódás¹³ indult meg, hanem a tó körüli csöndek és magányok pH- és talajviszonyai is megváltoztak. Ez maga után vonta a tó körüli témaállomány drasztikus fenyeperedését. A Föld legjelentősebb műpopulációjának összeomlását, a tó körüli, kiterjedt ősihlet megsemmisülését minden erőfeszítés ellenére se lehetett megakadályozni. Mára nem csak az Alko-tónál, hanem a *Látha-tónál* is kevesebb a mű.

Az *alko-tói válság* után sokan vérmes reményeket fűztek a témagyártáshoz. Ám gyorsan beigazolódott, hogy az erőltetett témagyártás sosem léphet a csöndek és magányok témái helyére, s nem lehet a mű bázisa – ihleteket ugyanis lehetetlen generálni.

Ha a mű nem-témát fogyaszt, nehezen és hiányosan emészt, mivel szervezete a „gazdanövényhez” alkalmazkodott. Így például

⁵ Szűktűrésű (sztenocikus): az optimális feltételektől csak kis mértékű eltérést tűrő, specialista fajok.

⁶ Monokultúra: olyan növénytermesztési rendszer, amelyben egy *adott területen, több éven át vagy állandóan ugyanazt a növényt termesztik*. Hátránya, hogy a talaj tápanyagtartalmát *egyoldalúan* veszi igénybe, utat nyit az erózióknak, elősegíti egyes kártevők elterjedését; jelentkezik a talaj kimerülése, fokozódik a gyomfertőzés, csökken a regeneráló-képesség. Mindezek együttes hatásaként ún. **talajúntság** lép fel.

⁷ Biotóp, élőhely, élettér, habitat: a környező területektől elhatárolható földrajzi hely, táj, termőhely, amely meglehetősen egységes életfeltételekkel és jellegzetes *domináns és karakterfajokkal* (növényekkel és állatokkal) rendelkezik.

⁸ Niche: az ökológia egyik legfontosabb analitikus fogalma; durván valamely populáció ökológiai állapotát (ökosztátusát) adott vizsgálati szituációban kielégítően jellemző állapottér (az ún. miliótér) részhalmaza.

⁹ Vörös Lista (Könyv): egy-egy ország vagy nagyobb terület kipusztult vagy veszélyeztetett növény- és állatfajait ismertető könyv.

¹⁰ Táplálékspecialista: olyan állat, amely egyetlen táplálékra annyira specializálódott, hogy annak hiányában éhen hal. Ilyen például az ausztráliai koala, amely egy bizonyos eukaliptuszfaj levelén kívül mást nem eszik meg.

¹¹ Táplálékspecialista lepkéfajok: a bagolylepkék hernyói például fajoként más-más növényen növekednek; a fenyőbagolyé (*Panolis flammea*) az erdei fenyőn (*Pinus sylvestris*), a salátabagolyé (*Mamestra oleracea*) a káposztafélelken, a vadgesztenyebagolyé (*Apatele aceris*) a vadgesztenye (*Aesculus hippocastanum*) lombján.

¹² Tarvágás: a fák egyszerre történő kitermelése, amit a környezeti viszonyok hirtelen változása követ.

¹³ Eutrofizálódás: természetes vizek tápanyag-feldúsulása, pl. bemosódás, a közeli területek eróziója által, minek következtében a víz minősége romolhat, anaerob körülmények alakulhatnak ki, rothadás indulhat el.

a remekműnél kimutatták, hogy újabban a normálisnál jóval nagyobb a salakanyag-képzés. A nemritkán abnormis mennyiségben felvett, de alkalmatlan téma szinte maradék nélkül alakul fekáliává. A műben és a mű körül minden eddiginél nagyobb mennyiségben akkumulálódó guanó okozhatja egyre több mű koprofággá (ürülékévővé) válását is. Ahol a főtéma teljesen eltűnt, ott – kényszerből – az éhező mű emészthetetlen témát is fogyaszt, ami hátráltatja fejlődését. Bizonyos témák enyhe mérgezéses tüneteket okoznak, súlyosabb esetben halált idéznek elő. A témagyártás kudarca részint ezzel magyarázható. Lehetetlen vállalkozás olyan szintetikus téma előállítás, amely a mű hosszú idő alatt kialakult és végletekig specializálódott emésztőrendszerének megfelel. Olyan ez, mintha a koalát akarnánk ránevelni, hogy a jövőben génmanipulált szóján éljen.

A mű viselkedésének tanulmányozása is a téma jelentőségére világított rá. Tudjuk, hogy a műkölyköt a téma felismerésében nem zárt genetikai program¹⁴ irányítja. A tápnövény kiválasztása egyrészt tanult magatartásforma, másrészt a pavlovi feltételes reflexen alapul (ezt segíti egyes témák rikító színe vagy bódító illata). Témaszegény területek juvenilis egyedeinél megfigyelték, hogy mivel a populáció megritkult (így a fiatal műnek nincs módja tanulásra) és mivel témára is csak hébe-hóba bukkan (tehát tapasztalatgyűjtésre sincs alkalma), ezért némi idő után a témát már nem ismeri fel. Így akár olyat is fogyaszthat, ami a témával rokoni viszonyban sincs. Ez körülménnyé teszi a törpepopulációk repatriálását¹⁵ témagazdag területekre. Ugyanis az összezsugorodott állományok fiatalabb generációiban már hibásan rögzültek a táplálkozási szokások. Ezeket hiába rakják át témás ihletbe, aberráltságuk függvényében ott is csak nekrofágok (dögevők), detritivorok (törmelékevők) vagy koprofágok (ürülékévők) maradnak.

A rossz tápanyagfelvétel nemcsak a fentiek miatt gyöngíti a műt. A századvégi mű erőteljessége, szépsége, harmóniája már csak emlék. Laikusként is látható, hogy napjaink művei elkorcsosultak. Biometriai paramétereik¹⁶ lényegesen gyengébbek, és általánossá váltak a különböző defektusok. Ennek okát sokáig nem találták. Tanult kollégám, a Stockholmi *Műintézet* kutatóprofesszora, Jan Munhausen bizonyította elsőként, hogy a világszerte észlelhető sorvadásért a mű sztenofágiához¹⁷ idomult emésztőrendszerének szerve, a *MÉLY* felelős, amely egyedülálló érzékenységgű kiválasztó-szerv. A mű környezetében pedig az elmúlt másfél évszázadban *mélyre ható változások* történtek. A szokatlan mérvű szennyezés hatására nemcsak a mű szervezete telítődik toxinokkal, de a *mélyszerkezet* is megváltozik. A mű nemritkán *mélyfoltos* lesz. Gyakorikak a *mélyfunkciós-zavarok*, a *mélydaganat*, a *mélycirózis*, s egyéb *mélykárosodások*. A mély legnagyobb kompakt, funkcionális struktúrája, amely a voltaképeni méregtelenítésért felelős, a *BÖLCS*. A szintetikus anyagok elsősorban épp a mély bölcsességét csökkentik.

A műfajokat veszélyeztető újabb tényező a *TÖBB* kitermelése. A Művédelmi Egylet szerint 2006-ban a műhelyek 89%-a helyezkedett el több-lelőhelyeken. A több egyre rafináltabb fel-

használása (a ratifikált egyezmények ellenében) egyébként is beláthatatlan következményekkel jár. Ráadásul a több hajhászása nem egyszerűen módosítja a gondolkodást, hanem megszünteti; sőt, voltaképp a tudatot, így a mű élőhelyét is. Ezen a ponton látványosan kapcsolódik össze a mű sorsa, a gondolkodás és a tudat – összefoglalva: a kultúrszféra – jövőjével. A több-bázisú, többcélú és többsíkú lét fenntartóinak, vagyis a *többségnek* is be kell látnia: mint gazdasági célt nem a legnagyobb, hanem a *legkisebb közös többszöröst* kell megtalálni. Akkor nemcsak a *többsétfelhasználásból* eredő gondok enyhülnek, de lassul a műfajok pusztulása is.

A mű veszélyeztetettsége a genetikai vonalra is érvényes. A leginkább sújtott területeken szignifikáns eltolódások mérhetők a *műnemek* tekintetében; felborulnak az ivararányok, és gyakori a műfajok kereszteződése. Kritikus populációméret alá kerülő, egymás közelében élő állományoknál viharosan gyöngülnek a *műfaji kötöttségek*. A *Mücsarnok műgyűjteményében* 27 műfaj 13 basztardja¹⁸ látható (közünk többszörös hibridizációk – finoman szólva is meghökkenítő – szaporulata). Egyes kutatók szerint a keleti partvidéken még viszonylag gyakori óramű nem is faj, hanem fajkomplex (mint a kecskebéka¹⁹): az orgonamű és a színmű állandósult hibridizációja – mely végül nyilván a két *alapmű* eltűnéséhez és az óramű kizárólagosságához vezet.

Úgy tűnik, hogy az evolúciós folyamat, a *valamilyenedés* visszafordul. A valamilyenedés során az egyes – törzsalakokról leváló – alfajok, az egymással ellentétes *ihyenedés* és *olyanodás* folyamán önálló fajokká alakultak. Ez biztosította a kultúrszféra diverzitását. Ám féltő, hogy a műfajhatárok átlépésének általánossá válásával, a *műfajkeveredés* hatására, a valamilyenedéssel ellentétes *semmilyenedés* térhódításával végül egyetlen műfajöt-zövet jön létre.

Láthatjuk tehát, hogy a mű fogyasztása mögött sokré-tű, önmagát többszörös feedback²⁰ mechanizmusokon keresztül gerjesztő folyamat húzódik meg. Amit az emberi gondolkodás megváltozása indított el, de ami már belső, genetikai,

populációdinamikai²¹, szaporodásbiológiai folyamatok által ön-gerjesztő lett. A műnek továbbra sem kedvező gondolkodásunk mindezt hatványra emeli.

Számos tényező hozta szinte kilátástalan helyzetbe a művédelmet, de nem beszéltünk még a műre nézve legújabb és kétségkívül legnagyobb veszedelemről: a *művészről!*

Az újonnan kialakult faj-komplexek fogékonyabbak a betegségekre, gyakoribbak bennük a letális gének²². A mű – napjainkban – a legtöbb helyen tartós dekonjunkturában él. Reprodukciója erőtlen. A témahiány miatt egyre agresszívabb. S amint azt etológusok kimutatták, az agresszivitás fokozódása is hozzájárul a hajdanán ellenálló mű sebezhetőségéhez: hogy a műfajok pusztulásáért a főbűnös a *művész* legyen.

A művész kezdetén (amely bizonyíthatóan az Alko-tói válásból indult) még a kórokozó terjesztőjét (a köztesgazdát²³) is rosszul határoztuk meg. Tudományos körökben is évekig tartotta magát a tévhit, miszerint a ragályért a mű bundájában élősködő bolhafaj, a *műugró (Artifex saltus)* felelős. Az újabb kutatások fényében kijelenthetjük: a kór vírusát a műkotorékban (szakszóval: a *formában*) élő *műlégy (Musca opusculi)* terjeszti: levegőbe kerülő ürülékével jut a vírus a mű tracheáiba (légútjaiba). Épp ezért a művész a folyóparti műfajokat veszélyezteteti a legkevésbé, mert ott a magasabb relatív páratartalom, a gyakori esőzések és páralecsapódás hatására a légyürülék nehezebben porlik s jut a levegőbe. A művész nemcsak azért lehet végzetes a műre, mert – valószínűtlenül hosszú, pontosan nem ismert lappangási idő után – a mű tünetmentes megbetegedéséhez, majd váratlan, szinte érthetetlen halálához vezet, hanem azért is, mert a túlélők javarészt sterilekké válnak. Ennek okát jelenleg is jó pár team vizsgálja. A műlégy irtása (kiirtása?) sem alternatíva. Helyére valószínűleg másik köztesgazda kerülne. Másrészt a műlégy együtt él a művel (a formában), s nehéz olyan anyagot kifejleszteni, amely a műleget megöli, ugyanakkor a műre ártalmatlan. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a két faj nemrég szimbiózisban élt, s ez a kapcsolat csak az utóbbi évtizedekben alakult gazda–köztesgazda viszonyra. Voltaképp nem tudjuk, hogy a műlégynek van-e komoly szerepe a mű életében; néhány kutató szerint egyes műfajoknál a hímek spermáját a formában repkedő műlégy viszi akaratlanul a nőstény nemiszervére; kiirtása tehát éppoly végzetessé válhat, mint a művész maga.

Fontos tudni, hogy a mű katorékainak (formáinak) számából nem következtethetünk a műállomány nagyságára. A százelőn talán még igaz volt, hogy ahol forma van, ott mű is, ám manapság a formák java már lakatlan. Ezért a számosságukra vagy változatosságukra való hivatkozás – a művédelem ellenében – aligha jogos.

Bár a helyzet súlyos, az állami szektor semmit se tesz. A műítészeket a forma fennmaradása megtéveszti, s nem vesznek tudomást a mű valódi helyzetéről. Nem részletezve, hogy a többlobbi hogyan aknázza ki továbbra is a tudatformákat. Maradnak hát a civilek: műértők és műkedvelők. Őket szólítom most.

Adakozzanak és olvassanak! Hogy unokáink is láthassák a művelt területek formáihoz vezető *műutakat*; a vízmű násztáncát, amikor a hím a nőstény körül nyolcasokat ír le a vadvíz fodrain – az ún. *műúszást!* Tiltsuk be a *műfogást!* A mű védelmébe vonjuk be végre a *működő tőkét!* Szigorítsunk a szabályokon: kutatók se léphessenek be a műhelyekre *működési engedély* nélkül! Alkossunk újra *témaköröket!* Ne számoljunk fel a magányokat és csöndekelt! Ne idézzünk elő újabb Alko-tói válságot! Állítsuk meg a semmilyenedést! Ne tévesszen meg minket a forma!

Fékezzük meg a művészt!

Működjünk együtt – és ne akarjunk mindig többet!

¹⁴ Zárt genetikai program: olyan genetikai adottság, ahol az öröklött viselkedés alapja a törzsfajlás során megszerzett és az örökítőanyagban tárolt információ. Ilyen például, hogy egyedül nevelt madár se vesz fel darazsat, se más, fekete-sárga tárgyat; genetikai adottság, hogy tudja: fekete-sárga rovar veszélyforrás lehet.

¹⁵ Repatriálás: visszahonosítás.

¹⁶ Biometriai paraméterek: egy faj külső, mérhető adatai; pl. madaraknál tömeg, karom-, csőr- és farkhossz.

¹⁷ Sztenofág fajok: táplálékspecialista fajok.

¹⁸ Basztard: két eltérő fajú egyed kereszteződéséből származó egyed.

¹⁹ Kecsebéka – fajkomplex: A korábban önálló fajnak tartott kecskebékáról (*Rana esculenta*), amely a rokonfajoktól markánsan különbözött, a legújabb genetikai vizsgálatok kimutatták, hogy tömegessége, látványos faji jellegzetességei ellenére sem önálló faj, hanem a kacagó béka (*Rana ridibunda*) és a kis tavi béka (*Rana lessonae*) állandósult hibridizációja!

²⁰ Feedback-mechanizmus: minél erősebb egy inger, annál erősebb a visszaható gátlás.

²¹ Populációdinamika: biológiai diszciplína, amely a populációk tér- és időbeli változásaival foglalkozik.

²² Letális gén: olyan genetikusan hordozott információ, amely determinálja az egyed „időelőtti” halálát.

²³ Köztesgazda: olyan állat, amely károsodás, betegség nélkül visz át kórokozót, élősködőt egyik fajról a másikra. Legismertebb köztesgazda egy csigafaj, amelyben a májmétely (*Fasciola hepatica*) lárvái inaktívan várnak arra, hogy a legelő marhák a füvel, akaratlanul néhány csigát is megegyenek, s így bekerülhessenek a célállat szervezetébe ahol aztán belső parazitaként súlyos májkárosodást okoznak.

Nincs okunk panaszra: bár a hazai képregénykiadás még csak most jön ismét lendületbe, máris jó pár klasszikus látott napvilágot magyarul. Hugo Pratt *Velencei meséje*¹, Frank Miller *Sin City*-történetei, Scott McCloud *A képregény felfedezése* című munkája, Marjane Satrapi *Persepolis*a vagy Art Spiegelman holokauszt-memoárja, a *Maus* talán a legelismertebbek – és még folytathatnánk a sort, igaz, már nem túl hosszan. A magyarul is olvasható kiemelkedő művek közé tartozik a Paul Karasik író és David Mazzucchelli rajzoló által készített *Tükörváros* is. Ám két dolog élesen elkülöníti a fentiekől: az előbb felsoroltak egytől egyig szerzői művek (ráadásul az alkotójuk minden esetben egyedül jegyzi őket), valamint mindegyik természetes megjelenési formája a képregény. A *Tükörváros* azonban nem, ez ugyanis adaptáció: Paul Auster *New York trilógiájának* nyitódarabjából, az *Üvegváros*ból készült (angol címük meg is egyezik: *City of Glass*). Az, hogy ennek ellenére a huszadik század száz legfontosabb képregénye közé választotta a Comics Journal, azt jelzi, hogy nem csak adaptációként, hanem önálló műként is megállja a helyét.

Art Spiegelman először egy új képregény-forgatókönyv megírására kérte fel Austert, ám az író nem vállalkozott erre, helyette egyik műve adaptálását javasolta. Így esett a választás első regényére, az 1985-ben megjelent *Üvegváros*ra. Auster azonban a szövegek megírását sem vállalta magára: vélhetően tisztában volt vele, hogy a képregény formanyelvének ismerete nélkül a projekt akár el is hasalhatna (mindeközben mégis kacsintgatót egy másik médium felé: 1993-tól kezdve több film forgatókönyvét is jegyzi, egyebek mellett a kritikailag is elismert *Füstét*). A feladatot végül Paul Karasik, Spiegelman egyik tanítványa kapta. Karasik láthatóan jól ismeri a képregény működését, és ügyesen formálta képregénnyé a vizuális adaptációra első pillantásra (sőt másodikra is) alkalmatlannak tűnő regényt.

A rajzoló, David Mazzucchelli ekkor már elismert művészeknek számított, hiszen ő rajzolta a Frank Miller által jegyzett, a Batman-mítoszt újragondoló *Az első évet*. Mikor megtalálta a felkérés, már jó ideje szakított a mainstream (szuperhős-) képregényekkel, amelynek realista ábrázolást használó főszereplője eleve nem állt túl közel a szívéhez. Az első év rajzai is némiképp leegyszerűsítettek, stilizáltak, főként ahhoz képest, hogy a trend ekkor (azaz az 1980-as évek második felében) éppen az ellenkező irányba, a realisztikus ábrázolásmód felé mutatott. A *Tükörváros*ban, illetve a *Fekete-Fehér Képregényantológia* ötödik számában megjelent *Stop the hair nude* című rövid képregényében már némileg absztraktabb képi világot használ.

A *Tükörváros* végül 1994-ben, a Spiegelman által szerkesztett *Neon Lit* sorozat nyitódarabjaként jelent meg, amely a tervek szerint nagyvárosi, komor hangulatú krimiket mutatott volna be, ám mindössze három kötet került az olvasók elé. A magyar változat nem ez, hanem a 2004-ben megjelent második kiadás alapján készült. Mielőtt azonban görcső alá vennénk, ejtsünk pár szót Auster eredetijéről.

Paul Auster *Üvegváros*a posztmodern detektívregény vagy antidetektív-történet – jobb híján érjük be ezekkel a meghatározásokkal, annak ellenére, hogy e címkék nem egészen fedik a valóságot. A történet bonyolítása kezdetben krimire vall, és a történet is jó ideig a zsáner keretei között mozog. A főhőst, Daniel Quinnt összekeverik egy Paul Auster nevű magán-detektívvel. Azt a megbízást kapja, hogy védje meg Peter Stillmant annak édesapjától, az idősebb Peter Stillmantól, aki korábban egy minden külső ingertől elzárt, sötét szobában tartotta fiát, azzal áztatva magát, hogy a gyermek így majd Isten nyelvén fog megszólalni. A nyelvész emiatt börtönbe zárták, és tizenhárom év után épp most szabadul. Quinn feladata szemmel tartani az öreget, és megóvni a fiút. Azonban éppen a krimi műfaj lényege, a lezárás, a rejtély megoldása hiányzik: a detektívregény szintjén Quinn nem boldogul a Stillman-üggyel. Az eset és a nyomozás csak alibi a szerző számára, hogy élénk tárja, miként vergődik főhőse az általa felöltött személyiségek bonyolult hálójában. Quinn a regényben számtalan személyiségbe bújik bele: egyrészt ő William Wilson krimiíró, emel-

lett olykor Max Workként, saját regényei fiktív alakjaként jelenik meg, és persze ő lesz Paul Auster magán-detektív is, de álcaként a nem létező Henry Darkként, valamint az ifjabb Peter Stillmanként is mutatkozik. Az író Paul Austerrel való találkozásától fogva már a nem létező ügyet hajszoló Don Quijoteként tekint rá az olvasó, bár ezt a szerepet nem a főhős ölti magára, hanem a szerző osztja ki rá. Nem véletlenül írja Hegyi Pál, hogy az *Üvegváros* „skizofrén” szöveg². Egy idő után Quinn számára is csak ürüggyé válik a megfigyelés, hogy megszabadulhasson „a rendszerszerűség valamennyi ideológiájától”. Elkezdi levedleni eleve felcserélhető személyiségeit és pusztítani önazonosságát³.

Emellett az ügy fokozatos ellehetetlenülésével párhuzamosan a valóság leírhatóságának kételye kerül egyre inkább a mű középpontjába. A nyelvész Peter Stillman szerint a szavak és a velük leírt tárgyak eltávolodtak egymástól. „A név levált a tárgyról”⁴, és ahhoz, hogy rátaláljunk Isten nyelvére, újra összhangba kell hoznunk a szavakat az általuk leírt dolgokkal. Az olvasó a keresés során azonban mindössze a világ megismerhetőségének lehetetlenségével szembesül.

A regény sokrétűsége miatt attól függően, hogy mely elemeket találjuk benne fontosnak, kaphatunk: egy, az eredeti bonyolaltnál is nagyobb rejtéllyel végződő detektív-történetet; egy önreflexív, életrajzi elemekkel telítődött, identitásproblémákkal foglalkozó regényt; egy, a valóság megismerhetetlenségét hirdető esszét; illetve az örület, az utcára kerülés és az önpusztítás anatómiáját. Ez a középpont nélküli regény ugyanis mindez egyszerre. Auster szándékolt többértelműsége miatt az olvasónak erőfeszítéseket kell tennie, hogy összeálljon a történet. És ezen a ponton érdemes visszatérni az adaptációhoz, mert annak legnagyobb érdeme éppen az, hogy egyetlen szálát sem domborít ki vagy mellőz, hanem ugyanazokkal a hangsúlyokkal adja vissza az eredeti művet. „Minden lényeges, a regény középpontja változhat, bárhol lehet, és a regény végéig nem rajzolható köréje kör” – szerepel az *Üvegváros* egyik kulcsmondata némileg sűrítve az adaptációban is⁵. Tegyük hozzá, ez esetben a történet lezárását követően sem.

Ez a hozzáállás idegen lehet számunkra, hiszen a magyar hagyomány mindig is másként viszonyult a feldolgozandó művekhez. A hazai adaptációs képregények az ötvenes évektől kezdve három évtizeden keresztül többnyire Cs. Horváth Tibor forgatókönyvei alapján készültek. Cs. Horváth szinte kivétel nélkül lebutította az eredeti műveket: a több száz oldalas, sok szálon futó regényekből mindössze pár eseményt és történetvonalat emelt ki, és azok köré építette fel az adaptációt. Az ily módon született képregények csupán vázlatai voltak az alapul szolgáló alkotásoknak, azok összetettségét Cs. Horváth meg sem próbálta visszaadni. Az utóbbi években viszont hazánkban is történt változás ezen a téren: a Korcsmáros Pál-féle Rejtő-képregények bővített újrakiadásai például igyekeznek minél hívebben visszatükrözni az alapul szolgáló regényeket.

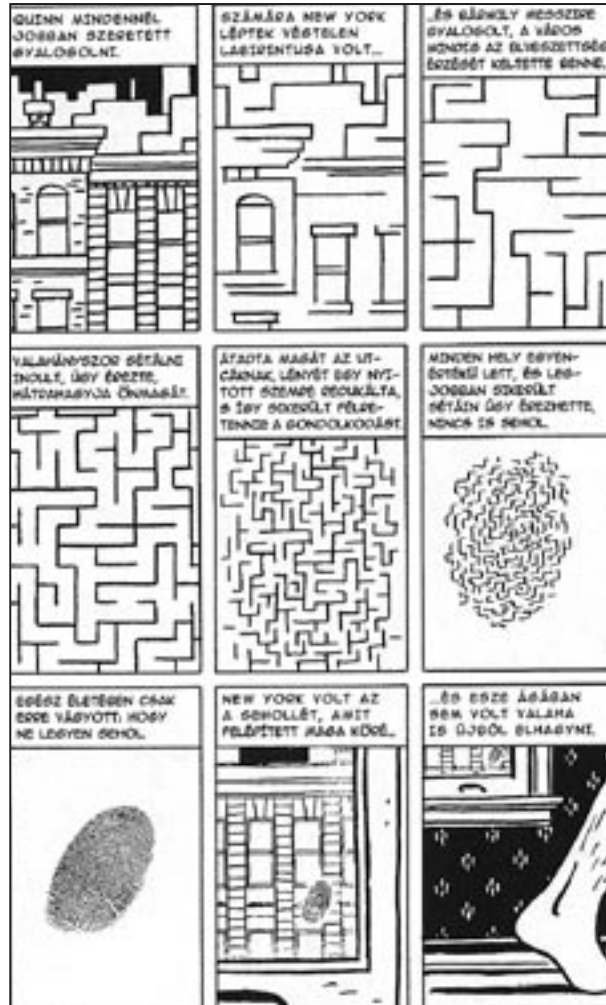
² Hegyi, 1999, 80.

³ Hegyi, 1999, 81.

⁴ Auster, 2004, 57.

⁵ Karasik–Mazzucchelli, 2006, 7.

¹ Ez a kötet némileg kilóg a sorból, ugyanis még 1996-ban jelent meg.

beszélés hatásos eszköze lehet, mert a rajzfigurák különös érzékel irányítják figyelmünket egy adott gondolatra⁶. „A képregény a hagyományos valóságú ábrázolással a külső, a rajzfigurával pedig a belső világ ábrázolására törekszik.”⁷ Ezért is bírja el a Mazzucchelli-féle stilizált vizuális alap az *Üvegváros* gondolatgazdag, többretegű szövegét. A *Tükörváros* így rajzstílusa alapján is jól illeszkedik a bevezetőben említett, a fősodortól távolabb eső, különböző mértékben stilizált fekete-fehér rajzokat használó képregények közé, mint a *Venecsei mese*, a *Sin City*, a *Persepolis* vagy a *Maus*.

A képregény olvasását elősegítik a Mazzucchelli által használt egyszerű, téglalap formájú panelekkel operáló, háromszor hármas osztású oldalak. A panelfelosztás börtönrácsokra emlékeztet (nem véletlenül: az adaptációban is szerepel egy erre hajazó vizuális ötlet). Amíg Daniel Quinn az „ügy rabja” (a 60. oldal pontos ábrázolása az itt használt kifejezésnek), addig fennmarad ez az elrendezés, ám ahogy a főhős elkezd levedleni egykori énjét, úgy bomlik fel a hagyományos panelfelosztás is, és lesz egyre zaklatottabb a szerkesztés. Az utolsó oldalakon, ahol Quinn a szemünk láttára kopik ki a világból, az olvasó a lapok szélein túlnyúló, kódoló panelek révén a végtelenbe nyúló időtlen tér érzetével szembesül.

Ez csak egy a képregényben használt vizuális ötletek tömkelegéből. Viszont jól példázza, miért működik ilyen jól a *Tükörváros*: a képek révén több helyütt új részletekkel, illetve rétegekkel bővül a szöveg. Precíz, okosan mérlegelt, átgondolt adaptáció. Sőt, egy olyan jelzőt is megkockáztatnék, amivel sokan talán nem értenek egyet: akadémikus. Miért? Mert itt-ott szinte már olyan érzésünk támadhat, mintha Karasik a forgatókönyv írásakor a(z Amerikában egy évvel korábban megjelent) Scott McCloud-könyvre támaszkodott volna. Ami persze nem baj, mert ha így is van, ügyesen használta az ellesett trükköket, és az, hogy az eredetiségnek híján van, egy adaptáció esetében nem feltétlenül probléma. Paul Auster is azután publikálta a regényt, miután már megjelent az amerikai irodalomtudományban az önreflexió és a metafiktív irodalomelméleti szakirodalma⁸ – amit feltehetően olvasott is.

A *Tükörváros* szövegeközpontú: ritkán viszik előre a képek önállóan a történetet, az írott szöveg viszont annál gyakrabban. Ez lehetőséget ad arra, hogy ott, ahol a szöveg kellően egyértelmű, a képek szabadon szárnyalhassanak – és ez egy olyan pont, ahol a képregény elbeszélőrendszere képes többet nyújtani a prózánál. Rengeteg ilyen példát találunk a képregényben. Legalább három atipikus történetmesélési módszer figyelhető meg ezekenél a részekenél. Az első a visszaemlékezések, valamint a múltban történt események leírását jellemzi. Mazzucchelli itt elhagyja az enyhén stilizált képi világot, és magasabb fokú ikonikus absztrakcióval ábrázolja a jeleneteket. Néha egészen a piktogramok szintjéig leegyszerűsíti a rajzokat, ezek ugyanis többnyire (de nem minden esetben) kettős hangsúlyú képkockák, ahol a kép és a szó ugyanazt fejezi ki, és a rajzoló ezen eszköz segítségével ad

⁶ McCloud, 2007, 39.

⁷ McCloud, 2007, 49.

⁸ Balcsik-Tamás, 2006, 29.

nagyobb nyomatókat a leírt eseményeknek. A hangsúlyozáson túl viszont nem sokat tesznek hozzá a képek az írott szöveghez.

A második csoport főként az eseménytelen (cselekvésmentes) párbeszédnél érhető tetten. Miközben két karakter beszélgetése zajlik, de kettejük között semmi vizuálisan érdekfeszítő nem történik, a rajzok a regényben nem szereplő eseményeket mesélnek el a dialógussal párhuzamosan: olykor apró mellékszálakat láthatunk, máskor egy jövőbeni eseményt előlegeznek meg. Ilyen részletekkel például Quinn az idősebb Peter Stillmannel, illetve az író Paul Austerrel folytatott beszélgetései során találkozhatunk.

A harmadik csoportba azokat az oldalakat sorolhatjuk, amelyeken Mazzucchelli egy újabb réteget emel az elbeszélésbe. Például összetett gondolatok kifejtésére használja a rendelkezésére álló teret: rögtön a negyedik oldalon, ahol a narráció Quinn és New York viszonyát írja le, a város házait és utcáit láthatjuk, amint fokozatosan Quinn ujjlenyomatává alakulnak át. Az ujjlenyomat-motívum később újra előkerül (egy telefonbeszélgetés során, amelyben Quinn beszámol arról, hogy szem elől tévesztette az idősebb Stillmant), ám ekkor már az ujjnyom változik egy lezárt ajtajú labirintussá. Mazzucchelli sokat tesz hozzá a feldolgozás legtöbbet méltatott részéhez, az ifjabb Stillman monológjához is. A Stillman-fiú a gyermekkorában elszenvedett kísérlet miatt képtelen a helyes szövegfomálásra és nehezebbre esik a beszéd. Itt a rajzoló egy ritkán alkalmazott képregényes eszközzel él. Peter kezd el beszélni, de egy idő után a rajzokon különböző jelenetek és tárgyak váltják egymást egyre gyorsuló tempóban, és ezek közt mindössze a folytatódó monológ (annak tartalma, valamint megjelenési formája: a szóbuborék és a betűtípus) biztosítja a kapcsolatot. Ezzel próbálta meg Mazzucchelli vizuálisan is érzékeltetni a zavart elméjű fiú csapongó, zavaros és széteső beszédét. Scott McCloud a képek közti ilyen váltást logikai ugrásnak nevezi, és a legritkábban használt képregényes eszközök közé sorolja, amellyel csak elvétve találkozhatunk⁹.

A *Tükörváros* számos ponton különbözik eredetijétől, de ez, mint láthattuk, inkább csak a próza és a képregény eltérő formanyelvéből adódó különbség, a tartalom tekintetében elhanyagolhatóak az eltérések. A legfőbb hasonlóság a kettő között minden bizonnyal az aktív olvasói magatartás elvárása. A képregény nem enged a regény komplexitásából. Sőt, míg a regényben a lineáris olvasás miatt nehezebben kerülhetik el a részletek a figyelmünket, a képregénynél számos, a képeken megjelenített mozzanat felett könnyen átsiklik a tekintetünk, így több átolvasásra is szükségünk lesz, mire minden egyes mozaikdarab a helyére kerül és valamennyi szimbólumot sikerül feloldanunk – ha egyáltalán.

Sokan féltik a képregényt. A közvélekedés szerint olyan művészeti ág, amely hiába tekint vissza jóval régebbi múltra, mint az elektronikus médiumok, mégis gyermekcipőben jár. Ha egy olyan regényt, mint az *Üvegváros*, járulékos veszteség nélkül lehet visszaadni a képregény eszközeivel, akkor a *Tükörváros* e tévhit egyik legfőbb cáfolata. Egy másik művészeti ágban született, mégis Auster eredetijéhez hasonló értékekkel bír.

⁹ McCloud, 2007, 80–82.

Irodalom:

Árva-Szabó Péter: *Tükörváros*, Buborékhámozó, 2007/3, 8–11.

Balcsik-Tamás Kinga: *Az önreflexivitás narratív stratégiái: Paul Auster regényeiről*, Studia Caroliensia, 2006/2, 21–30.

Auster, Paul: *New York trilógia*. Európa Könyvkiadó, 2004.

Hegy Pál: *Ami Austernek nem zsanere = Szövegek között III.*, JATE BTK Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, 1999, 69–81.

Karasik, Paul – Mazzucchelli, David: *Tükörváros*. Míves Céh Kiadó, 2006.

Kertész Sándor: *Comics szocialista ábruhában*, Kertész Nyomda és Kiadó, Nyíregyháza, 2007.

Mazzucchelli, David: *Stop the hair nude = Fekete-fehér Képregényantológia 5*, 2006.

McCloud, Scott: *A képregény felfedezése*. Nyitott Könyvműhely, 2007.

Mihály István (2002): *A detektívtörténet metamorfózisai*, Korunk, 2002/9, 91–98.

Miller, Frank – Mazzucchelli, David: *Batman: Az első év*, Adoc-Semic, 2005.

Fotó: Burger Barna

Hegyháti aszú avagy Egy „beérett” könyvről

Vámos Miklós *Apák könyve* (Ab Ovo, 2000) című regénye az angol, német, olasz, francia és szerb fordítás után idén Hollandiában, Spanyolországban, Görögországban, Izraelben, Litvániában, Lengyelországban és Szlovákiában is megjelenik, de kiadják az Egyesült Államokban is. Beszélgetésünkben a regény helytörténeti (tokaj-hegyaljai) vonatkozásaira is kitértünk.

Jenei László: A 19. század végén a kis Csillag Sándor a rossz bizonyítvány miatt Miskolcra szökik, ahol Vastagh Tihamér csapszék- és kávémérés-tulajdonosnál, a város szélén, egy kétes hírű utcában kézi fiúként dolgozik. Amikor érte mennek, fenyegetőzik, hogy a Bódva-patakba veszejt magát. Jó tíz kilométerrel északabbra ömlik a Bódva a Sajóba. Ezt elnézted, vagy a kis Sándor volt ennnyire elszánt?

Vámos Miklós: Az *Apák könyve* nagyon sok dokumentum alapján készült. Volt egy ilyen lázadó kamasz, aki valóban a Bódva-patakba akarta ölni magát. Fogalmam sincs, miért, én csak fölhasználtam a korabeli jelenetet. Utánanézhettem volna, hogy hol van az említett patak, de nem tettem. Bízom a forrásban. Ért más efféle meglepetés is. Egy török utazó leírta, milyennek látta a magyar városokat. Nagy mértékben fölhasználtam az ő szövegének magyar fordítását az egri jelenetben. De ő azt írta, hogy a líceumnak „négy korinthy oszlopon” nyugszik a kupolája. P. Szűcs Júlia figyelmeztetett, hogy ez tévedés, amikor a *Mozgó Világban* megjelent az adott fejezet (a *Mozgó* az egész regényt közölte, tizenkét folytatásban, amiért nagyon hálás voltam). Nem hittem neki. Gondoltam, azóta átépíthették. De aztán leutaztam megnézni. És láttam, az egri líceumra ez a leírás sosem lehetett igaz. Újra elövettem a forrást. Rájöttem, a szerző összetévesztette Esztergomot és Egert (egy töröknek hasonlóan hangozhatnak). Ezt a hibát sikerült kijavítanom, mielőtt a regény könyv alakban megjelent. Így bízom az ember a forrásokban. Más efféle hibákat a külföldi fordítók jeleztek. (17 nyelvre fordítják, kb. az egyharmada jelent meg eddig.) A legutolsó magyar kiadásban az eddig kiderült valamennyi hibát orvosoltam. De – ki tudja, van-e még? Nehéz a történelmi regényírás, ha az ember realista.

A beszélgetés apropója az az igen széles körű ismeretanyag, melyet ebben a regényedben feldolgozol, illetve alkalmazol. Azzal kezdeném: milyen viszony fűz általában a történelmi regényekhez?

Én nem szoktam történelmi regényeket írni. Az *Apák könyve* kivétel a munkáim között. Félig-meddig ide sorolható a *Sánta kutya* is, de az „csak” a huszadik századot dolgozza föl, és az közelebb áll hozzánk, kevesebb a mellényúlási lehetőség. Az *Apák könyve* sem igazi történelmi regény, mert a jelenig (a megírás kori jelenig, tehát 1999-ig) fut a cselekmény, s számomra a történelem csak mint a jelen előtörténete fontos. A könyv alap gondolata erősen a mához szól, vagyis ahhoz az idődarabhoz, amelyet már én is átéltem. Aligha hiszem, hogy a jövőben írok még történelmi regényt. Ilyen hosszú – 300 éves – időtávút biztosan nem. Engem a jelen izgat, azon belül is az, miként viselkedik az ember kis csoportban. Családban (*Zenga Zének*, *Anya csak egy van*), párkapcsolatban (*Utazások erotikájában*), barátok és ismerősök közt (*A New York–Budapest metró*, *Márkez meg én*), dinasztiaiban vagy törzsben (*Apák könyve*). Egyébiránt meggyőződésem, hogy az emberek ábrázolása mellett az én fő erősségem az idő

ábrázolása, ennek köszönhetőek azok a nagy struktúrák, amelyekre a cselekményt a regényeimben építem.

A történelmi regényekre általában jellemző, hogy ha kitalált alakok a főszereplők, a mellékszereplők között történelmi alakok is vannak. Ebben a regényben is szép számmal találkozhatunk velük (Rákócziól Petőfin át Rajkig). Mindig kézenfekvő volt a mondanivalódat leginkább támogató történelmi mellékszereplők kiválasztása?

Ezek a szereplők részint azért kerültek a regénybe, mert eredetileg olyasféle könyvet akartam írni, mint Plutarkhosz *Párhuzamos életrajzok* című munkája. Kiválasztottam száz magyar apát, híreset és hírtelent, és nekiláttam. De ezt aztán kicsit untam. Én voltaképp a saját apámról akartam regényt írni, de olyan kevés az adatom róla, hogy nem lehetett. Akkor gondoltam arra, hogy írok egyet az összes magyar apáról. Rajk például szerepelt volna a száz magyar atya között. De ettől függetlenül is, a realista prózában hagyományos eljárás, hogy a történelmi személyek epizodistaként szerepeljenek, afféle hitelesítő erőként. Tolsztojtól Balzacig így szokták a realisták.

Ugyanígy láthatjuk, hogy a történelmi események is elkerülhetetlenül megérintették a főhőseidet. Csak kivonatossan: Rákóczi-szabadságharc, jakobinus mozgalom, '48, első és második világháború, holokauszt, '56. A csaláregény minden generációját a történelem fő sodrába helyezted. Mennyire volt ez tudatos, mennyire gondoltál arra, hogy az apák megmérettetése a történelem színpadához közel történhet csak meg?

Nem a történelem volt a fontos. Hanem az, hogy egy olyan családról van szó, amelynek semmi oka vagy szándéka, hogy a történelem kereké közé kerüljön – de ezt képtelenség megúsni a mi vidékünkön. Mint a könyvből kiderül, egy árva a család ősatya, nem tudható, hogy ki fia, borja. Ehhez képest évszázadokon át üldözik ezt a családot a zsidósága miatt, amihez csupán házasság, illetve vállalat révén van köze. Én is így vagyok zsidó. Ha nagyon utánanéznünk, zsidó származásom vitatható. Kiirtott nagyszülőkkel és más rokonokkal a családomban mégis rögtön zsidónak jellemezem, ha zsidóznak. Ha nem, boldogan vagyok magyar.

Van ugyan egy-két generáció, melynek fő képviselői szinte bezárkóznak, annyira szeretnének „kívül maradni”. A sorsukat, a történelem sodrásába vetettséget azonban ők sem kerülhették el. Ha ők nem mentek elébe, a történelem kereste meg őket. Valóban úgy látod, hogy nem lehetett a zivataros évszázadokban „kívül maradni”?

Meggyőződésem, hogy a közép-európai kisebbségek – így a zsidóság is – semmi mást nem akart, csak beilleszkedni, és lenygelként, csehként vagy magyarként boldogulni. Erre nem volt módjuk. Örülnék, ha az én könyvem is segítene – segített vol-

na – abban, hogy e tárgyban kissé higgadjanak az indulatok. Azonban ennek semmi jele. Azt már megszoktam, hogy engem éppúgy lezsídjának, ahogyan bizonyos politikai pártokat. De az már furcsa, hogy a Nyugati téren egy hirdetőoszlopra valaki azt írta, vastag fekete filctollal: „Fasiszta Vámos Miklós!” Mivel érdemeltem ezt ki? Fogalmam sincs. Szép volna, ha mi is szembe tudnánk nézni a múltunkkal, olyasféleképpen, ahogyan például a németek. Ne legyen zsidózás, de cigányozás vagy – horribile dictu – magyarozás se legyen többé ebben a hazában.

Jól látom-e, hogy íróként te is azt sugalltad, az a férfi, vagyis apa, aki megpróbálja kivonni magát, olyan helyzetben/szerpben találja magát, amely cseppet sem „férfias” (van, aki a konyhát vezeti, van aki a gyerekekkel marad, stb). Vagyis akik mellett erős, gazdálkodó, a családot gyarapodáshoz segítő aszszonyok vannak? Valóban nem férfias ez a szerep, gondoljunk csak a több generációban feltűnő művészlelkekre?

Ez feltétlenül így van, de az *Apák könyvé*ben csak mellékesen szerepel. Az *Utazások Erotikába (Ki a franc az a Goethe?)* viszont kifejezetten erről szól. Talán azért is kelt akkora indulatokat, a férfiak nőiesednek, a nők férfiasodnak.

Valahol olvastam, hogy az *Anya csak egy van* című regényedben az anyákról mondtad el a véleményedet, a most tárgyalt könyvben pedig az apák kerültek sorra. Mintha igen élesen különböző anya/nő típus(ok) bukkannának fel a két könyvben. Lehetséges lenne, hogy ha a férfiak felől nézzük ezt az öröklési sémát (fiú utód nemzése, *Apák könyvének* továbbírása, stb.) akkor kézenfekvő konklúzió a nők/anyák felértékelődése? Másképpen: természetes-e, hogy az apaság mítoszának könyvei erősen önkritikusak?

Tudod, az ember sok mindent mond, és ritkán írják le pontosan, még ritkábban idézik pontosan. Az *Anya csak egy van* nem az anyákról szól, hanem arról a sajátságos jelenségről, hogy mostanában egyre gyakoribb két jelenség. 1. A mániás depresszió nevű betegség. 2. Az, hogy az emberek nehezebben képesek feltétel nélkül szeretni a szüleiket, elsősorban az anyjukat. Mert a hierarchikus családi kapcsolatrendszer a múlté, annak keretei közt föl sem vetődik a mérlegelés, szeretjük-e az anyánkat, annyira axiómának tetszik.

Én úgy érzem, azonos kritikai éllel írtam apákról és anyákról, méghozzá nem csak az említett könyvekben, hanem több tucat novellában és egy-két kisregényben is. Azt hiszem, kevesen írtak olyan sokat a szüleikről, mint én. Persze, fikciós műfajban dolgozom, a saját szüleim mindig csak a kiindulópontot adták, a figurák azután több élő személy összegyúrása révén keletkeztek, ebben nincs semmi különleges, tapasztalataim szerint a realista prózáírók mindközönségesen így gyúrnak az alakjaikat.

Visszatérve a történelemhez – semmiképpen nem látom, hogy heroizálni akartad volna az apák szerepét, sőt a konkrét apaszereplőid is bőven rendelkeznek gyarló tulajdonságokkal. Mindegyik mintha állandóan sodródna. Ha lehántjuk a következő generáció megalapozásának/elindításának szükségszerűségét, vagyis nem apákról beszélünk, akkor a műved lehetett volna „A Férfiról” szóló tézisregény is. Félig ösztönös kérdés: felment-e bármi alól, történelmi értelemben, a fiú utód nemzése?

Én három gyermek atyja volnék, egy felnőtt lányé és két négyéves iker kisfiúé. Mindez semmi alól nem ment föl. Ellenkezőleg, feladatok és kötelezettségek özönét rója rám. Ez persze nem panasz (bár nem is dicsekvés talán). Szerintem nem az apák sodródnak, hanem az emberek, legalábbis a többségük. Minthogy én a koromat és a kortársaimat igyekszem kifejezni, ez tükröződik minden munkámban. A heroizálás különösképp idegen tőlem, én a tragikomikus szemléletet érzem a legkorszerűbb látásmódnak. Ezen túl erősen jellemez az ironia, olykor a humor. Tudom, hogy a nagy klasszikus regények inkább humortalanok és pátoszosak szoktak lenni, nem baj. Úgy tartom, az a jó, ha mindenki marad olyan, amilyen a karaktere, és nem törődik semmiféle elvárással vagy szokással. Igyekszem ehhez tartani magamat.

A könyvben ábrázolt számos, egymást követő generáció kivétel nélkül szembesül a vallásával kapcsolatos állásfoglalás szükségességével. Közel háromszáz év alatt kálvinistából lesz zsidó (betért), zsidóból Párizsban katolikus, majd újra zsidó, ’45-ben ismét katolikus; látjuk, mire a mához érünk, annyira összekuszálódik minden, hogy még a kutatás sem kecséget identitást erősítő eredménnyel. Értem, miről szól mindez, de megfogalmaznád a saját szavaiddal?

Megfogalmazhatom. Aki Közép-Európában (vagy bárhol másutt) azzal hivatkozik, hogy valamely faj, nemzetség vagy nemzet tagja, az biztosan pofára esik, ha van olyan szerencséje, hogy nyomon követheti a családfáját néhány száz évre visszamenően. Mert mindannyian vegyes saláták vagyunk. Nincs igazi német, vagy igazi magyar. Csak olyan német vagy magyar van, aki nem tud arról, miféle népek fiai keveredtek a családjába a régebbi időkben, melyek esetleg a felejtés iszapjába süppedtek már. Legyünk tehát óvatosak. Egyszersmind büszkéek erre a nagyszerű keveredésre. Mindig a keverékek a legszebbek, legszívósabbak, vagyis a legkevesbé degeneráltak. Ezt az állítást nemcsak egyes királyi családok sorsa, hanem bizonyos fajtisza kutyaé is igazolja.

Ha már az identitásnál tartunk. Néha annyira elveszni látszik az öröklési rend (mint a bejegyzésekkel teli „apák könyve” is), hogy csak egy bizonyos tulajdonság, adottság segíti az elsőszülött fiú utódot, utat találjon a múltba, az eredetéhez („Időnként megszáll a talentum, hogy a múltba jussak” – mondja az egyik szereplő). Képesek a múltba, majd fokozatosan felismerve az adottság további lehetőségeit, a jövőbe is látni. A regény végére

ez az adottság teljesen elvész, a helyét a számítógép mappái/fájljai veszik át, melyekben a közösségi emlékezet hordozóját látjuk. Az utópia beérett?

Inkább azt mondanám, hogy a huszadik század vérzivatarai nyomán nem meglepő, ha egyes nemzedékek vagy emberek többé nem akarnak tudni a családi vagy törzsi múlttól, s azt nem is hajlandóak továbbadni az utódaiknak. A regény vége azt próbálja kifejezni, hogy hiába igyekszik valaki elszakadni a közös emlékezettől, az előbb-utóbb feltör, mint a talajvíz. Akkor már okosabb szakítás helyett szembenézni vele, bármily fájdalmas is. A számítógép pedig a legalkalmasabb emberi találmány a közös tudás és közös emlékezet tárolására.

Az emlékezést, az emlékezet karbantartását mindig segíti, ha múltunk fontos helyszíneit felkeressük. Így jut a főszereplők több generációja is szűkebb pátriánkba, történelmi vármegyéink területén található településekre. Mint már említettem, Miskolcot is érintjük, mint ahogy Szilvásváradot, Egert, Sárospatakat, stb., de a legfontosabb helyszín Hegyhát. Nem a Tolna megyei Hegyhátról van szó, ez a település Tokaj mellett van – a regényben. Erről a helyről akkoriban valóban megnyílt a világ; a nemzetközi borkereskedelemnek, és Löw rabbinak köszönhetően. Hogy jutottál erre az elhatározásra, hogy ide helyezd a cselekményt? Milyen kutatásaid állnak a döntésed hátterében?

Véletlenül. Az összegyűjtött dokumentumokban és helytörténeti munkákban szerepeltek ezek a helyszínek. Kicsit persze kamufláltam, hogy ne legyenek azonosíthatóak egy az egyben. Magam sem tudom, miért nem akartam ezt. Talán azért nem, hogy ha bizonyos családok leszármazottai ráismernek a történetekre, ne érezzék magukat sértve.

A borkereskedő család alapítója a Lembergől Prágába, onnan Tokaj mellé, Hegyhátra érkező Smorakk család, és annak feje, Aaron Stern. Nagyon hiteles minden, amit erről a korról, közegről írsz. Van-e valamilyen tényleges kötődésed is ehhez a tájhoz, ezekhez a mesterségekhez? Ezen a téren önéletrajzi-e valamennyire a regény?

Sajnos nincs. Bár volna! Szinte semmilyen kötődésem sehová, mesterségekhez. Annyit tudok, hogy a nagyapám bőr- és cipőbóltot tartott fön Pécsett. Az ő apja izraelita szeszfőző volt Budapesten, a Baross utca 67-ben. De ez a két adat még nem nevezhető kötődésnek. Az anyai ág férfiái pedig asztalosok voltak, Somogyszil kisközségben és Budapesten. A regényben csak annyi az önéletrajzi elem, amennyit a korban az apámnak megfelelő figuráról írtam. Apám tényleg Rajk egyik titkára volt, szegény.

Mivel erős a gyanúm, hogy egy valós település „írói álneve” Hegyhát, próbáltam beazonosítani. Csodarabbi három környékbeli településen élt: Bodrogkeresztúr, Olaszliszka,

Sátoraljaújhely. De mert nagy tiszai árvízem említesz, továbbá, hogy Hegyhát Tokaj közelében van, s onnan a fiú Rakamazra udvarolt: igazából Bodrogkeresztúr marad, vagy talán még Tarcal is (az áradás a Taktán bement, úszott minden Szerencsig). Innen, a regénybeli Hegyháttól (Tarcaltól?, Bodrogkeresztúrtól?) nem esik messze Szerencs. Amikor az első könyv (a naplóként szolgáló első apák könyve) betelik, innen, a Szerencsi papírfabrikából rendelik a másodikat (szinte fáj, hogy nem az 1782-ben alapított diósgyőri papírgyárból). Az egyik főhős Szerencsre jár, a Tulipános házban található kártyaszalonba. Ha kell, ha nem, az olvasó mániákusan beazonosít. Jót tesz a mítosznak, nem oldja fel, ha ezt tesszük, inkább erősíti. Mennyire játszottál rá erre a közismert olvasói attitűdre?

Nem játszottam rá, de számoltam vele. Az a papírfabrika, amelyről én a mintát vettem, a valóságban valahol Győr tájékán volt. Aztán a könyvtárban kerestem másikat. Tehát az pusztán a véletlen műve, hogy az általad jól ismert helyszínek szerepelnek a könyvben.

Bárhogyan van is, az én szívem Tarcalhoz húz, nekem ezt mondja a regény, hogy Hegyhát Tarcallal azonos – az anyai dédszüleim ott éltek, dédapám szülőkezelő, vincellér volt. Tudtad, hogy ma is van egy ilyen bor: Zemlén Hegyhát Tokaji Aszú?

Nem hallottam még róla, de örülök, ha így van. Igyekezni fogok szerezni egy palackkal.

Azt írtad, az *Apák könyve* úgy készült, hogy utána akár be is fejezhesd az írást – a teljesség igényével, és mintegy bizonyos „tartozások” kiegyenlítéseként. Olyan tartozásokról beszélék, melyek mindnyájunkat kötnek: az elődeinkkel és az utódainkkal szemben. Hogy érzed, milyen a lelked e tekintetben az *Apák könyve* után nyolc évvel?

Kerülöm az álszerénységet. Az *Apák könyve* életem legnagyobb sikere. Belföldön és külföldön egyaránt. Sokat köszönhetek ennek a regénynek, és én hálás típus vagyok. Azt hiszem, valamiféle „főmű” az én munkásságomban. 28 könyvem jelent meg magyarul, szerintem ez a legfontosabb. Az írást ugyan nem fejeztem be, de volt egy másfél éves keserves szünet. Sajnos most is épp szünet van. Az *Utazások Erotikában (Ki a franc az a Goethe?)* miatt, mely tavaly október elsején jelent meg. Nem hasonlítom az *Apák könyvé*hez, de számomra fontos regény ez is. Remélem, most hamarabb elmúlik a szeretkezés utáni depresszióm. Mindenesetre az *Apák könyvé*vel mindennapos a kapcsolat, a külföldi megjelenések miatt. A közeli jövőben jön ki Hollandiában, Lengyelországban és Izraelben. Ha tehetem, mindig kiutazom a megjelenés időpontjában, hogy tehessek valami kicsit a regényért az idegen környezetben – ez talán a már említett hálám kifejezése.

Sántha József

A rozsdaszíne

(Keresztesi József: *Hamisopera*.

Kritikák 1999–2007, Kalligram, 2007)

Gondolom, jó értelemben vett megszállottság és a kortárs magyar irodalom iránti alázat szükségeltetik ahhoz, ha egy kiadó egy fiatal kritikus gyűjteményes kötetét jelenteti meg, méghozzá ilyen tetszetős és jól szerkesztett formában. A kötet borítója külön talány és megfejtendő ikon (Hrapka Tibor munkája): egy lépésekkel felszántott homokos tengerparton támasztalan létra áll, amelynek tetején egy magányos alak kémleli a halálosan fahéjszínű, részvétlenül sima tenger horizontját, és a lépések, amelyek eme létra körül sűrűsödnek, valamiként csak ritkán adják vissza egy testegész járásának logikáját, sokszor folytatás nélkül abbamaradnak, vagy már eleve egyke lábnyomoknak tetszenek, akárha egy magasabb rendű pecsétőr nyomkodta volna tele láb alakú nyomójával a homokpartot. Mielőtt belelapoznánk, mennyi intellektuális izgalom! Mert a könyv címe is megkapó talány. (A Tolnai Ottóról szóló cikk nem fedi fel teljes mélységében, miért is emelte Keresztesi József egész kötete címéül.) Engem a borító rejtélyével kiegészülve leginkább J. Barth *Az úszó opera* című regényére emlékeztet.

A kötet tartalomjegyzékét fürkészve már mélyebbre ható következtetéseket vonhatunk le: bármennyire gazdag is nagy nevekben, sajnálatosan meg kell állapítani, irodalmunk meghatározó nagyjai (Kertész Imre, Esterházy, Parti Nagy, Závada) az elmúlt néhány évben nem írtak olyan jelentős műveket, mint a korábbi évtizedekben, s mintha a fiatalabb nemzedék is várt képességei alatt teljesítene. (De üdítő kivétel is akad, Nádas, Spiró és Márton László személyében.)

Egy picit gonoszkodó perspektívából nézvést: egy mozgót, mozdulatlant megverselő vad zseni, aki lassan végigjártassa a világlíra összesét; egy egész kötetnyi dilettáns versparódia; Anyegin-strófiákban írt gyermekregény, ugyanilyen formában költött verses regény Paulus tábornokról, enyhe fasisztoid és nőgyűlölő allűrökkel; hexameterekben írt vígposz, szűkebb pátriák védelmében; francia anyanyelvű író első magyar nyelvű regénye; idős költő hatvan év alatt írt nyolcvan versének kritikus elmarasztalása; egy regény, ami az *Érzelmek iskolájának* szerelmi kettősét rajzolja át a múlt század közepi Magyarországra; Japánban játszódó, a hagyományos japán próza szellemét követő regény... (Egy kicsit sok a különös, a tematika idegtépően szeszélyes). Mindez azonban a legkevésbé sem Keresztesi hibája. *A Hamisopera* az egyik legkitűnőbb reprezentatív kritikagyűjtemény, ami az utóbbi időben megjelent a kortárs magyar irodalomról.

Keresztesi József tényleg a legfontosabb dolgokról beszél, a korszak leginvenciózusabb műveiről szóló kritikáit válogatta össze ebbe a kötetbe. Néhány fontos név és mű bizonyára kimaradt ebből a reprezentációból, nekem egyedül talán csak

Tandori hiányzik, hiszen nélküle bizonyára nincsen mai magyar irodalom, ahogy Esterházy is csak egy nem túl releváns könyvvel szerepel a kötetben.

„Csak az olvasás szereti a művet, tartja fenn vele a vágy kapcsolatát” – jutnak eszünkbe Roland Barthes sorai, mert jó olvasni Keresztesi írásait, bár nem tisztán költői ez a nyelv, valahol kétharmadon áll, közelebb a tudományossághoz, de érződik, hogy mindig elhivatottan és lelkesülten teszi a dolgát. Stílusa visszafogott, ahogy személyessége is, csak néhány helyen engedni láttatni magát. (Egyszer végigröhög egy novellát, máskor gyermekkori olvasmányélményét értelmezi, vagy értelmetlen gesztusokkal bosszankodik ezen-azon.) Humora sokkal életesebb, mint írásából látni, ez az eltakartság kissé talán túlzott szemérmességről tanúskodik, hiszen mind a könyv mottója briliáns és igaz (A kritikusoknak „volt egy közös tulajdonságuk, amely jóval többet számított ezeknél a meglévő jelentéktelen különbségeknél. Egyiknek sem volt igaza.” J. Paulhan), mind azok a részek, ahol mégis csak megvillant belőle valamit. „Ez a könyv természetesen nem a szerző nézeteit tartalmazza, csupán a szövegeit” – írja az előszóban, s így máris kidobhatom a több száz cetlimet, amivel a kötet ellentmondásaira akartam föl hívni a figyelmet. Valóban, néha „szigorú teoretikusnak mutatkozik” (Bán Zoltán András), hogy máshol elnéző legyen mindazzal szemben, amit egyéb cikkeiben állít. „Egy műbíráló – vagy egy műbírálót tartalmazó gyűjtemény – kvalitásait alapvetően persze nem az egyes kritikákban megfogalmazott értékítéletek jogos vagy kevésbé helytálló mivolta minősíti” (221.)

Amivel azért, bár a kritikus valóban tényérjős és hályogkóvács egy személyben, messzemenően nem érthetnek egyet, hiszen még az utóbbi két szakma nem tudomány-alapú gyakorlását is a helytálló és sikeres jóslások és beavatkozások minősítik. Tehát sok-sok kevésbé helytálló és elhibázott kritikából csak egészen kivételes esetekben állhat össze jó kötet, de jó kritikakötet bizonyára sohasem.

Humorbarát kritikus énem különös örömmel olvassa azokat a sorokat, ahol a szellem szatirikus pengéje villan. Ilyen a Szálinger-eposz közösségformáló erejét sejtető sorok után a zárójeles felkiáltás: „meg a veszprémiek! a veszprémiek!” (110.) Ők ugyanis mint „taknyanyelő vajúrók”, „bamba üvegfüvők”, „négyujjú gépkezelők” szerepelnek az eposzban. Hogy tudniillik a veszprémi olvasók, a zalaiak eposzbéli ellenfelei hogyan vélekedhetnek minderről. Jó látni azt is, hogy a kisördög hosszasan üldögél a kritikus vállán, amint Krasznahorkai László regényét olvassa (125). Vagy egy mélyen intellektuális poén Kukorelly regényének elemzése végén: „Gyanúm szerint a *TündérVölgy* akár még abban is segítségünkre lehet, hogy végre felhagyjunk a mimézis fogalmának szitokszóként való használatával” (172).

Sommásan azt is lehetne mondani, hogy a folyóiratokban megjelenő kritikák igenis mindenféle csábeszközt használjanak fel arra, hogy az olvasót valamiként a könyvek közelébe csalogassák. A vágykeltés fokozataiban természetesen a tudományosságon túl sok minden más is eszközül szolgálhat. Helyenként igazi

költővé lesz Keresztesi is, amikor túlcsoordul benne a józanság vagy az elragadtatás. „Vajon létezik-e két különböző fogfájás?” – kérdezi egy helyt (176). Artisztikusan tiszta és szép, amit Csoóri verseskötete kapcsán ír: „A költő nem fél jobban az elmúlástól, mint bárki más. *Szebben fél*” (64). Egzakt és éles az a kép, amit Borbély Szilárd verseihez írott jegyzetében olvashatunk: „Az olajos felszín vibrál csupán, fenyegető szivárványszínben, s ha valaki inna e vizekből, vagy megmártózna bennük, az beláthatatlan következményekkel járna” (75). A cikket így zárja: „Az előfeltétele annak, hogy egyáltalán tragédiaként élhessük meg a magára hagyott, pusztulékony és megváltatlan világ *halotti pompáját*” (78), amivel lényegbevágó sorokat ad Borbély Szilárd szekvenciáinak a megértéséhez. Sok-sok fölös szótól kíméli meg magát a kritikus, ha ilyen képpel tudja magyarázni-ábrázolni, amit mondani akar: „Tóth Krisztina novelláinak hősei terpeszállásban állnak a két világ, a jelen és a gondolkodásmódjukat, reakcióikat, gesztusaikat meghatározó múlt között” (165).

Keresztesi József ahhoz a kritikus-fajtához tartozik, aki, akár egy kiadó, gondolzza magában a szöveget, nemcsak ír róla, aki a tanulmánya megírásának kezdetekor teljes szélességgel és mélységében indítja az elemzést, nem véletlenszerű esetlegességgel bontogatja az elemzendő mű szálait. Érezzük, hogy ez a vélemény nemcsak tárgyismeret, hanem vízió is egyben, amelyben a mű légiesül, anyagból újra szellem lesz, tovább gondolható lelki folyamatok és esztétikai élmények összessége, hogy aztán ezt a teljességet mindig egy szelíd, azt semmiképpen nem szorító ítélet tágasságába zárja, olyan palackba, ami átlátható mégis, ami sokszor átrajzolja bennünk az illető műről kialakított véleményt, tudatosítja a mű esetlegesnek tetsző értelmezési folyamatát, s a máshogy értés (értékelés) visszacsatolásával lesz katartikus.

Ez a túlfinomult udvariasság, otthonról hozott jó módor és szelídség jellemzi írásait. Elemzéseinek logikája és egyenesvonalúsága, anyagbiztonsága néha arra ragadtathatná, hogy súlyosabb ítéletek is elhangozzanak, hogy ki is mondja, amit már meggyőzően bizonyított. De egy bizonyos ponton sosem lép túl. Nem akarja sérteni a szerzők integritását, nem akar személyiségük titkaiban kotorászni. Sosem ragadja el a hév, nem mond olyat, amit a talpas poharak az asztalon már nem bírnának el. Az átgondolt és otthonossá varázsolt mélység nem engedi, hogy sértegesen. Csak épp leereszti a mérőónt, de csak érvek, idézetek sokaságával ábrázol, a végeredményt olyanféleképpen, ítéletszerűen sohasem mondja ki. És ez bölcs dolog. Hiszen nincs is végeredmény. Egy híján mindig élő szerzőkről

ír, nem jó elvetni a *sulykot*. Talán Croisset szelíd bölcsével érthet egyet: „Sosem adtam a tapasztaltat, ez nagyon ostobán festene: de sok mindent megfigyelek, és sosem vonok le semmilyen következtetést, ami csalhatatlan módja annak, hogy ne tévedjünk.” (*Flaubert levelei*, 48.)

A leglényegesebb azonban a felkészültsége és minden dologban való tájékozódása, ami az egész kritikai tevékenységét mozgatja. Nagy apparátus van mögötte, az anyagismeret, így aztán mindig teljes vértzetben szinte beáll az elemzett művek középebe, már a kezdetekben benne van az utolsó mondat summázata.

Bántóan idegen tőle minden esetlegesség, bátran merít mások írásaiból, véleményegészeket vesz át, ha olyan dolgokat lát föltűnni (Térey), amik önmaguk jelentésénél is súlyosabb problémákat vetnek fel a mai magyar irodalomban. Csodáltnivaló logikával hatol át az anyagon, szövegértelmezései, a művek belső ellentmondásait feltáró érvrendszere mindig meggyőző. Kertész Imre regényének (*Felszámolás*) következtelenségeit, szerkezeti trükkjeit szinte egy sztárnyomozó eleganciájával világítja meg. Máskor sem törődik a hírnévvel, Nádas Péter végtelenített regényének elemzésekor észreveszi, hogy a szerző mennyire hajlamos arra (*Párhuzamos történetek*), hogy szereplői a saját tudati szintjüket meghaladóan, esszéisztikusan elemezzék életük problémáit. Frank Kermode hívja fel a figyelmet erre Musilról írott tanulmányában, hogy a nagy terjedelmű regények, Proust és Joyce kivételével, milyen veszélyeket rejtnek: „Musil (...) úgy vélte, hogy a regény mint forma a valóság egy bukott mítoszának felel meg, s ezért kicsapta a regényt, s helyette elbeszélésszerű esszéket írt.”

Különösen szép írása a kötetnek a francia Marc Martin regényének bemutatása (*Járt utat kétszer járj!*). A gondos szövegkövetés, a személyiség sebeinek feltárása sohasem lesz bántó, ugyanakkor utat nyit a mű egyedülálló (mert idegen) magyarnyelvűségének már-már diabolikus, mély értelemmel és jelentéssel bíró, megszenvedett igazságaihoz. Nyitottságára és értékközpontúságára szép példa a Csoóri Sándor verseskötetéről (*Futás a ködben*) írott tanulmány. Azt hiszem, nem vagyok egyedül azzal, hogy bizonyos írók tevékenységét ilyen-olyan okokból már nem kísérem figyelemmel. Megdöbbenő volt hallanom erről a kötetről, hogy a valós értékektől milyen bennünk épülő előítéletek tántoríthatnak el. Hasonlóan elegáns az Ács Margit kritikakötetéről szóló írás (*A hely hívása*). Nem kétséges, hogy a kritikusnő egyes írásai a kritikusnak örökös tananyagai lehetnének: a lényeglátás szinte művészi erejű megszólalásai a Kertészről, Mátyásról szóló

kritikák. Nem beszélve arról, hogy az 1975-ben írott Kertész-tanulmánya teljes mélységében érti már, hogy mi a regény tétje, és mindezt egy konzervatív, ma jobboldalinak bélyegzett kritikus írja meg.

Éppen Csoóri Sándor egyik gyönyörű verséből emeltem ki írásom címéül azt a sort, amely mélyen rávilágít a jelent elhagyó, időben távolodó kritikai visszhang (s természetesen az eredeti mű) változásaira. „Senki se tudná, kinek a szobra vagyok: / hőse, áldozat-e? / s a rozsdá színére várok-e...” (*Én, a köszobor*). A szövegek nemesedése, halványodása, fakulása egyrészt az anyag eredeti minőségéből adódik, de szerepet játszik a rozsdá színének alakulásában a környezeti hatások keltette erózió is. A savas eső, a szennyezett levegő, a korszellem lassú változása, amely hol kedvezőbb színben láttatja az adott művet (és a róla szóló kritikát), hol pedig véglegesen vagy átmenetileg feledhetőnek ítéli az egykor megcsodáltat.

Az a kilenc év természetesen, ami a legrégebbi kritikák keletkezése és a kötet megjelenése között eltelt, csak kis mértékben módosítja ezt a hatást. Már most érezni vélek némi elmozdulást az egyes szerzők megítélésében. Bármilyen meggyőző és alapos is a kritikus munkája és érvrendszere, némely költői-írói megszólalás felülrétkeltnek mutatkozik a kötetben. Mintha Kovács András Ferenc lírája inkább a kritikus aggodalmát igazolná, mint a kritikus félénken megvallott rajongását. Az egyetlen költészetről, egyetlen metaforáról szótt álom, és a mindent megverselés heroizmusa belefulladás látszik a szöveg-és szereptengerbe. Valami hasonló belső folyamat része lehet ez, ami valamikor Juhász Ferencsel történt. A ma is csodálandó kötetei után (pl. *Harc a fehér báránnyal*), a szöveg fokozatosan maga alá temette a költőt, mindenféle bizonyítható költői személyiség nélkül omlottak és burjánoztak a szövegek, hogy aztán úgy érezzük, az évtizedek során végképp kiírta magát a mai magyar költészet első vonalából. Hasonlóan túlságosan egysíkúnak tűnik Parti Nagy költészete is. Ez a fajta költői játékoság, lebilincselő nyelvi humor és a dilettantizmusban rejtező felülírhatatlan báj nem képes arra, hogy örökké megújuljon, nem tudunk mindig csak a költői eszközök és nyelvi bicsaklások végtelenségére figyelni (bár természetesen ez a teremtető nyelv kellett ahhoz, hogy Parti Nagy más műfajokban is különöset és maradandót alkosson).

Egy bizonyos megszólalás, bármilyen briliáns lelemény is, ha nincs meg a személyiség teljességének az aranyfedezete, ha nem egy anyagból készült a szobor, a külső máz idővel rozsdásodni kezd. Krasznahorkai prózájának olvasásakor azt érzem, hogy a távol-keleti témájú írásainak valahogy nincs tétje, olyan díszlet marad a távoli világ és tudós hitelességgel ábrázolt kultúra, mint egyik korábbi regényében a mongol–kínai határon felállított homlokzat-állomás (*Az urgai fogoly*), amely mögött nincs épület. A nyelv teremtő szépsége és mivéssége nem elegendő, hogy kimentse a szöveget a gondolatok állandó sodrásából, és műlhatatlanul valami személyeshez, megrázóan átélthez kösse.

Érdekesen eltúlzottnak érzem azt az egységes kritikai fo-

gadtatást, ami Závada Pál *A fényképész utókor*a című regényének a Flaubert-remekművel való rokonságát elemzi. Sokkal fontosabbnak látom e regény kapcsán a bennfentes elbeszélői hang sikerületlenségét, ami semmi esetre sem rímel Flaubert stílusának belső, megunhatatlan dallamaival.

A kötet legsúlyosabb kritikai dolgozata talán a Térey-tanulmány. Maga a jelenség (a *Paulus* c. verses regény és Térey költészete) sokértelműsége és bonyolultsága indikálja, hogy Keresztesi az egész Téreyről szóló szakirodalmat megidézi, minden súlyosabb mondást mérlegel, minden mások által kifejtett álláspontot ütköztet. Így jön, jöhet létre a korszak egyik legmélyebb kritikai megszólalása, amelyben minden szempont teret kap, minden ítéletnek utánajár, és bár nincs megnyugtató válasz, nem is lehet, de olyan intellektuális élményben van része az olvasónak, amit kritika régen nem adott neki. A kritikus mintha végig kívül maradna az eseményeken, nagyon alapos és szigorú bizonyos jelenségek megítélésében, de nem lépi most sem át azt a határt, amikor az elemzettet benső lényegének átjárhatatlansága miatt büntetné. Jelen sorok írója a tündökletes logikával felépített és anyagerős, gondolatilag szinte túlomló tanulmány végén bizony súlyosabb következtetéseket is levont volna a megidézett sorokból: „Népem ügynökként buzdítom, / S ha örömet lelsz páli szóban / Jusson eszedbe Térey / Ki Pál lépteit mérte ki.” Mi az hogy „ügynökként buzdítom”, mi az a „páli szó”, és hát az egész egy kicsit blöff, azon túl persze, hogy a regényt olvasván rossz kedvünk tele sosem múlik.

Apróság talán, de mélyebb jelentése is van annak, milyen gyakran használja Keresztesi a provokál szót. Téreyt kívül Varró Dánielre, Nádas Péterre, Marc Martin-re, részben Bán Zoltán András kritikus tevékenységére is, és ilyen összefüggésben ez a fogalom kissé üres és tartalmatlan, mint a felsorolt írók habitusának különbözőségét figyelembe véve ez nyilvánvaló. Ha a szerzői szándék őszinte, és a művészi megvalósítás nem áll ellen az anyagnak (Marc Martin), akkor egészen más ez a jelenség, mint abban az esetben, ha a szerző valóságos szándéka az olvasó érzékenységének irritációja (Térey), vagy Bán esetében, amikor a kritikus következetesen szembe megy az elfogadott normákkal, de mindezt egy elvszerűen lefektetett, végiggondolt és részben indokolt ízlésvilág bemutatásakor teszi. Korántsem érdektelen, hogy Bán számtalan megsemmisítő bírálata között, hogy, hogy nem (Ács Margittal, Spiró Györggyel együtt) már korai írásaiban kitüntetett szerepet kap Kertész Imre *Sorstalansága*, kiemelve a posztmodern regénydömpingből, amikor még az író idehaza is kevesen értették.

Ugyanúgy szembetűnő Keresztesinél a techné mindenekelőtt-valósága. Néha, különösen, ha költészetről esik szó, ez az igazi mérce, a technikai dolgok lenyűgöző tudása, holott a magyar irodalom legnagyobb hatású alakjai esetleg hadilábon álltak ezzel-azzal, néha a rímmel, néha a ritmizálás eshetne kifogás alá (Ady, Pilinszky), s így a kötetből áradó kép egy kicsit hamis, a tökéletes technikai tudás korántsem záloga az originális nagy költői teljesítménynek.

Ezek azonban nem sokat vonnak le a kötet nagyvonalú, ám tanárosan pedáns elemzés-érzékenységből. A kortárs magyar irodalmat ismerőknek a reveláció erejével ható gondolati regénynek tűnik, ahol az író-hősök a hónap alatt cipelt művel lépegetnek, s mindig mindennél fontosabb az ott bűvő kötet, a benne található szöveg, a *szent szöveg*, amit, akár egy még élő és érzékeny organizmust, a beléjük záródott szerkezet, logikai összefüggések láncolata, a stílus ilyen-olyan szövevei, a gondolatosság fluiduma tesz elevenné.

Szentesi Zsolt

„Poligráfia” a nyelvhúsban tobzódásról (Németh Zoltán: *Parti Nagy Lajos*, Kalligram, 2006)

Immár mintegy másfél évtizede Parti Nagy Lajos megkerülhetetlen alkotója a jelenkor magyar irodalmának, még-hozzá olyannyira, hogy ebben a legkülönbözőbb szemléletű és beállítottságú irodalomkritikusok és -történészek közt is nagyjából egyetértés van, azaz szerzőnk több kanonikus struktúrába is beépült – ha nem is ugyanolyan mélységben és ugyanazon apektusból. Elismertségét számtalan díj is ékesen jelzi (ezek felsorolását lásd a könyv 272. oldalán), sőt – s ennek is megvan a maga jelentősége, annál is inkább, mert sajnos nem túl gyakori jelenség napjainkban – a szélesebb olvasóközönség számára is jobbára ismert, talán nem túlzás azt sem állítani, viszonylag olvasott író. Így természetesnek mondható, hogy (eddig) életművének feldolgozása szükségessé vált, s ez bekerült a Kalligram Kiadónak az egyetemes magyar irodalomtörténet-írás szempontjából is kiemelkedő jelentőségű, több igen kiváló kismonográfiát felmutató *Tegnap és Ma* (Kortárs magyar írók) sorozatába.

Az oeuvre feldolgozására az a Németh Zoltán vállalkozott, akinek ugyane sorozatban 2001-ben már napvilágot látott a fiatalon elhunyt (cseh)szlovákai magyar szerzőről, Talamon Alfonzról szóló könyve, mely már akkor felmutatta Németh irodalomtudósi és irodalomtörténeti kvalitásait éppúgy, mint az elemzett alkotó illetve mű(vek) iránti empatikus készségét (sőt, személyes érintettségét, ami ugyanakkor egyáltalán nem akadályozta abban, hogy ha szükséges, szigorú ítésként tekintsen mind a jobb, mind a kevésbé sikerült szövegekre).

A Parti Nagy Lajosról megírt monográfia szerkezeti felépíté-

se alapvetően eltér ezen irodalomtudományi műfaj ismert, tradicionális formájától – leginkább két ponton. Amint erre Németh a bevezető *Előszó*ban is utal: „A kötet tulajdonképpen két önálló könyvet tartalmaz [...]” (9). Az egyik egy hagyományos (értelmeben vett) monográfia (ez a páros oldalakon olvasható), mely kronologikus rendben veszi sorra és tárgyalja az alkotói munkásság megjelent kötetait (figyelmeztetve-kiemelve természetesen a kapcsolódási pontokra/-at, az előre és visszautalásokra/-at). Ezen értelemben az áttekintés egyszerre nevezhető lineárisnak, diakronikusnak, illetve horizontálisnak. Még a „másik könyv” (a páratlan számozású oldalakon) – mely az életműre mintegy szikronikusnak illetve vertikálisnak tekint – tulajdonképpen egyfajta tanulmánygyűjtemény, mely különböző aspektusokból tárgyalja a szerzői munkásságot, a Parti Nagy-szövegek specifikumait. Van ezek között egészen tág összefüggések felől (például a posztmodern), és van szűkebb, relevánsan szinte csak a Parti Nagy-alkotások horizontjában felvethető szempont ([„*magas*” és „*alacsony*” *kontaminációja*]; *Az irodalom Sárbovárdi Jolán szerint, avagy egy radikális irodalomtörténész*). Nyilvánvalóan merül fel a kérdés: mi az értelme/jelentősége e felépítettségnek, kötetkomponálásnak? Úgy vélem – s erről Németh Zoltán könyve egyértelműen meggyőzőtt – a „második könyv” lehetőséget nyújtott arra, hogy a monográfus behatóan, részletezően, alaposan körüljárva, több vizsgálati szempontot is érvényre juttatva tudjon hosszan értekezni olyasféle részkérdésekről, melyek az életmű kronologikus-diakronikus feltárásakor két okból sem biztos, hogy felmutathatóak (egyáltalán: világosan érzékelhetőek) lettek volna. Egyrészt mert az adott kötet tárgyalásának kereteit (valószínűsíthetően) óhatatlanul szétfeszítette volna, lévén, hogy olyan szerzteágazó utalásokkal, utalásrendszerekkel kellett volna élni, olyasféle (az adott kötethez képest) külsődleges információkat, jelenséghalmazokat kellett volna beléptetni/beépíteni, melyek folytán könnyen szétfolyóvá, netán kaotikussá válhatott volna az éppen adott életmű-részlet elemzése. Másrészt mivel e rész-tanulmányok – amint említettem – szinkronikusnak szemlélik a munkásság egészét, így felmutathatóvá váltak a belső összefüggések, a kapcsolódási pontok, a textusok koherenciája (és divergenciája), a paradigmaticusnak mondható változások, a vezérfonalként felmutatható és ekként megmutatkozó alakításmódok felszíni és mélyrétegbéli specifikumai. Ezen megfontolásoktól vezetettve teljességgel elfogadható az *Előszó* fentebb idézett mondatának folytatása: „s a két könyv fejezetei is önálló részekként funkcionálnak [...]” E kettős szerkesztettséghez/felépítettséghez társulnak a kis lapszéli oldalszámok (az ún. „keresztbeutalások”), melyek kapcsolatot teremtenek a két szövegsík között, lehetővé téve az iménti *Előszó*béli mondat folytatásába foglaltak szerinti befogadást: „vagyis az olvasás bárhol elkezdődhet, és tetszés szerinti útirányokat követhet”. Ez persze legfeljebb csak némi megszorítással igaz, hiszen a tradicionális monográfiát tartalmazó rész fejezeteit (vagyis tehát az életmű egyes kötetinek interpretációit) éppenséggel olvashatjuk tetszőleges sorrendben, illetve a „második könyv” keresztbeutaló oldalszámozásai

felől – csak éppen nem célszerű (legfeljebb csak ha egyszer már végigolvastuk lineárisan), hiszen annak is megvan a maga belső logikája, logikai-interpretátori felépítettsége, nem is szólva a *csak így*, a lineáris olvasatban feltároló alakulásképről, valamint az egyes kötetek közti oda- de még inkább visszautalásokról, ezek jelenség- és értelemvilágának befogadóban megképződéséről. Németh szándéka szerint azonban a hagyományos monográfiát is szubverzív folyamatok céltárgyává kell tenni (erről egyébként már a Talamon-kötet elején is olvashatunk: „A szerzői életművet feldolgozó monográfia mint anomália és mint provokáció [...]” – 21) azon értelemben, hogy különböző irodalomtudományi illetve irodalomtörténeti koncepciókat kell/lehet érvényesíteni az egyes fejezetekben. Amint az szintén az *Előszó*ban olvasható: „Hiszen, mint már említettem, a páros oldalakon elhelyezett könyv nem egységes: fel lehetne például hívni a figyelmet arra, hogy a *Szódalovaglással* foglalkozó fejezet a retorikai elemzés felé mozdul el, a *Se dobok, se trombiták* kapcsán a kultúrkritikai attitűd válik fontosabbá, *A hullámzó Balaton* esetében leginkább a honi recepcióesztétika nyelve szólal meg, a Part Nagy-dramákkal foglalkozó rész pedig a filológiai vizsgálódások nyomán indul el” (9–11). (Ezért is vetheti fel a szerző művének letelején azt a terminológiai [s etimológiai gyökerű] javaslatot, miszerint művét nem is igazán „mono”-gráfiának, mint inkább „poli”-gráfiának kellene nevezni. [Egyébiránt ennek szándéka is megfogalmazódott már az előző monográfia rövid *Előszavában*, de ott még kevésbé sikerült ennek érvényesítése.] Ez azonban – véleményem szerint – csak részben sikerül. Ami természetesen nem baj, pusztán ténymegállapítás. Mondhatni: bizonyos értelemben ennek így kell lennie, hiszen egy irodalomtudósnak/-történésznek megvan a maga nagyjából kialakult irodalom- és műszemlélete, esztétikumfelfogása, ezzel párhuzamosan terminológiarendszere, s ebből nem biztos, hogy ki lehet, vagy ki célszerű lépni – legalábbis felfogásom szerint. Ami nyilván nem zárja ki azt, hogy szempontrendszere, vizsgálódási aspektusai ne lennének/lehetnének igen heterogének, több irányúak (aminthogy Némethről is minden kétséget kizáróan elmondható ez), ám az alapvető beállítottság/beállítódás/semlelétmód valamint nyelvezet mindig „átüt”, minduntalan érződik.

Az eddig bemutatni kívánt s röviden elemzett kötet szerkesztésben/-be azonban – meglátásom szerint – ki lehet tapintani, különösebb erőltettség nélkül bele lehet látni egy mélyszerkezeti szinten érvényre jutó jelentést, illetve koncepciót is: ez a fajta felépítettség – amellet, hogy kétségtelenül megvan a fentebb prezentálni óhajtott haszna – paralel a Parti Nagy-szövegvilág irodalom- sőt nyelvsemleléti, illetve általánosabb világgépi (lásd ennek kapcsán akár *A liberális szövegpolitika* című fejezetet) horizontjaival. Ennek lényege röviden a következőkben foglalható össze: a mű, illetve az értelmezések nyitottsága és lezár(hat)atlansága, a plurális látásmód(ok), a játékos és komoly folyamatos vegyítése, a toleráns ember- és szövegsemlelélet. Ez utóbbit jól mutatja az is, hogy Németh nemcsak hogy imponálóan tökéletesen ismeri a téma szakirodalmának teljességét, s

kezeli azt ugyanakkor szuverén módon, de semmiképpen sem kívánja látásmódját olvasójára ráerőltetni, egyetlen lehetséges (általa helyesnek vélt) értelmezés- és értékelésmód mellett letenni a garast. Ennek megfelelően többször is megfigyelhető, hogy nemcsak hogy beidéz különböző nézeteket, érvrendszereket, de (leszámítva az egyértelmű, nyilvánvaló eseteket) azok közt nem kíván a megfellebbezhetetlen, mindent tökéletesen tudó irodalmár/ítész szerepében tetszelegve igazságot tenni. Az *Előszó*ban le is szögezi ebbéli alapkoncepcióját: „A könyv szövegei többször szándékosan indulnak ki eltérő premisszákból s jutnak eltérő következtetésekre; mindez annak köszönhető, hogy szerzőjük több olyan értelmezői nyelvet és magatartást is potensnek érez, amelyek párhuzamos használata óhatatlanul egymással ütköző értelmezéseket generál” (11). Ennek realizálódására csak egyetlen példa a *Mauzózeum* kapcsán: a szerző ismerteti Márton László, majd Bikácsy Gergely alapvetően eltérő megközelítését, majd ezt olvashatjuk: „A kétféle olvasat között nincs sok átjárás, és nem is lehet feladat azok összebékítése [...]” (198). Vagyis azt mondhatjuk, a monográfus (poligráfus) és a vizsgálat tárgyául választott életmű (s persze szerző) világlátása, szemléleti horizontja oly mértékben és mélységben konvergál egymással, hogy (nyilván az utóbbi hatva az előbbire) egy rejtett egység, mélyszerkezeti megnyilvánuló paralelitás konstruálódik meg író és irodalmár, szépirodalmi és irodalomtudományos szöveg között. Amit Parti Nagy Lajos művei kapcsán állapít meg Németh, részlegesen a maga textusára is vonatkoztatható így éppenséggel: „[...] folyton változó, változásban lévő masszaként jelennek meg, egy finoman strukturált szöveggenerátor leállíthatatlan kísérleteiként” (257). (Nem állítom/állítható természetesen, hogy Németh Zoltán az iméntiek tudatában szerkesztette/alakította ilyenné könyvét – aminthogy egy műből kiolvasható jelentéshalmazról/-világról, azaz egy éppen megképződő lehetséges szemiozíról sem mondhatjuk, hogy a szerző fejében mindaz megvolt, és *úgy* volt meg, vagyis hogy tudatában volt mindazon szemantikum[ok]nak, amit az adott értelmező dekódol magának –, pusztán csak a közvetettség szintjén megnyilvánuló egybeesés esetleges/vélelmezett tényére kívántam rávilágítani. Azaz arra, hogy nemcsak arról van szó, hogy a monográfus írja egy életmű értelmezését, de a fentiek értelmében arról is, hogy – az elhíresült mondatot parafrázálva és transzformálva – „a regény írja önmagát”, az életmű is a monográfus.)

Németh Zoltán könyve minden tekintetben alapos, többszörösen is átgondolt, konzekvensen megalkotott mű, mely egyértelműen felmutatja és egyúttal ékesen bizonyítja: a szerző kiváló ismerője Part Nagy Lajos munkásságának (sokszor a legapróbb – akár néhány szavas – szövegszerű ismétlődéseket illetve rájátszásokat, intertextuális utalásokat is érzékeli az oeuvre akár igen távoli darabjai között is), s egyúttal értő és érzékeny interpretátora, „dekodifikátora” az alkotásoknak. Emellet nemcsak az irodalomtudomány különböző iskoláinak, irányzatainak avatott szakembere, de a filológiai aprómunka, valamint a retorikai-stilisztikai-verstani fogalmak és jelenségek világában

is otthonosan mozog. Emellet a monográfia olvasása során a magyar (s részben) a világirodalom történéseinek egyes folyamatai is felnyílnak előttünk, Németh Zoltán tájékozottsága e területeken is meggyőző és sokirányú. Különösen rokonszenves a recenzens számára az a fentebb már más szempontból elemzett szemléleti horizont, mely végig jelen van a kötetben: a más- és sokféle értelmezési lehetőségek iránti nyitottság, az interpretációk lezár(hat)atlanságának permanens hangsúlyozása, a toleráns-plurális irodalom- és irodalomtudósi szemlélet.

Jó néhány, a Parti Nagy-életmű lényegi jegyét érintő megállapítás közül mindenképpen kiemelendőnek vélem például annak felmutatását, hogy egyes novellák (*A hullámzó Balaton*) illetve a drámák kapcsán némely kritikus által emlegetett realista-realistikus szemlélet, figuraképzés és nyelvhasználat a szociologizáló-referencializáló műfelfogás és irodalomsemlelélet talaján áll (sőt, hozzátehetjük: ez erősen a marxista esztétika felfogására és irodalomtudományos gondolkodásmódjára hajaz), ám elutasítani nem(csak) ezért kell, hanem mert a Parti Nagy-szövegek ontológiai státusát, karakterisztikus jegyeit kerüli (sőt, hamisítja) meg, szimplifikálja e megközelítés. Ehelyett helyesebb a monográfusi magyarázat: „Tény, hogy Parti Nagy elbeszéléseinek főszereplői általában marginalizált emberek, a főszereplők világa pedig szociológiai értelemben is jelentésses, a Parti Nagy-féle prózanyelv azonban nem realiztikus, nem redukált, nem felületi, hanem ironikus, parodikus, intertextuális, intellektuális és játékos: ez a prózapoétika játékba vonja és egyúttal kisiklatja a realizmus kódjain alapuló értelmezéseket” (110). Az ironia és a paródia meghatározó és megkerülhetetlen szerepéről kezdettől fogva sokan írtak az alkotói világ és nyelvezet kapcsán. Németh ezt igen termékeny módon gondolja tovább, amikor egyfelől (elsősorban a *Szódalovaglás* kötet kapcsán) a Paul de Man-féle ironia-konceptió alapján az amerikai irodalomtudós által bevezetett fogalom, a permanens parabázis felől közelíti meg a költemények egy részében megnyilvánuló nyelvhasználatot (77), másfelől ugyanezen versek kapcsán arról szól, hogy „az idegenség idegenségének ön-reflexiók mátrixát az imitáció imitációjának modellje keresztezi” (74) – nem függetlenül Linda Hutcheon paródia-felfogásától. Később pedig e gondolat igen termékeny módon az „átírás és imitáció” jelenséggel bővül a némethi explikációban, úgy téve finoman különbséget a két fogalom/eljárás között, hogy e distinkció folytán eljuthasson ahhoz a végkövetkeztetéshez, miszerint „*A test anygala* sem imitációként, hanem parodisztikus transzformációként működik, a legkülönfélébb retorikai változáskategóriák és a szöveg materiális lehetőségeinek terepeként, s a nem szatirikus transzformáció értelmében vett paródia alakzataiban érhető tetten [...]” (218–220).

Németh Zoltán szerint a Parti Nagy-féle szövegalkatás és a megképződő textusok értelmezéséhez megkerülhetetlen a posztmodern jelenségköre. Bizonyára a tudatos kötet szerkesztésnek tudható be, hogy a tanulmányokból álló könyvrész letelejére az ezt tárgyaló fejezet került (*Szövegformálás és identitás: a Parti Nagy-poétika posztmodernségének szakaszai*). A fogalom történe-

tét igen széleskörű tájékozottsággal tárja elénk a monográfus. Problematikusnak itt legfeljebb azt vélem, hogy Németh gondolatmenetében nem, vagy alig kap szerepet az a véleményem szerint centrális jelentőségű tétel, miszerint a posztmodern tulajdonképpen egy ún. episztémé, illetve episztémológiai korszak. Minek következtében ugyan beszélhetünk posztmodern irodalomról, ám csak azzal a precizírozással, hogy azon művek tartoznak e fogalom- illetve jelenségkörbe, melyekben e posztmodern világ-, lét-, ember- és művészetsemlelélet többé-kevésbé megjelenik. Azaz a posztmodern (irodalom) nem irányzat azon értelemben, ahogyan beszélünk nouveau romanról, abszurd drámáról vagy épp konkrét költészetéről. Aminek az a lényegi következménye, hogy csak igen általánosan lehet annak ún. poétikai jegyeiről, a szó szerinti értelemben vett „szövegformálásról” beszélni. Hiszen gondoljunk csak bele: a posztmodern jegyként emlegetett ironikus-parodisztikus nyelvkezelés, vagy az intertextualitás mennyire különböző műnemű-műfajú illetve jellegű alkotásokban van jelen – csak a Parti Nagy-életművön belül is. Amikor pedig az irodalomtudomány a tényleges, szűken irodalomelméleti értelemben vett poétikai jegyek ún. posztmodern sajátosságainak területére téved, akkor megállapításai enyhén szólva problematikusak. Mint például az egyébként kiváló teoretikus, Linda Hutcheon azon felvetése, miszerint efféle jegy lenne „a linearitás megtörése (a történet elmesélhetetlensége)” (33). Amely már eleve azért kérdéses, mert – legalábbis a némethi olvasatban – két poétikai vonást mos össze (bár természetesen van/lehet összefüggés a kettő között), a cselekmény (vagy az időkezelés, -semlelélet) problematikáját a cselekmény „elmesélhetetlenségével” (amit fabulának, fabuláris váznak szoktak nevezni). Tárgyalt szempontunkból azonban relevánsabb az a „hiba”, hogy mindkét jelenség megfigyelhető már a XX. század eleje, az ún. modernista regény óta, azaz semmiképpen sem a posztmodern epika specifikuma. Ugyanez vonatkozik „a teleológikus és okszerű narráció” jelenségkörére (uo.). Tanulmányában a posztmodern temporális felosztására is kísérletet tesz a szerző. Az ún. „korai posztmodern” kapcsán azonban némi zavart vélek felfedezni. Németh szerint erre – többek közt – az „egzisztenciális kérdések felvetése” (39) jellemző, majd ugyanezen oldalon azon meglátásának ad hangot, hogy „a korai posztmodern az egzisztencializmusra adott posztmodern válaszként” lehet értelmezni (részben az Ország–Virágos-féle koncepcióból merítve) – ami némelyest önellentmondásnak tűnik. Annál is inkább problematikus ez a felvetés, mert az elősorolt magyar irodalmi példák (Mészöly, Ottlik, Nádas) sokkal inkább tűnnek a (késő)modernitás világgépi és epikapoétikai horizontja felől definiálható és felnyíló műveknek. Az már csak tovább fokozza a zavart, hogy ugyanezen „korai posztmodern” csoportjába sorolja a tanulmányíró azt a nouveau romant (vagy épp az induló mágikus realizmust) (uo.), melyekhez nyilvánvalóan kevés közülük van az említett magyarországi alkotásoknak/alkotóknak éppúgy, akár az „egzisztencializmusra adott posztmodern válaszhoz”. Valószínűsíthetően e koncepció nyomán jut ahhoz

a szintúgy megkérdőjelezhető feltevéshez a szerző, miszerint a *Csuklógyakorlat Fragmenthák* ciklusa kapcsán azt írja: „Ezekben a versekben Parti Nagy a francia nouveau roman technicizált ember- és tárgyleírásait lirizálja, teszi poétikája narrációs bázisává” (58). Éppúgy megkérdőjelezhető, s kissé leegyszerűsítő elgondolásnak vélem ezt, mint amikor Mészöly Miklós néhány műve (legelsősorban a *Pontos történetek, útközben*, illetve az *Alakulások*-kötet néhány novellája) kapcsán a kritikusok egy része az „új regényre” utalt mint egyfajta világgépi, illetőleg poétikai ihletforrásra, átvett technikára – nem véve észre a kétségkívül meglévő felszíni párhuzamok mögött a markáns, alapvető különbségeket. (Lásd még erről a 47–49. oldalt!)

Kritikus megjegyzéseim sorát végül azzal a felvetéssel zárom, hogy több – elsősorban lírai – alkotás kapcsán úgy vélem: a Parti Nagy-életműben oly kitüntetett szerepű és funkciójú „nyelvjátékos megszólalásmód, amely a kilencvenes évek elejére a szerző védjegyévé vált” (170), a monográfus által szemléletesen bemutatott és elemzett paronomaziák, anagrammák, neologizmusok, agrammatikus megnyilatkozások, a nyelven belüli interferenciák, a Márton László által is említett „intenzív nyelvi történések” több esetben is (leginkább talán a *Szóadalovaglás* költeményei kapcsán szólhatunk erről) némelyest öncélúnak tűnnek e sorok írója számára. Ekkor az (esetleg túlhajtott) ötlet, vagy épp a nyelv öngerjesztő (s persze a költőt megihlető) volta/jellege túlzottan az experimentalitás felé tolja el a szöveget (mit bír ki az így kezelt/terhelt nyelv?), s ez épp úgy akadályozza az alkotások felfejthetőségének, mint a mélyebb jelentések megképződhetőségének. Ahogy Thomka Beátát is idézi ennek kapcsán Németh: „[egy megoldások – Sz. Zs.] inkább kép-zavaroknak tűnnek, és a váratlanságukból származó sokk nem minősül át esztétikai kvalitással” (70). Kétségtelen persze, hogy „Parti Nagy Lajos a *Szóadalovaglás*ban teljesítette ki az ún. barbarizmusok iránti fogékonyságát, s alakított ki egy új nyelvet” (uo.), ám e magyarázat nem ellenpontozza/cáfolja az iménti felvetést, hanem megkerüli. (A nyelv megújításának vágya nem feltétlenül kellene, hogy együtt járjon a képzavarossággal illetve a *csak részleges* szemantizálódással, vagy épp aszemantikussággal.) Mintha a szubverzitás igénye időnként csak parciális kontrolláltság alatt állna alkotónknál. Az imént említett problémamegkerülés közvetett, rejtett jelét vélem abban is felfedezni, hogy a monográfus az e kötetet bemutató fejezetben erőteljesen a retorikai mozgásokat/alakzatokat már-már minuciózus pontossággal leíró-elősoroló irodalomtudós szerepét veszi fel (megjegyzendő: kiváló tájékozottsággal), s nem a szövegjelentéseket feltáró, ezen értelemben vett műértelmező eljárást folytatja. Egy helyütt, a *Citromptu* című verset idézve Németh is utal a szemantikum megkonstruálhatóságának problematikusságára: „Azonban néha az a folyamat figyelhető meg, hogy a fragmentáció ad absurdum vitt potenciálja – amelynek során a szavak bizonyos (leginkább konvencionális) szemantikai mezői lezárásra kerülnek – olyan másik szemantikai mezőt nyit meg, amely már nem tartható »új kifejezésnek«, azaz egy újabb, akár költői konvenció megfelelő-

jének, hanem a jelentéskioltság műveletének, amelynek során a grammatikai viszonyba kerülő szavak szemantikai terei végleg elcsúsznak egymáshoz képest” (83). A *Rókatárgy alkonyatkor* című vers kapcsán pedig a szerző azon véleményének ad hangot, hogy „a végtelen, leállíthatatlan, megállíthatatlan nyelvteremtés ideája jelenik meg benne, a szubsztancia nélkül áradó nyelv, amelynek leállíthatatlan jelentésszóródása válik evidenciává” (150). Kétségtelen persze, hogy az akár posztmodern jegynek is tekinthető szemantikum-diszperzivitás, a (Talamon-életmű kapcsán is elemzett) disszemináció konstruálhat esztétikai értéket, ám problematikussá válhat a túlhajtottság, az öncélúság, a „le- és megállíthatatlanság” esetén, azaz ha a felbukkanó jelentéspotenciálok nem konvergálnak, hanem permanensen divergál(ód)va kisebb-nagyobb mértékben (meg)akadályozzák az organikus műegész megképződését. Bónus Tibort is idézi Németh, aki szerint szintén arról van szó, hogy „a nyelvek sokfélesége [...] itt is az össze nem illés jegyében funkcionál, ez utóbbi hatáselem viszont legtöbbször nem kapcsolódik össze az olvasás komplexebb szemiotikai lehetőségeivel” (106). (Talán részben ennek is betudható, hogy – amint a monográfus ezt némi rosszallással meg is jegyzi – az ún. Kulcsár Szabó-iskola egy ideig nem szentelt különösebb figyelmet Parti Nagy írásművészetének.) Éppen ezért az értékelés, miszerint a *Szóadalovaglás* „az életmű origójának látszik” (82), éppenséggel elfogadható, de nem elsősorban karakteres esztétikai értékek sokaságát felvonultatni-prezentálni képes volta miatt, hanem a „nyelvhús» koncepciójának megjelenése” (uo.) és következetes érvényesülése/érvényesítése okán. Így némelyest túlzónak tűnik az ugyanitt olvasható értékelés: „a *Szóadalovaglás* a kilencvenes évek elejének paradigmatis verseskötete.” Annál is inkább kissé túlhajtott e megfogalmazás, mivel a következő mondatban olvasható indoklás/magyarázat is csak részlegesen helytálló: „A magyar költészetben ekkorra már kifulladt a közösségi és képviselői lírafelfogás, de a *Szóadalovaglás* támadást intézett a későmodern »szép vers« koncepciója és az avantgárd romantikus lázadáskényszere, illetve az újításkényszer ellen is.” A „képviseleti líra” kifulladásának jelei már jó egy-másfél évtizeddel korábban egyértelműen megtapasztalhatóak voltak (csak egyetlen példaként tragikusan szép, megrendítő momentuma és monumentuma ennek Nagy László kései költészete); s hogy az „az újításkényszer elve ellen indítana támadást” Parti Nagy Lajos – ez finoman szólva megkérdőjelezhető (még ha persze kétségtelenül nem az avantgárd felől indul/magyarázható ez az „újításkényszer”).

Mindezen, fentebb olvasható problémafelvetéseim, kritikai észrevételeim (melyek összességükben periférikusnak mondhatóak) ellenére meghatározó jelentőségűnek, s egyúttal kitűnő, szakmailag is igényes és elismerésre méltó könyvnek tartom Németh Zoltán monográfiáját. Olyan alkotásnak, mely méltó Parti Nagy Lajos életművéhez éppúgy, mint a Kalligram Kiadó sorozatának egészéhez, sőt, e sorozat darabjai közül is a legsikerültebbek közé tartozónak vélem.

Gerőcs Péter

Hová lett a parti táj?

(Parti Nagy Lajos: *A vak murmutér, Magvető, 2007*)

Parti Nagy prózájának parkjait, tereit, utcáit bejárva, gyanú ébredhet bennünk, hogy talán a szerző a próza műveiben egy már meglévő poétikai koncepcióhoz, kitalációhoz rendeli hozzá a voltaképpen szöveget; máshonnan megközelítve: a szövegek egészen zárt világának a formát adó falai között születik meg az a lelemény, amely sajátosan és semmi mással össze nem téveszthető módon hozza mozgásba a poétikai figurákat. Akár álarcosbálnak is nevezhetném a megteremtett Parti Nagy-világokat, hiszen zsúfolásig telve vannak a legszínesebb fantázia-elemekkel, amelyek lényegében egyáltalán nem segítik a referenciális olvasatot, hiszen semmi sem az, aminek látszik (viszonyítási pont a vaktérkép, amit a turista kezébe nyomnak, mikor ebbe az elvarázsolt városba ér; viszonyítási pontok a falak, amelyek közrefogják az olvasó történetét), mégis derülünk, kacagunk, még ha sokszor azt sem tudjuk, miért (talán nem is maszkabál, hanem bacchanália?).

Mindenekelőtt tehát azt a programot érdemes kikutatnunk a saját, olvasói kíváncsiságunkat kielégítendő, amelyekben a mű létrejött. Emiatt vagyunk kénytelenek megalkotni a magunk Sárbogárdi Jolánját, hogy mégis csak beléphessünk a *test angyalába*, hogy megtaláljuk a saját pozíciónkat, másképp: a szövegtől kialakítandó távolságot, amelyben létrejön az önfelelt, mégis finoman vezérelt játék (máskülönben, azaz S. Jolán alakja nélkül aligha működne a figurák története; bábfigurákat a nyelvi invenció rángatja madzagon!). Hasonló feladat hárul az olvasóra a *Hösöm terét* olvasva, noha az elbeszélő ezúttal máshová, más-ként és más miatt búj el. Lehetséges, hogy Parti Nagy magát a referenciális szöveget tagadja, s próbálja száműzni – ha nem is az irodalom, mindenesetre a saját – univerzumából. Lehetséges, hogy a PNL-féle groteszk elem nem is a kis (bornírt, profán) és a nagy (fenséges) dolgok egybeírásából származik, hanem abból, hogy olvasó megtalálja a játékost, aki mindezt irányítja; s ez a bújócska, a beszélő mozgásban történő rögzítésének eleve kudarcra ítélt, vagy legalábbis kétséges kimenetele varázsolja az olvasót gyermekké, s teszi fogékonnyá az autoreferens játék egyre jobban magára záruló világának szépségeire. De ne szaladjunk előre: amíg a program nincs meg, ami alapot adhatna az olvasásnak, amelyben – noha még nem tudni, miért – máris élvezetes a bókászás, addig mindez csak mutatványosság, addig nincs honnan-hová olvasni a szöveget.

Nem kívánok végigmenni az egész PNL-életművön (előttem már sokan megtették), azt azonban mégis csak fontosnak tartom, hogy mielőtt szót ejtünk a célkötetről, *A vak murmutérről*, egy kicsit kitekintsünk az említett tájakra, ugyanis megítélesem szerint egy világosan és jól nyomon követhető teleologizmus fedezhető fel a művek egymásutánjában, aminek tehát egyfajta záróköve, megérkezési pontja (?) volna ez a mű.

Személyes olvasói tapasztalatok

Amennyiben egy teoretikusabb megközelítést választok a PNL-szövegek olvasásához, azt mondom, ami egyébként mára már közhelyszerű, hogy egyetlen eligazodási pont van feltüntetve azon a bizonyos vaktérképen „kályha”, vagy „ön itt áll” felirattal, ez pedig nem más, a nyelv maga. Tulajdonképpen a Parti Nagy-szövegek innen indulnak és ide érkeznek. Ez az egyetlen biztos kapaszkodó, bár természetesen ez sem biztos, hiszen a vaktérképre ejtett pont éppen azt jelzi, hogy mi nincs ott, hogy a nyelvet mennyiben kell, lehet, érdemes és muszáj problematizálni, hogy ez mennyiben filozófia, mennyiben játék, hogy egyszerre véresen komoly, noha gyermekien játékos, és éppen ezért, bármi is legyen a tétje, a költői leleményesség hullámain megülve az olvasó kedve szerint emelkedhet a magosba, szárnyalhat, kacaghat, derülhet. Aztán, hogy mindezt mi végre, mindenki döntse el maga. Ám mindez főként a 90-es évek prózájára vonatkozik, *A hullámozó Balatonra* vagy *A test angyalára*. A *Fagyott kutya lába* c. novelláskötet ugyanis már olyan messzire megy a nyelvmutatványosságban, nyelvi paneljei olyan kicsavart, asszociatív, érzéki-paradox túlbúrjándzást mutatnak, hogy még a szöveg könnyed végigolvashatósága is olykor kérdésessé válik (noha rövid szövegekről van szó), de ami biztos, hogy az az önfelelt játékosság, amely valamikor jellemezte, s amely talán legfőbb erénye volt PNL prózáinak, már a novelláskötetben (és ettől fogva) mintha kissé rögzült, motorizálódott, más szóval: túlzottan, és nem jó értelemben, komollyá vált volna.

Meddig lehet tehát csürni, csavarni, szétjátszani, kijátszani, megerőszkolni, gúzsba kötni, felapritani, kölcsönvenni, elrabolni, kirabolni a nyelvet? Meddig öltheti nyelvét a szerző, hogy végül, akár a masnit, a nyaka köré? Mikor fullad ebbe meg? Vagyis meddig tart még a posztmodern?

A másik, kevésbé teoretikus tapasztalata az újabb Parti Nagy-szövegeknek: a csüggedtség. A program túlfutása, amely azzal a keserű igazsággal ajándékozta meg az olvasót, és itt most érkezzünk el *A vak murmutér*hez, hogy kezében nem mást, egy konceptuális (sic!) alkotást tart. A mű megfejtése: 4 rövid szócikkből álló (föld, tűz, víz, levegő) ízes, veretes, ugyanakkor mégiscsak PNL nyelvéen felhangzó világleírása. Ennél tovább most nem is szaladok, mert az, ami ennek az elvarázsolt városnak a falain belül leledzik, már a 3. utcasarkon ismertté, kifulladásóvá, nehézkessé, bonyolulttá válik, vagyis éppen attól fosztatik meg, aminek a segítségével máskor oly jól esik elveszni ezeknek a szövegvárosoknak a labirintusaiban, utcáiban, tömegeiben. A Parti Nagy-féle légi humor nélkül azonban szembetűnővé válik a váz, a keret, amely szomorúan virít az életfogytiglani unalomra (unatkozásra) ítélt bábfigurák körül.

Szemben a murmutérral

A vak murmutér egy röpké, ám annál határozottabb mítoszteremtési aktus pontos dokumentációja. A nyelvhús-paradigma modifikálódik, és a briliáns, valamint látványos Parti Nagy-féle írásvéletlen szerveződése, nyelvteremtő erejének meghökken-

tó bravúrajai a PNL-poétikára egyáltalán nem jellemző módon valamelyest monotonon alakuló derűs-archaikus dünnöggéssé halkulnak.

„Az gyógyferedők vidéke kint és bent ködös, homályos tájzat fanfűvel, dulfenyvesekkel, gletsersöppenéssel, ehelyt megállok, rá se fúvok, tsupán jelzem, miképp az tengert, ama másik tartományt, ki erőm szintűgy meghaladván, fúvatlan tőlem elmarad.” Jegyzeteim szerint ez a mondat képviseli leginkább a szöveg lírai szépségeit. Ám ha a kötet egy edzetlen olvasóval találja szemben magát, a végigolvashatósága még akkor is megkérdőjeleződne, ha ilyen és ehhez hasonló részletekből építkezne, noha ez közel sincs így, a korpusz anyaga ugyanis ennél általában sokkalta fáradékonyabb, és olykor hosszú felsorolásokba csömörlik.

A szöveg sem az elbeszélő próza, sem a líra poétikai jegyeit nem viseli magán. *A vak murmutér* olyan világot teremt, amely mind a metaforikusságot, mind a metonimikusságot és természetesen a történetet is száműzni látszik univerzumából, s ami marad, az a beszédmód szokatlansága, valamint a háttérben rekedt, szócikkekből álló világ-leírás program.

A közelmúltban már találkozhattunk olyan prózai művel, amely szócikkek megírásában látta lehetségesnek a világ újrafogalmazását. Tolnai Ottó legújabb regénye (látszólag novelláskötete), az *A pompeji szerelmek* azonban reflexív viszonyt teremt a szövegben fel-felbukkanva íródó szócikkek és a mű belső világa között. Ez a viszony akként jellemezhető, hogy az elbeszélő ráébredvén az univerzum töredezettségére, atomizálódására, belátja, hogy a töredékeket képtelenség nagy fesztávú történeti összefüggésbe ágyazni, ám a világ körbejárásának, hogy ne mondjam: megragadásának a szándéka nem hagyja nyugodni eme felismerésben, s így jobb híján, szócikkek mikrorajzolataival kényszerül újradefiniálni a széthullott szegmenseket. Ez a játék sok izgalmat rejt magában, aminek Tolnai egy nagy részét kiaknázza, ugyanez azonban *A vak murmutér*-ről nem mondható el. A szöveg öntörvényű törekvései ugyanis elfedik a kötet – nevezük így – „miértségének” lehetséges válaszait, irányát és pozícióját, így ismét megreked a „mi értelme ennek? mi végre mindez?” olvasói lebegésben (akár a korábban már említett művek közül néhány). Lássuk be, a satíra még Parti Nagy Lajos szövegeiben sem működik tárgy nélkül, s nehéz volna beismerni, hogy a föld, a víz, a tűz, akár a levegő egy nagyobb fesztávú szövegnek tárgya lehet.

Talán ez a tárgyvesztettség s a belőle következő definiátlanság az oka annak, hogy a grafikus, Banga Ferenc a kötetbe-

mutatón olyan fogalmakkal próbálta keretbe helyezni a könyvet, mint *meditációs*-, illetve *tekerckönyv*. Nos, ezt a nézetet én nem osztom, de talán termékeny lehet azok számára, akiknek a könyv elhelyezése – valamiféle absztrakt irodalmi térben – nehézségeket okoz. Persze gondolhatunk arra is, hogy ez a próbálkozás egyszersmind annak a beismerése, hogy a könyvet, lévén irány és cél nélkül, egyáltalán nem is lehet meghatározni.

„Midőn az Úr 1999edik esztendejében e munkátskára Café Babel folyó-irat fölkerült volt engemet, legelőbb úgy hántam le magamról, miképp földikutya az kempingnadrágot. [...] Kinek vagy arra [a mindenségre – GP] fejlül-látása, még

ha tán sasmadár es vagy igényesen Jurij Gagarin? A világ mint olyan? Hát lehet vajjon azt? Nem lehet. De minekokáért nem lehet, átal- és átaljárálmémet azédes-rúthmotosz, a nyelvi tsáb, mint vak murmutér a maga föld-mélyi járatait, s nyugtom nélkül rágtsállott, hasbeszéllett napestig, mint cafédaráló, kit viheder hajt.”

Ha felbuzdulván a kezdeti olvasási örömkön, veszek két mély lélegzetet, és belemerülök a szöveg ön-írásának némelykor szórakoztató, kvázi-értelmetlen folyamatába, amely arra mindenesetre képes, hogy felfedezvén a sűrű szövegben valamiféle sovány referencialitást, amiben itt-ott felbukkan a groteszk szörnye is, nevetgéljek kicsit, a szöveggép változatlansága hamar lelohasztja az olvasói jóindulatot (talán nem teljesen felesleges megemlíteni Banga Ferenc könyvbemutató elhangzott vélekedését, miszerint 3 oldalnál egyszuszra nemigen olvasható el több

a kötetből), s az öröm helyén csömör támad.

A szintaktikai szabályok teljes átírásával, a képesítés erős redukciójával a nyelv gép olyan textust hoz létre, amely majdnem tökéletesen eltorlaszolja a mögötte álló vonatkozási pontokat, éppen ezért, körülbelül a második szócikkhez elérve már nemigen látni mást, mindösszesen szerzőnk hatalmas energiával és vélhetőleg rengeteg idővel járó gyűjtőmunkájának eredményét: babonák, etimológiai érdekességek (melyek valóban érdekesek), nyelvtörténeti adatok, nevek, helyek, enyhén átdolgozott, egy kissé átstrukturált szövedékét.

„Szeled meg, ha dolgos, mondgyák, hogysen a vajkai aszszony a lisztet, ki azt hitte, az liszttel es lehet aképp bänni hogysen az búzával s el es fúttá mind néki a szél a kenyérnekvalóját. Az erős szél megtromfolja még a tornyot es. Az, ki tolja a szelet, az hejábavalóságokkal foglalkozik” – írja a *Levegő* szócikk végéhez, azaz a kötet végéhez közeledve, s az idézet zárómondata

számomra hogy, hogy nem, automatikusan a szöveg könnyed önértelmezésévé, egyik rejtett jelmondatává vált.

Mi lenne hát e vékonyka, gyönyörűen nyomott és díszített könyv, ha nem egy olyas játék foglalata, amelyben voltaképpen a szerző leli legfőbb örömét, az olvasó pedig, ha kellőképpen (vagy annál még egy kicsit jobban) elszánt, és véres-verejtékes munkával a mélyére ás, vakon, akár a hasbeszélő murmutér az ő járataiban, szintűgy lel egy keveset mindebből.

Ha összegzésképpen lehet valamit mondani erről a kötetről, akkor az bizonyos, hogy Parti Nagy Lajosnak nem a leg-sikerültebb műve, nem is regény, nem is novella, nem is vers, de talán szócikkek gyűjteményének is csak megszorításokkal nevezhető; vagyis egy újabb játék egy újabb városban, amihez megint csak vaktérképet kaptunk, ám ez a város nem nyitott az idelátogatókra; bár elfogadja jelenlétüket, azonban az igazság az, hogy nem lakja senki, kihalt város, egyetlen ember van csak benne, aki az évek során valamibe roppantul belefeledkezett, s talán bele is fáradt.

Antal Balázs

...na meg a ráadás

(Zilahy Péter: *Három plusz egy, Ab Ovo, 2007*)

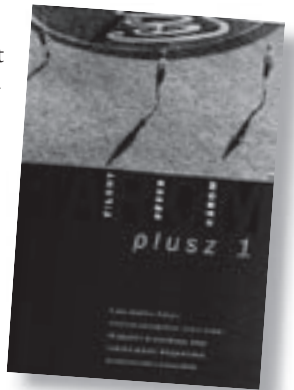
Hogy Zilahy meglehetősen jótollú szerző, nem ebből a gyűjteményből kellett megtudnom. Okos, szellemes, fantáziadús prózája noha átsüt ezeken a lapokon is, inkább amolyan bagatell-gyűjtemény ez a kötet. Sok év alatt összejött annyi szétszórt publikáció, hogy az kitétt egy nem is vékonyka könyvet, érthető az egybegyűjtés szándéka. És fölötte élvezhetők maguk a diribdarab írások is. Ami furcsa egy cseppet, az a körítés. Hogy *egy péter* írjon előszót (na vajon melyik?), hogy Kornis és Esterházy mellett Lawrence Norfolk és Jurij Andriuhovics írjon a hátsó borítóra egy-két keresetlen sort – pedig nem hinném, hogy aki az utóbbi kettőt ismeri, annak ismeretlen lenne Zilahy –, mint ha új nagyregény lenne beharangozandó – pedig nem. Nem baj, gondolom lesz majd, aki abba is, arra is írjon. Pl. Pelevin, aki szerepel ebben a könyvben, de tudtommal nem ajánlotta még a szerzőt, legalábbis idehaza.

Útirajzok, naplók, foci-cikkek, alkalmi versek, cikkek a németekről németeknek, színpadiszöveg-töredékek, a végére elegyes írások (öninterjú, frankfurti mise, Spinoza-tanulmány és „generációs esszé”) egy blokkban – mindből három plusz egy, naplóból meg még egy ráadás a végén. Zilahy nagy európeérként, sórt, világpolgárként van jelen a könyvben: utazások Afrikában, Kínában, Amerikában, hát persze, és ki ne maradjon az Antarktisz közvetlen környéke sem. A német lapok kedvence, akit megkérdéznek mindenféléről, mert a németek ilyen figyel-

mesek, az író, aki mindenféle német kastélyok lakója ilyen meg olyan világ-sztár szerzőkkel együtt – nagyvonalúság, lazaság, könnyedség, mérhetetlen (jó értelemben vett) rutin érződik a szövegeken. Zilahy kezén jól olvasható, könnyen elérhető tágasságként van jelen minden táj és minden lehetőség. Persze különösebben nem érdemes feltúrni a publicisztikákat. Tizenvalahány év alatt született írások ezek, ráadásul egyik-másik azért érezhetően „balkézről”, nyilván nem egyből az egybegyűjtés szándékával szerveződtek, esetenként részben vagy egészben ugyanarról is kikérték a különböző lapok a véleményét, így aztán természetes, hogy egy idő után ismétlésekbe botlik az olvasó is, vagy mondjuk felületességbe. Ma már aligha lehet egy múltó trendi-vélekedés dokumentumánál többre értékelni az európaiságról újra meg újra ismétlődő általánosságokat (vö. *Milyen európai* [205–217.]) – de ez is teljesen rendjén van, ha, mondom még egyszer, „alkalmi”-„balkezes” szövegekről beszélünk (még jó, hogy ezek itt lejöttek, s nem ebből ír regényt, mint Jerofjev a szörnyű *Az orosz lélek enciklopédiájában*).

Megátalkodott széplelkeknek elég kiábrándító lesz, amit a *Frankfurti misében* ír – az írók, amikor nyomulnak. Megírják a szöveget pizsamában, aztán átállnak öltönyös bizniszmennek, s piacra dobják az árut. Negyven találkozó egy nap alatt, pózolás a könyves partikon (= céges bulik), ugyanaz a kivagyiság és arcjáték, mint a megvetett és kritizált „külvilágban” – Zilahy ironiája nagyon finoman érződik a szövegben (lehet, hogy nem is ironizál? De, de). Aztán meg elképzelésünk sem lehet, hogyan telik az íróvalogatott szervezőjének élete. Alig ír írásról, legalábbis ahhoz képest, amennyit a fociról ír. Izgalmasabb is olvasni, hogy lehet tető alá hozni, jobban mondva egy gyepterületre terelni egyidőben huszonkét (plusz cserék) író. Egy író, aki csukafejesekekkel álmodik. Utazik, és közben naplózza magát, de hál’ istennek nem azzal a kelet-európaisággal, mint mondjuk Andrzej Stasiuk, aki hiába megy akárhová, mindenütt ugyanazt találja, és tulajdonképp otthon ülve is megírhatta volna különben kiválóan olvasható útikönyveit – Zilahy megy, figyel, ott van. Jó, persze Kínáról nem ebben a tizenhét oldalban tudjuk meg, amit meg kell tudnunk. De szórakoztató, az a lényeg.

És talán ez a szórakoztató jelleg az, ami összefűzi a darabokat. Na nem minthogyha alapvető törekvés lenne ez, vagy valamiféle látványos viccelődés, esetleg jópofáskodás eredménye – egyszerűen a tiszta stílus, a vállalásokhoz remekül passzoló eleven eszközkészlet teszi, hogy a különösebb mélységeket megkerülő igényes próza le tudja kötni olvasóját. Az európai identitás jó példája mutatkozik meg a legtöbb darabban, ezek közül egyedül talán csak a *Hosszú út közelre* c. színpadiszöveg-féleség töredékei lógnak ki valamelyest erőltetettséggel. Mondjuk egyben olvasva a vége felé már kicsit fárasztó, azt meg nem is nagyon

értem, hogy a Spinoza–Wittgenstein tanulmány hogy kerül ide? (Leszámítva, hogy el kellett sütni valahol). De hát mért ne?

Igazság szerint nehéz konklúziókat levonni a könyvből, ami a sokféle apró darab következménye. Mit gondoljon az olvasó az egy-egy hétig vezetett naplók olvastán? Felkérésre íródtak egy-egy problematika mentén, vagy mondjuk külföldi ösztöndíjak alatt, nem nagyon lehet megállapítani, hogy pl. semmi érintkezése nincs az ún. *magyar valósággal* – főleg, hogy még a vérbő foci-szervezés alatt sem lehet kikerülni az egészségügy katasztrófáit, vagy hogy a lakásokat bizony természetszerűleg rabolják ki Zilahyék környékén egymás után akár háromszor is. Vagy hogy az írói barlang, az elefántcsonttorony egész világnyi – de megint csak Magyarország nélkül. Inkább az az elgondolkodtató, hogy itt van megint egy remek író, könnyűkezü, biztos tollú, amit akarsz – és nem a magyar napilapok kérnek tőle írásokat ilyen meg olyan (köz)ügyekről, nem magyar(országi) ösztöndíjakból tudja írni (remek) könyveit, stb., stb. sorolhatnám napestig a szokásosakat. Jól állunk. Vagyis rosszul.

Zilahy, ő igen, ő jól áll.

Mile Lajos

Üdvözet a győzőnek

(Cserna-Szabó András – Darida Benedek:

Jaj a legyőzötteknek, avagy

süssünk-főzzünk másnaposan, Alexandra, 2007)

„A negyedik sör már tömény.”

„Hiszen tudjuk: jó könyvet lehet írni, teljeset azonban soha” – fogalmazza meg Cserna-Szabó András és Darida Benedek, a *Jaj a legyőzötteknek* című könyv szerzőpárosa a műhöz, egyáltalán az alkotáshoz való viszonyát, s ezen művészetfilozófiai és alkotáslélektani bizonyosságból kiindulva kéri a beteljesedéshez az olvasó segítségét. Azaz olyan kapcsolat lehetőségét ajánlja, amelyben a művész–olvasó, mű–befogadó viszony a bevallottan lehetetlen teljesség elérésének hiábavaló kísérletébe kíván bevonni engem, az olvasót, még hozzá cselekvő attitűdöt várva el; alkotói, tettestársi szerepet kínál. Ez az interaktív ajánlat a könyv végén betetőzése a szöveg egészét uraló iróniának, reflexió és diskurzus olykor játékos, néha keserű vagy szarkasztikus kifigurázásának.

Jánossy Lajos leleményesen kapcsolja a szerzői szándékot a lukácsi totalitás-eszméhez, természetesen a párosításban és az elemzésben sem nélkülözve az iróniát. Némi komolykodással akár Nemes Nagy Ágnes sorai is eszünkbe juthatnának („Ne mondd a mondhatatlant, mondd a nehezen mondhatót!”), ám szerzőink megkímélnék bennünket a túl merész asszociációktól,

hiszen a megközelítés kulcsát tartalmazó kérdést így teszik fel: „Vane különbség a totális hülyeség és a legmagasabb bölcsélet között?” A textus különböző felületein nem történik más, mint a jelzett alapkérdésre adható válaszok keresése, fölillantása, kiforgatása.

A borítón olvashatjuk: „A macskajaj regénye 52 recepttel” (no meg „Ajándék hányós-zacskóval”). Mindez előrevetíti, érdekes kalandozás várhat ránk. A másnaposság már csak ősi jellegénél fogva is toposzként értelmezhető, ráadásul univerzális toposzként, hiszen nem csupán az irodalom vagy a művészet állandó kísérője, hanem a történelem, politika, szerelem, egyáltalán a létezés egyik permanens, lényeges eleme. Ez magyarázza a szerzők enciklopédikus elszántságát (persze tudva, hogy a teljesség lehetetlen), az áttekintés tág horizontját, némi pátosszal fogalmazva: a vállalás heroizmusát. „Mert a lét maga a mámor” – állapítják meg a szerzők de Quincey kapcsán. Az alapvetés kategorikus, a posztmodern idején kánonbontó is lehet, hiszen inkább a kora romantika életérzését idézi, ám a szövegkoherencia szempontjából talán az egyetlen megfelelő kiindulópont.

„És tudják azt is, a Halál is csak egy mámor”; „Szerellemmel harcolni a másnapos halál ellen – ez oly fokú költészet, amelyet csak a honi gasztrozófia ismer”; „És szó esik majd Istenről is.” Lét, halál, szerelem, Isten; íme pár fogalom, csak úgy hevenyészve odavetetten, minden különösebb tematikai rendezettség nélkül, a mámor köré szerveződve. Maga a szöveg paradoxonok, elmentések egységéből építkezik, hiszen a részegség–másnaposság, mámor–csömör alapkettőssége szabja meg a könyv logikai szerkezetét, az alapkettősségre rájátszó további paradoxonsor viszont a dikcióban végig óvakodik az okszerűség erőltettségétől, a didaktikától. A viszonyulások bonyolult megfélelésein keresztül haladunk a szókratészi következtetésig: egyre bizonyosabbak vagyunk abban, hogy valamit nem tudunk, és: egyre pontosabban tudjuk, hogy mi az. Az alapvetés tehát nem ontológiai, sokkal inkább episztemológiai természetű. Az irodalom hol anekdotikus, hol elméleti, néha spekulatív áttekintése és mellé a receptek, a kultúrtörténet vagy épp az eszmetörténet egy-egy nagy alakja, pillanata és mondjuk a hányós-zacskó; csak hogy a tudatoson exponált paradoxonok széleit villantsuk föl.

A formai szerkesztés rendkívül fegyelmezett: minden fejezet elején egy szellemes vagy annak szánt, ám mindenképp árulkodó, figyelemfelkeltő cím („Sej haj denevér, bennünk van a tigrisvér”), egy vonatkozó idézet és az adott fejezet zanzásított tartalmi bevezetője, erőteljesen hajazva Rejtő hasonló megoldására.

A fejezetek zárásaként pedig a recept, vagy receptek. A fejezetek rendezőelve már sokkal változóbb, néha a kronológia, néha egy-egy tematikai elem vagy műfaji sajátosság szabja meg a fejezetek kapcsolódásait. Ennek megfelelően egy-egy egységen belül hol anekdotát találunk, hol rövid *monográfiát*, esszéisztikus betétet, vitriolos fikciót, vagy épp Rejtő-parafrazist. Ezt a sokszínűséget, tematikai, formai, lételméleti és fiziológiai változatosságot átfogni, egyben tartani egyetlen műfaj sem képes, csakis a regény.

A kötet tervezője, Hársfai László pedig zseniális munkát végzett, a kötet formája, színvilága különös, de nem bántóan különcödő (a másnapos ember sem deviáns, csak kicsit „eltér”), a fotók, rajzok, maga a képi anyag egésze nem csupán illusztráció, hanem jelentést kiegészítő, pontosító ereje van a vizuális élménynek, a hangulati háttér kialakításáról nem is beszélve.

A szöveg a kispróza sajátosságait mutatja, egy-egy fejezet önálló kisprózaként is értelmezhető, a szövegegész mégsem válik mozaikszervé, hiszen a mámor–csömör alapkettősségében rejlő motívum átköt, és folyamatos jelenlétével, változó intenzitású felbukkanásaival, a kettősség valamely elemét dimenzionáló vagy épp elrejtő technikájával állandó megfeleléseket, érdekes feleselgetéseket hoz létre. Választott témájukhoz a szerzők viszonya alapvetően ironikus, a szöveg nyelvezete pedig egy sajátos rétegnyelv, a kocsmai szleng kifejezéseire támaszkodik. A jelzett kettősség egyik érdekessége, hogy a lerészegedésnek és a részegségnek számtalan szinonímája található a nyelvünkben, így a szöveg is rengeteg változatot tartalmaz, annál szegényesebb viszont a kijózanodásra, magára a másnaposságra vonatkozó kifejezések világa. De hát végig kettősségről és nem egyensúlyról beszélünk.

Ismeretelméleti szempontból sem közömbös az a megközelítésbeli alapvetés, hogy mivel az emberiség kultúrtörténete több aspektusból is leírható (természetesen), akkor ilyen szempont lehet a másnaposság is (természetesen). Az irodalomtörténet magasztos pillanataitól a bölcsélet nagyjain át a véres diktátorokig szinte minden és mindenki értelmezhető a másnaposság aspektusából is. Historizmus, akadémizmus és hermeneutika polémiaira akár felelhetne is ez a kötet, ha lennének ilyen fellegzős céljai. Nincsenek.

A kötet végén található, az olvasóhoz szóló, már említett felhívás marketing szempontból is telitalálat, mert a kötet azon könyvek sorába tartozik, melyeket az olvasó maga is szívesen továbbírna, kiegészítené. Gondolkodna rajta, mint egy regényen.

Nagy Balázs

blogikátlan kritika

Online folyóiratok és portálok a magyar irodalmi életben

A digitális technikákon alapuló, a világháló kiterjedésével összefüggő változások az irodalomban is mérőföldkönek számítanak. Folyamatos az a hatás, mely az élet minden területét érintve alapjaiban változtatja meg szemléletmódunkat, a humán kultúrához való viszonyunkat. Nem csupán új fogalmak megjelenéséről van szó – blog, online regény, sms-költevény, interaktív vers, elektronikus könyv és könyvtár –, hanem az irodalom fő tényezőinek megváltozásáról. Amikor befogadó és alkotó határai elmosódhatnak, szerepeik felcserélődhetnek, s olyan írások is megjelennek a lassan saját hagyományokkal rendelkező világhálón, melyek csak valamilyen veszteség árán helyezhetők át a Gutenberg-galaxisba, akkor kár is lenne tagadni: az irodalom is gyökeres változáson megy keresztül a közös tér alakulásával. S hogy az új közlésmódok milyen hatást gyakorolnak az irodalom szereplőire? Napjainkban már fölöslegesnek tartom azokból a heves vitákból kiindulni, melyek az elmúlt években dúltak arról, hogy a könyvek és az elektronikus oldalak, a nyomtatott és az online folyóiratok vetélytársakká válnak-e, vagy éppen egymást kiegészítve segítik a tudomány előrelépését. Ez a vita mára eldőlt. Nyugodtan kijelenthetjük, hogy az utóbbi eset következett be, és a hagyományokhoz erősebben kötődők is felismerik és kihasználják a világhálóban, a multimédiában rejlő lehetőségeket. Látva az óriási léptékű fejlődést több kutató már évekkel ezelőtt úgy nyilatkozott, hogy ha a számítógépeknek sikerül a nyomtatott könyvek számát csökkenteni, az nem visszafejlődés, hanem egyenesen kulturális előrelépés lesz, s nemhogy hátráltatja az irodalom terjedését, hanem elősegíti annak fejlődését. Ez az elsőre kicsit furcsának tűnő megállapítás mára mindannyiunk számára érthetővé vált, hiszen nemcsak a könyvekről rendelkezünk számos információval, hanem azt is tudjuk, hogy a digitális közeg mit jelent számunkra. El tudjuk kerülni az olyan hibás feltevésekből kiinduló félreértéseket, melyek szerint például senki sem fog kényelmesen hátradőlni, és egy vibráló monitor képernyőjéről regényt olvasni. Az írást s a könyvet mintegy fétis-tárgynak tekintők is beláthatják, hogy a mélyreható változások ellenére az írott szónak ma nagyobb súlya van, mint valaha, s az internet az egész írásos kultúrának óriási lökést ad. Számos példáját lehetne említeni a nyomtatott és az elektronikus szövegek találkozásának, melyek mind azt bizonyítják, hogy a technika fejlődése nem szorítja háttérbe az évezredek hagyományokat. Tény azonban, hogy az írásbeli kultúrát nagy kihívás érte az elektronikus kommunikáció felől, s itt a gazdasági vonatkozások mellett gondolnunk kell az irodalom hatalmi struktúrájára és a kanonizációs folyamatokra éppúgy, mint az új kommunikációs csatorna plurális és decentralizált jellegéből adódó igencsak heterogén nyelvi anyagra.

Amennyire kihívásként értékelhetjük a digitális szövegek és online műfajok terjedését, talán még kiélezettebb a helyzet a nyomtatott és elektronikus folyóiratok viszonyában. Ma már az irodalmi köztudat nélkülözhetetlen részei az alkotók újabb generációinak is publikálási lehetőséget adó, ugyanakkor az interaktivitás révén az olvasónak is egyre fontosabb szerepet szánó online folyóiratok és portálok, melyek térbeli határokat felszámolva támogatják az irodalom terjedését. A gyors publikálás lehetősége és a rövid átfutási idő, valamint a több szempontú, felhasználóbarát információkereső technikák is hozzájárulnak, hogy a nyomtatott sajtó mellett egyre nagyobb tért hódítanak ezek az elektronikus médiumok, melyek segítik az irodalmi önszerveződést is. A papír alapú orgánumokat illetően nem lehet pontosan tudni, hány irodalmi, művészeti, kulturális, bölcséleti folyóirat működik Magyarországon vagy magyar nyelven külföldön, de mindent összevetve számuk jobb években meghaladja a százat. Minőségük, aktualitásuk s egyáltalán megjelenésük nagy mértékben finanszírozási kérdés. Vitathatatlan, hogy a két szféra még hosszú ideig fog egymás mellett létezni, de a tendencia nemcsak azért kedvez az elektronikus folyóiratoknak, mert egyre több a papír alapú formát teljesen nélkülöző lap, hanem azért is, mert manapság új folyóirat indítása online változat nélkül komolytalan vállalkozás. Amíg azonban egyre többen felismerik az elektronikus publikálásban s az online folyóirat-kiadásban rejlő lehetőségeket – melyeknek csak a technikai oldala, hogy nem jelentkeznek a nyomdai problémák, nem kell a példányszámot előre meghatározni, és ezek a dokumentumok a világ bármely táján letölthetők, kinyomtathatók –, addig a szerkesztők egy része nem számol azzal, hogy egy dokumentum fogalma az új térben új értelmet nyer, s ha nem is a hagyományos publikálás felváltása a cél, ezen alternatív lehetőségeknek megvannak a saját szabályaik. Mindenki tisztában van azzal, hogy helytelen a hagyományba kapaszkodva sok időt tölteni olyan elektronikus dokumentumok készítésével, amelyek nyomtatott társaikra hasonlítanak, hiszen élvezhetetlen, olvasásra alkalmatlan termékeket fogunk kapni, ha az anyagokat nem gazdagítjuk a multimédia segítségével. De a probléma nem ilyen egyszerű. Ahhoz, hogy egy online irodalmi lapon jól strukturált tartalom jöjjön létre, hozzáértés kell, ami nem csupán a szövegekkel kapcsolatos kompetencián alapszik.

Az elektronikus folyóiratok egy része a nyomtatott archívumokra támaszkodik s a papír alapú változat közlésére szorítkozik, függetlenül attól, hogy az aktuális szám tartalmával teszi ezt (*Forrás, Kortárs*), esetleg a nyomtatott változat megjelenése után bizonyos idővel (*Jelenkor, Mozgó Világ*). Ezek az információk könnyű visszakereshetőségén kívül nem igazán valósítanak meg más, a közeg adta lehetőséget, így megkérdőjeleződik az interaktivitásuk. Esetükben szinte csak a frissítés gyakorisága alapján lehetne ítéletet mondani, de alapvető elvárásként ez manapság már a legtöbb esetben dicséretes (*Ezredvég, Vigília*). Másként ítéltető meg egy úgynevezett teljes spektrumú irodalmi portál, mely hírekkel is gazdagítja a folyóirat kapcsolatrendszerét, s egy-

általán nem tolakszik a papír alapú elé (*Bárkaonline*), sőt teljesen nélkülözi azt (*Litera, Spanyolnátha, Terasz*). Ezeknek a portálok-nak érdekesebb az aszerinti vizsgálata, hogy felvállalva a technika nyújtotta lehetőségeket és új kontextusba helyezve a szövegeket, hogyan módosítják alkotó és befogadó viszonyát, egyáltalán annak-e valamilyen webmagazintól elvárható többletet, vagy csupán azért nyitnak meg egy új terepet, mert a mai technika kiszolgálja az ilyen törekvéseket. Amíg a nyomtatott folyóiratokat illetően alapkérdés a nyomott és az eladott példányszám, addig egy virtuális lap esetében – bár jól mérhető – mégis csalóka a látogatottságból kiindulni. Persze nem lényegtelen különbség, hogy míg egy papír alapú lapból mondjuk 1000 példány készül, addig egy internetes fórum ugyanennyi letöltést naponta elér, de azért ez a szám nem azonosítható ugyanennyi olvasóval. Ezenkívül az „internetes találatok” száma azt sem mutatja meg, hogy heterogén-e ezeknek a lapoknak az olvasótábora, vagy túlnyomórészt egymás műveit, hozzászólásait olvasó belterjes szakmai közösségről van szó. A 2002 óta működő átfogó irodalmi portál, a *Litera* például indulásától törekszik arra, hogy fórumokon, pályázatokon, alkotói felületen, esetleg hírlevélen keresztül is kielégítse a közönség széles rétegeinek igényét, s az oldalnak ne csak passzív felhasználói, s elsősorban ne csak szakmai közösségei legyenek. Néhány oldal közönséggel való kapcsolattartása azonban többnyire kimerül egy üzenőfalban, holott a friss hírek, kritikák és interjúk közreadása mellett az olvasócentrikusság lenne az egyik legfontosabb szempont, hiszen ily módon a szerkesztők a manapság oly sokat emlegetett „szakmázós” és „belterjes” jellegtől mentesen tudnának emészthető írásokat közvetíteni a legkülönbözőbb dolgokról, felvállalva egy új kezdeményezés esetleges negatív kimenetelét is. Mert legyenek ezek a vádak igazak vagy „szép közhelyek”, mert szakmaiság ide, szakmaiság oda, nem attól lesz rangos egy portál, hogy egy önmagába zárt szakmai közösség számára biztosít diskurzust és kizárólag egyfajta kultúrkoncepcióval dolgozva csak bizonyos szerzők írásait közli, hanem hogy teret enged az irodalmi önszerveződésnek, s publikálási lehetőséget ad a még induló szerzőknek, az olvasókra bízva azt a feladatot, hogy döntsenek a szövegek minőségéről. Az „elefántcsonttorony-effektus” feloldásán kívül egyfajta kánonalakító funkciót is meg kell valósítania az új közegnek, még ha a netet említve sokan a kánonon kívüliségre asszociálnak is. Bár a kánonkutatásnak a hagyományos irodalmi korpuszt tekintve is számos kérdést kell megválaszolnia, az elektronikus tartalmak esetében még bonyolultabb a helyzet, hiszen minden kánon távlatot tételez fel, amiről a web esetében még nem beszélhetünk. Az újszerűség jegyében nehéz értékelniünk, mert szempontjainkat a történeti vonatkozások később kiegészíthetik, módosíthatják. Azt semmiképp nem lehet még látni, hogy mennyire lesz határozott az elektronikus kommunikáció kánonalakító funkciója, ha lehet egyáltalán ilyenről beszélni. Érdekesebb az a kérdésfeltevés, hogy milyen lesz a digitális kultúra saját kánonja vagy épp milyen problémákat vet fel a kanonikus kulturális tartalmak megjelenítése a digitális térben. Ezzel összefüggésben legigazabb

lehet *Szegedy-Maszák Mihálynak* a történeti és művészi érték viszonyával kapcsolatos kijelentése, miszerint „A művészet értelmezésének nem a kanonizált szövegek rangjának megerősítése az igazi próbája, hanem a még nem szentesítettnek a fölfedezése.” (Szegedy-Maszák Mihály: *„Minta a szönyegen”*, 98). Az elektronikus tartalmak esetében fokozott a kánonokkal szembeni bizalmatlanság, ugyanakkor észrevehető, hogy jelenleg a digitális interaktív médiumban is létezik az orientálás szükséglete, a vágy, hogy minőség és nem-minőség között különbséget tegyünk, az internet se legyen csak az a szakmaiságot nélkülöző „laza hely”. Bár az internet a szabadság birodalma, és az irodalom is gyökeres demokratizálódáson ment át a cenzúrázatlan közös tér létrejöttével, ennek a közegnek a „demokratizmusa” csak látszólagos, mivel – ahogy a kultúra minden más formájában – itt is kialakulnak központi, „trendszabó” honlapok, amelyek ugyanolyan előnyben vannak egy személyes honlaphoz vagy bloghoz képest, mint egy országos napilap egy baráti terjesztésű laphoz képest. A digitális médium minden eddiginél erősebben összemossa a hagyományos kulturális értékek, kánonok, mércék és a személyes választások eredményeképpen vagy szubkultúrák termékeként létező értékválasztásokat – látszólag egy szintre helyezi őket, ami azt is igazolja, hogy a populáris kultúrával is kell foglalkozni, hiszen értékeket nemcsak a „magasművészet” teremthet. A fő kérdés az, hogy a majd kialakuló „nagyok”, tehát a többség választásait befolyásolni képes csomópontok milyen jellegűek lesznek, és hogyan hatnak a kanonikus tartalmakra vagy mércékre. Segítik-e az új körülmények között megnyilvánuló szerzőket, támogatják-e a természetes rétegeltséget szövegekre és olvasatokra, írókra és olvasókra vonatkozóan? Hozzájárulnak-e az irodalomról való közérthető beszédhez, s kiépitik-e azokat a csatornákat, melyeken keresztül az irodalom új eredményei eljuthatnak a szélesebb olvasóközönséghez? S ami mostanság oly népszerű vitatéma, gazdagítják-e a kortárs kritikát? De hogy mi ad egyáltalán vitára okot? A világgönyvtárra, az offline-ként is csodálatos archívumokra, az azonnali kommentálhatóságra gondolva talán nem is érthető a legújabb „kritika-vita”, ami önmagát gerjesztve sokkal inkább aposztrofálható álvitaként az irodalmi közbeszéd felpeszdtítése okán. Nem kérdés ugyanis, hogy az internet kedvez a kritikának mind a folyamatos reflexivitás, mind az új kritikai megszólalások tekintetében, melyeket említve nem elsősorban a blogbejegyzésekre gondolok. Bár éppen ez az a színtér, ahonnan kiindulva néhányan szerették volna önvizsgálatra készíteni az irodalmi közeg szereplőit – ami a hazai folyóirat-kultúra állapotát és az irodalmi-kritikai közéletet tekintve jogos –, de ez olyan tévképzetekhez vezetett, hogy az irodalmi blogokban megjelenő vélemény és a kritika között (legyen akár online, akár nyomtatott) párhuzam vonható. Holott mindenki egyetért abban, hogy két különböző műfajról van szó, melyek egymást sem helyettesíteni, sem kiváltani nem fogják, már csak a kritika szakmaisága miatt sem. Egy blogban leírt rövid, spontán vélemény vagy egy könyvekről szóló olvasói online beszélgetés – még ha a kritika gyökerei innen is indultak – nem hasonlítható össze egy profesz-

zionális kritikával, aminek megírása egész más tevékenységsort előlegez. A vitát inkább egyéb, bár a kritikával szoros összefüggésben álló jelenségek gerjesztik, melyek rámutatnak arra, hogy az online közeg nyújtotta lehetőségek új távlatokat nyithatnak irodalom és kritika fejlődésének. Ilyen jelenség, hogy a magyar irodalmi életből hiányzik a különböző beszédmódok találkozási helye, és nincs meg az a közösség sem, akikkel olvasóbarát módon alakulhat ki köznyelvi beszélgetés egy szélesebb kulturális horizontot érintve. Másik probléma, hogy a hagyományos folyóiratok egy része meglehetősen szűk látókörűen értelmezi az irodalom fogalmát, helye csak a tudományos olvasatnak van, s pont a „könnyebb műfajú”, köztes könyveknek s az ezekhez kapcsolódó zsrnalkritikának és a peremműfajoknak, azaz a „középmezőnynek” nem jut tér, pedig az olvasók nem csekély része épp ezeket olvasná. S a negatívumok sorában meg kell említeni azt az esetet is, amikor a nyomtatott orgánumban megjelenő kritika csak egy évvel később követi a könyves megjelenést.

Természetes tehát az a tünet, hogy a folyóirat-kultúrával valami nincs rendben, s valószínűleg az sem véletlen, hogy ez a hiánypótló *KönyvesBlog* nyomán vetődött fel, ami a *Litera* részeként, de mint önálló site indult el tavaly. Elsősorban az irodalmat népszerűsítő szándékkal kíván karakteres viták és beszélgetések színhelyévé válni, lehetővé téve az olvasmányélményekre való gyors reflektálást. Helyet kap rajta a frissen megjelent könyvektől kezdve a haiku-pályázaton át a krimiíró játéki számos téma, beleértve az olyan „őrült” ötletet, mint a „legközelebbi könyv 23. oldalának 5. mondata”, s ezáltal annak megosztása a nyilvánossággal, hogy ki mit olvas éppen. Még ha neves írókat és „professzionális” olvasókat is kérnek fel az oldal szerkesztői egy-egy kezdeményezés során, akkor is látszik a törekvés: bevonni az „átlagolvasókat”, hogy együtt gondolkodjanak, írjanak, véleményt nyilvánítsanak. Pezsdüljön meg valami, alakuljanak ki kis közösségek, éledjen fel irodalom és net viszonya, s mindez nem feltétlenül azért, hogy az irodalmi közbeszédet ne lehessen illetni a „professzionális” és a „belterjes” jelzőkkel, s nem is csak azért, hogy bebizonyítsuk, Magyarországon is tudnak valamit kezdeni az online lehetőségekkel, hanem leginkább azért, hogy az olvasáskultúra ne ott tartson, ahol tart. Mert fel lehet ugyan hívni a figyelmet az ilyesfajta oldalak felszínességére, lehet őket vádolni a provokatív nyelvezettel vagy a nicknevek miatti anonimítással, de az előbbi vádak emlegetői is látják az olyan általános hazai problémákat, mint az olvasók alacsony száma vagy a rosszul funkcionáló irodalomoktatás. Véleményem szerint mindenekelőtt ezeket kellene orvosolni, s ha ebből egy portál bármilyen eszközzel is részt vállal, akkor egy lépést már tettünk. Ha az olvasás egyre szélesebb rétegek számára lesz élvezet, s sikerül kinevelni azt a közönséget, mely a megfelelő közvetítés nyomán az irodalomelmélet új eredményei felé is érdeklődéssel fordul, akkor az nemcsak a nagyon is izgalmas hazai kortárs irodalomban fogja felfedezni az értékeket, hanem különbséget fog tudni tenni könyvajánló, blogbejegyzés és kritika között. S ezt a hár-

mast említve nem célozom egyiket sem degradálni, hiszen az adott helyen mindegyik funkcióval bír. A kis terjedelem, a gyakori megjelenés és a közérthetőség ugyanolyan jogos elvárásai egy olvasói rétegnek, mint a szaktudományosság egy másik rétegnek. Lehet ezt a témát piacorientáltan közelíteni, vagy a magyar irodalom terében lévő hatalmiságra apellálni, de véleményem szerint így féligazságokhoz jutunk. Majd ha az irodalom újra feltalálja magát a közönség számára, akkor számon lehet kérni ezeket a kritériumokat, ám amíg néhány százan olvasnak el egy verseskötetet, addig a közönség szó is csak túlzás. Azt sem mondom persze, hogy az online portálok léte fölötti örömmünkben hátrádlhatunk a monitor előtt, hiszen a legtöbb esetben most még ezek a médiumok is csak „próbálgatják a játékrendszerét”. Nekik is ki kell alakítaniuk a profiljukat, s ha ez megtörténik, akkor az garancia lehet az online tartalmakra, jelenjenek meg azok a legkülönbözőbb formákban is. S hogy a blog sem mindig az, aminek látszik? Igen, ez tényleg egy sajátos jellemzőkkel bíró, és a fogalom körén belül is változatosságot mutató műfaj, melyben más szerep jut egy személyes írói blognak (*Balla D. Károly*) és más egy olvasói blognak (*Isolde olvasónaplója*), de a fenti szempontokat szem előtt tartva *blogikátlan* is lenne csak a különbségeket firtatni, elfelejtkezve arról, hogy az interneten sem minden a blogolás világa.

Bár a közelmúlt legélénkebb diskurzusa a *KönyvesBlog* körül bontakozott ki, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy vannak az online irodalomnak más szereplői is, melyek közül néhány már nem is annyira új, hogy ne lett volna lehetősége saját profil kialakítására mind tartalom, mind honlapszerkezet, megjelenítés és áttekinthetőség szempontjából. Általában elmondható, hogy a szépirodalom, a kritika és az aktuális hírek mindegyik portálon megtalálhatók, s természetes, hogy a művészeti hálóteremként aposztrofált *Spanyolnátha* helyt ad a társművészeteknek, de a *Bárkaonline* vagy a már említett kifejezetten irodalmi irányultságú *Litera* sem zárkózik el az ilyen írásoktól. Úttörő volt ebben a tekintetben a magát online kulturális portálként definiáló *Terasz*, mely most ugyan nem éli fénykorát, de indulásakor elsőként számolt be az irodalmi élet eseményeiről. Erről mostanság nevéhez méltóan – „Az irodalmi portál” – a *Litera* ad átfogó képet. A sokrétű tartalom mellett műfaji változatossága is dicséretes. Viszont ez a tartalmi gazdagság egyszerűen nem tud megjelenni az oldal túlságos felaprózódása, zsúfoltsága és a színek nem kellő harmóniája miatt. Az áttekinthetőség és a letisztult formák szempontjából a *Bárkaonline* nyújtja a legtöbbet. Tévedés, hogy irodalmi oldalaknál kisebb szerep jut a megjelenésnek. Az arculat a közeg jellegéből adódóan sem lehet másodlagos. A *Spanyolnátha* kéthasábos felosztásával és a bal oldali hasábot állandóan kitöltő címek nélkül álló névrengeteggel sokáig nem tudtam mit kezdeni, de a nevekre kattintva megnyíló ablakok az írásokkal s a szerzővel kapcsolatos információkkal feledtetik ezt a sajátos megoldást. Az orgánium viszont jó példája annak, hogy egy online médium sem csak a virtuális valóságban fejtheti ki tevékenységét, valós részese, szervezője, támogatója

lehet irodalmi rendezvényeknek. A világháló adottságait kihasználó kezdeményezései és projektjei mutatják elköteleződését, aminek ellentmond a weboldal kialakítása, hiszen a lapra találokat pusztán olvasói szerephez juttatja. Ennek ellenpéldáját láthatjuk a *Dokk* „irodalmi kikötőben”, ahol a szavazás, fórumozás és véleménymegosztás mellett „Nagyító” alá vehetők a versek, s üzenet küldhető a szerzőnek, kinek szerepét magára öltve bárki felviheti saját verseit az adatbázisba. Az oldal egyedi színfoltja a „Versolvastató” rovat, melynek tartalma ugyan még csak néhány műből áll, de mintaszerűen aknázza ki a multimedialitásban rejlő lehetőségeket.

Nem mehetünk el szó nélkül az olyan kezdeményezések mellett sem, mint a *www.readme.cc*, mely az olvasást népszerűsítő, az olvasók ajánlásából épülő virtuális könyvtár, egy könyvekről szóló fórum, a határokon átívelő könyvközösség teremtésének céljával. Felületén személyes könyvtárakat lehet létrehozni néhány kattintással, könyvtippeket lehet olvasni és gondolatokat cserélni olvasmányokról megismerve új könyveket és embereket. A jelenleg kevesebb, mint száz személyes könyvtárból álló magyar gyűjtemény egyelőre viszonylag szűknek mondható, de a testvéroldalakkal együtt szemlélve sem állítható, hogy az állomány gyorsan növekszik. Az, hogy új helyszíneken és új nyelveken is megjelenik a következő években, nem egyedüli záloga a sikernek. Hogy mennyire válik sikeres cserefórummá ez a több hazai és külföldi intézmény által is támogatott projekt, még kérdéses, de tény, hogy az irodalmat és az elektronikus közösségépítést több kezdeményezés is próbálja közös nevezőre hozni. Szerepet kap ebben a népszerű *iWiW*, melynek „könyvekről beszélgetős” irodalom-topikján szintén elég szűk körben zajlik a gondolatcsere, ami az oldal zárt jellegéből is adódik.

Az online tartalmak sokrétűsége és a hálózati irodalom térnyerése egyaránt mutatja, hogy már megteremtődött a kontextus a továbbfejlődéséhez, s ahogy az alkalmazási területek növekednek, úgy nyerheti el ez a médium is az őt megillető helyet az irodalmi életben. Az internet kulturális és művészi szinten is figyelmet érdemel, de a véleményalkotáshoz a folyóiratok mellett átfogóbb képet kell szerezni elektronikus irodalomról, könyvtárakról, linkgyűjteményekről, valamint az internetes publikálás és szövegkiadás sajátosságairól. A nagy méreteket öltő digitalizáció mindezen területeken érezteti a hatását, viszont a különböző szférák fáziseltolódásban vannak. Egyes változásokra az alkotóknak és a befogadóknak egész egyszerűen meg kell érniük, nem beszélve arról, hogy ennek a szöveguniverzumnak is van egy öntisztulása. Mert lehet, hogy a neten minden megmarad, s a közeg nem vet ki magából semmit, de itt is megfigyelhető lesz periféria és centrum elválása. Kicsit hasonlóképpen van az online folyóiratokkal, mint az sms-versekkel. Az ezekkel kapcsolatos kérdésre Parti Nagy Lajos egyszer így válaszolt az *Origo* csevegőforumán: „Ez olyan, mintha azt kérdezné, hogy mi a véleményem az írógépell versekről, vagy a Windowsban írt versekről. Ha jó, jó, ha nem, nem.”

Gilbert Edit

Test és Moszkva avagy

A szex elviselhetetlen könnyűsége

(*Ljudmila Ulickaja: Odaadó hivatok, Surik, Magvető 2007, ford. Goretity József*)

Lektűr. Csemege. Fogy is rendesen. Bejártatt, megbízható szerzőtől. Szállítja az évi mennyiséget, hozza a formáját(?). Fordítói szorgalmasak, így nálunk is rendre feltűnhetnek az író újabbnak és régebbi regényei, hiszen kiadója – méltán – piaci fantáziát lát a névben. Ismerőseim közül többen az ő új könyvét kérték, kapták (kérik, kapják) karácsonyra. A sikerlistákon hónapokig tartja a helyét.

Sokáig nem értettem, miért is olyan vegyes a szakmai megítélése Ulickajának. Zokon vettem, amiért egyes körökben könnyűnek találtattott. Lélegzetelállító igazságtalanságnak és banális, blaszfém szólamnak hangzott a fülemben a vád, hogy könnyesbús és szentimentális orosz sztereotípiát szolgáltat a Nyugatnak.

Eleinte hátrahőköltem ilyen mértékű torzítás, félreinterpretálás hallatán, minthogy az idő tájt rendkívül nagyra tartottam korai műveit – amelyeket addig ismertem. Dohogtam, hogy egyes körök vajon miért nem tudják elviselni: valami lehet úgy is jó, hogy egyben népszerű. Hát nem ez után sóvárog az igazi irodalmár? Hogy ne csak a szakmai elit értékelje a minőséget? S ha teljesül leghőbb vágyunk, fanyalgunk, s keressük a kákán a csomót, mégsem akarván osztozni a plebs ízlésében? Azt hittem, szimplán irigylik tőle a külföldi elismertséget s a közönségsikert, valamint a mindezt megalapozó kivételes írói kompetenciát. Későbbi művei viszont valamit igazolnak az őt illető kritikából. Ha teljesen nem is győznek meg, már belátom: nem teljesen alaptalanok a kifogások. Az azonban mindmáig kibogozhatatlan csomó marad számomra az ügyön, hogy általam fajsúlyosnak talált alkotásait is éri a könnyűség vádjja.

Az utóbbi időszakban, befutott íróként (ami, sajnos, egyáltalán nem jelenti, hogy érett, még azt sem: érettebb alkotói periódusában) az író mintha letért volna a könnyebb útra. A legekhez, amelyeket korábban társítottam hozzá, újabb járult, s ebben a kontextusban saját pozícióm némileg ártrendeződt. Az én horizontomon ugyanis az Ulickaja-életmű mára az egyik legtöbbet ígérő kutatási témája lett irodalomszociológiának, olvasáskutatásnak. Korábban más erényeit eszeteltem.

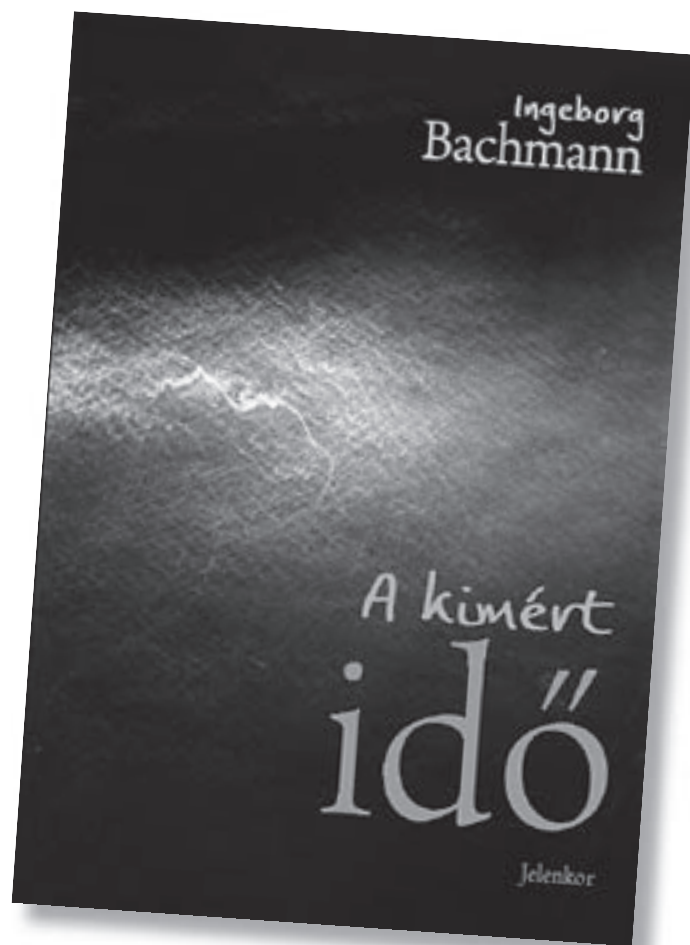
Éppen a Műút Kikötői hírek-hasábjain tudósítottam nemrégiben arról, hogy egy oroszországi irodalomtörténeti tipológia határozottan lektűrírónak sorolta be szerzőnket, amin egyre kevésbé csodálkozom és bosszankodom. Igazságtalanok lennénk azonban, ha nem hagynánk meg egy járatot, nem észlelnénk azt

a tényezőt, amely hálásan és titokzatosan képlékennyé teszi az Ulickaja-képletet. Hoz még ugyanis az életmű meglepetéseket, és nincsenek kész elemzési sémáink rá – ami messzemenően reményteljes. A művei körül gerjedő viták azt jelzik, hogy egy kicsit másról is van itt szó, mint elsőkélyesedésről. A vitapozíciók sem binárisan polarizáltak. Mostani regényét, a *Surik*...-ot ellentmondásos nézetek, reagálások vették körül, amikor megjelent 2004-ben Oroszországban, nyilatkozta egy interjúban a szerző, s hogy ő ehhez már hozzászólt. Legújabb könyve, a vallások kompatibilitására rákérdező, azokat egyeztető hevületű *Danyiel Stejn, a tolmács* szintén kap hideget, meleget, s nem is csak két lyukból. Követem a szenvedélyes elemzések pengeváltásait: kijut neki bőven mindenféle retorikából, argumentációból, felemelő és eltaszító attitűdből. Van, aki kanonizálná és remekművet lát benne, más halványan rokonszenvez vele, a törekvést megrendítően szépnek, a megvalósítást sikerületlennek tartván, s vannak, akik keményen elutasítják, mert primitív, mert blaszfém, mert teológiailag fogyatékos, mert felszínes...

A szerző témaváltásaiból sem olvashatunk ki egyértelmű tendenciát. Divatos, közhelyes stb. tárgynak is kikiáltották az ezotériát, a nőgyógyászatot (*Kukockij esetei*), a megcsalt asszonyt (*Szonyecska*), a hazugságét, prostitúciót (*Életművésznök*), de inkább nem folytatom. A nők s különféle vallású papok körében való vidám haldoklást, a férfi általi jótékony szexuális szolgáltatást és az istenkeresést és -szolgálatot csak némi erőltettséggel tarthatnánk tévedhetetlen divattémáknak, ezek megírását közönségsikerre kacsintó magatartásmódnak – ahogyan a korábbiakat sem. A váratlan, szokatlan beállítás, kombináció, konstelláció, az előadás módja teszi a toposzokat újramondásra érdemessé, az akár bizarr ötleteket irodalom-kompatibilissé. Nem hiányzik a meglepő nézőpont sem az újabb művekből. És mégis esik a színvonal. Korábban sokrétű, váratlan fordulatokat hozó, tudatosan kézben tartott cselekményszövés jellemezte műveit. A színes és erős szereplőrajzolat fölé újszerű, felforgató világtérlemezés-ernyő borult. Rejtett tapasztalatok, árnyalt megfigyelések tárultak fel, aktivizálódtak, mutatkoztak meg, váltak kimondhatóvá és felismerhetővé precíz szerkesztésű műveiben, melyekből dinamikus, mozgásban lévő, nem rögzített – eleven, rétegzett jelentés-struktúra bontakozott ki. Az író napjainkra mintha veszítene művészi erejéből. Ismétél, lineáris, kevesebb (ha nem is egy-) szólamúvá válik. Az alkotó nem győz lépést tartani saját korábbi innovációinak minőségével. Elismeri, hogy további spirituális tapasztalataira nem leli még az adekvát formát. (Már a *Kukockij eseteire* is mértéktartóbb, szürkébb, a semleges olvasásra ugyancsak lehetőséget nyújtó címet választott második körben, a regény könyvalakban történő publikálásakor.) Szóvá teszi kínlásait, miszerint nem találja magát az ismert író szerepkörében, bújna el az interjúk elől, nem hagyják dolgozni, s nem szereti, ha saját alkotásairól vagy máséiról kérdezik. Ez persze még nem lenne baj. Őszintén beismeri azt is, hogy egyik művét kiadója sürgetésére befejezetlenül adta ki a kezéből, így is adták ki – később aztán ő pótolta a hiányzó zárást. Ez a beis-

Oltsd el csillagfűrtjeidet! / / Nehezebb napok jönnek” (40–41). A ponttal záródó, kijelentő mondatokba tompított felszólítások különös feszültséget és vibrálást kölcsönöznek a versnek, amely Bachmann költészetének egyik jellegzetes jegye.

Emellett már a korai versek néhány darabjában is, de a *Könyörgés a Nagymedvéhez* kötet tíz szakaszból felépülő *Egy országról, egy folyóról és a tavakról* (*Von einem Land, einem Fluß und Seen*) ciklusában különösen koncentrált formában van jelen a mitológia, a mesék és a mondák képi világa. A ciklus harmadik darabja szinte a legendák világából éledő ballada, a negyedik a lét örök változásában és körforgásában ábrázolt szerelmi kötődés állandó és oldhatatlan voltának megfogalmazása. Ezekben a versekben szinte állandósul a négy – váltva 11 és 10 szótagos keresztírmelésű – sorból álló strófikus szerkezetű forma, amely a későbbiekben is vissza-visszatér a változó sor- és strófahosszú szabadversek között, csupán a páratlan sorok rímei vesztenek csengésükből, melyeket gyakran asszonánc vált fel vagy teljesen eltűnnek, időnként pedig a fordítás tünteti el őket.

Az 1956 utáni, kötetbe nem rendezett versek közül kettőre hívnám fel a figyelmet. A *Prága, '64 január* (*Prag, Jänner 64*) az *Egyfájta veszteségben* (*Eine Art Verlust*) megfogalmazott, a szerelmi kötés megszakadásának következményeivel számot vető lírai én magára találásának, fokozatos újraéledésének leírása ugyanakkor az élményt intertextuális Shakespeare-utalásokkal kódolt formában megfogalmazó *Csehország a tengernél van* (*Böhmen liegt am Meer*) párja.

A kötet záró darabja *Elég az ingyencégek* (*Keine Delikatessen*) Bachmann lemondása a líráról: „Már semmi sem tetszik. / / Szóképet, / mondd, minek öltözzesek / mandulavirágba? / mondattant minek / feszítsek fényhatásra?” (183). Valóban ez a költőnő által utoljára közreadott vers. 1968-ban jelent meg, és témája miatt a kritikai kiadásban is a líra záró darabjaként leli meg helyét, éppen ezért gyakran a költőnő utolsó versének és a lírával történt végleges szakításának tekintik. A keletkezés-történet ezt nem igazolja egyértelműen, hiszen a vers létrejött 1963, vagyis keletkezése után még öt éven keresztül szórványosan publikált verseket a szerzőnő. Mindazonáltal tagadhatatlan, hogy életművében *A harmincadik év* címmel 1961-ben megjelent elbeszéléskötet egyben a próza fokozatos térnyerésének kezdetét jelöli.

Hosszasan ízlelgettem a verseket eredetiben és fordításukban, így kezdetben a német nyelvű eredetik teljességének elvesztése feletti aggodalmamból fakadó fordításkritikai szigor lassan alábbhagyott és örömmel nyugtáztam: a részben transzformált szemantika, fonetika és ritmus mögött mégis élénken rajzolódik ki az eredeti képi és hangzásvilág. Így már az is kevésbé zavart, hogy a magyarban ez helyenként dallamosabb formában valósul meg, vagy itt-ott elvész a kötetlen formában íródott vers egyetlen versvégi rímpára – *Részeg este* (*Betrunkener Abend*) végig rimes vers utolsó keresztírméppárja pl. „singen – ringen” a fordításban „kezdett – küzd itt” párrá torzul, *Még félek* [*Noch fürcht ich*] rímtelen szabad vers egyetlen rímpárja az utolsó két

sor végén: „seine Bahn – heiliger Wahn” teljesen elvész: „pályáját – szent örület” –, vagy éppen a soráthajlások sérülnek. Lassan azt a tendenciózusan érzékelhető változtatást is elfogadtam, amely a leírt központi jelenséget az eredetivel szemben közvetlenül megszólítja, és hogy a passzív, történést vagy elszenvedést jelző kapcsolatok időnként elsikkadnak a fordításban. Tudomásul vettem, az eredetiben nemcsak akkor hatnak hosszabbnak a sorok, ha esetenként akár 3-4 szótagnyi eltérés mutatkozik a fordításban, hanem azonos szótagszám mellett is, mivel a magyarban egy-egy magánhangzóhoz kevesebb mássalhangzó kapcsolódik. Érdemes azonban odafigyelni az olyan változásokra, amelyek a vers gazdagságából vesznek vissza. Ilyenek a kisebb szemantikai és stílári eltérések, a [*Patkózáj kapunk előtt*] (*Beim Hufschalg der Nacht...*) kihunyt csillaga („auf einen erloschenen Stern”) például „kihunyt köre” degradálódik, másutt [*Nagy a világ*] (*Die Welt ist weit...*) a semleges „Laß uns hinübersehen” valamire ránézni, átnézni valamire kifejezése alakul át a megjelenített képtől stílárián erősen elütő „próbál rákandikálni” némi játékosságot is sejtető ösztönzéssé. Ugyanakkor végül is megbékéltem egyik kedvenc sorom magyarításával a *Zsoltár* (*Psalm*) című ciklusból: „Némaságom teknőjébe / tégy egy szót” („In die Mulde meiner Stummheit / leg ein Wort”), bár kezdetben erős ellenérzésem volt a mélyedést, de valóban teknőt is jelentő *Mulde* fordításával szemben, én a lágyabb hangzású, de hasonló jelentésű öblöt választottam volna. Máshol az aggaszt, hogy félreértelmezhető a fordítás: a „magunkat tovább lövelltük” (*Embersors / Menschenlos*) például visszaható névmásként is értelmezhető, holott az eredetiben az írmag jelentésről van szó, vagy a „karom lóg karomba” kifejezés keltheti összefont karok képét is, holott karmokról van szó, amit esetleg a többes számú alak használatával lehetett volna egyértelművé tenni.

Mindezek kiragadott apróságok, amelyek alapvetően nem csökkentik az egyébként míves fordítások és a Bachmann líráját magyarul először közreadó hiánypótló kötet értékét, aki azonban behatóbban kíván foglalkozni a versekkel, annak mindenképpen javallott azok összevetése az eredetivel.

Szendi Zoltán

„se keserűn, se vigasztalón”

(Ingeborg Bachmann: *A kimért idő*,

ford.: Adamik Lajos és Márton László, Jelenkor, 2007)

1952 májusában a Keleti-tenger partján fekvő Niendorfban az akkor már szinte intézményi tekintéllyel bíró irodalmi csoport, a Gruppe 47 találkozásán mutatta be először verseit Ingeborg Bachmann. Egy év múlva pedig már a Gruppe 47 díját is elnyerte megjelent költeményeivel, s híre ettől kezdve egyre csak

nőtt, és amikor 1973-ban tragikus hirtelenséggel elhunyt, sokan tudhatták már: a háború utáni német nyelvű irodalom egyik legjelentősebb alakjának pályája szakadt meg.

Bachmann lírájának egyik legfontosabb témája a kompromisszum nélküli létért folytatott küzdelem, amelyben a személyiség szabadságvágya, az önmagával szemben etikai kihívásként állított, feltétel nélküli autonómia-igény szólal meg. Az újra és újra megfogalmazott teljességigény és a vele szemben álló valóságtapasztalás veszélyeztetett egyensúlyának legjellemzőbb poétikai kifejeződése a paradoxon, amely a lírai Énnek a világhoz és önmagához fűződő bonyolult, konfliktusokkal terhelt kapcsolatáról tanúskodik. E feszült viszony apodiktikus megfogalmazása és kijelentés-jellege, a szövegretorika és stílus szentenciózus formája ugyanakkor arról a kompromisszumképtelenségről is árulkodik, amely jóval túlmutat az esztétika szféráján, és a költői megnyilatkozást is az individuális etika magasabb értékeinek rendeli alá. A bachmanni költészet paradoxonaiban a tragikus iróniát még azok az életigenlő gesztusok sem tudják föloldani, amelyek újra és újra megpróbálják ellensúlyozni az általános emberi és az egyéni költői sors mélyen pesszimista kilátásait. A sorsvállaló szembenézés józansága és megvesztegethetetlen következetessége, valamint a szürreális képalkotás sokrétűsége számos ponton József Attiláéval rokon. Még akkor is, ha kettejük lírájában semmiféle konkrét filológiai kapocs nem található. A létélmény és énkifejezés megdöbbentő rokonsága már önmagában is indokolja Bachmann költészetének alaposabb megismerését.

Tíz évvel ezelőtt, amikor az osztrák és a magyar germanisták közös pécsi konferenciáján Ingeborg Bachmann műveinek magyarországi recepciójáról beszéltem, szinte kínos volt bevallani, hogy e – világirodalmi mércével mérve is – nagyformátumú költőtől magyarul mindössze néhány vers és novella jelent meg. Az azóta eltelt időszakban láthatóan megnövekedett az érdeklődés az osztrák költőnő iránt, amit többek között a Magyarországon megrendezett Bachmann-konferenciák is mutatnak. A szövegkiadás szempontjából legfontosabb eseménynek kétségtelenül a Jelenkor Kiadó gondozásában idén megjelent verseskötet, *A kimért idő* számít.

A könyv jelentőségét már önmagában az a tény bizonyítja, hogy az – miként a fordítók, Adamik Lajos és Márton László írják – a bachmanni „lírai oeuvre közel teljes bemutatására tesz kísérletet”. Nem valamiféle filológiai teljességelvárásból sajnálom ugyanakkor néhány korai vers kihagyását, és hiányolom az *Ein Monolog des Fürsten Mischkin zu der Ballettpantomime „Der Idiot”* c. hosszabb lélegzetű költemény fordítását, amire egyébként a fordítók is utalnak, mivel főleg ez utóbbi mű mind tartalmi, mind pedig esztétikai szempontból szervesen illeszkedik a nagy versek sorába. Az elhagyott ifjúkori költemények közül rögtön az elsőt, az *Ich* (*Én*) címűt emelném ki, mivel ez igazi programadó vers, annak az azonosságtudatnak a kinyilatkoztatása, amely a *fülemelkedés* és *bukás* végletes ellentétével egyszerűen kizár az én számára minden más alternatívát.

Aki ismeri Bachmann költészetének rendkívül bonyolult, gyakran enigmatikus képrendszerét, az tudja igazán értékelni a magyar fordítók teljesítményét. Mivel legtöbbször még a kevésbé összetett líra esetében is alig lehet egyidejűleg megőrizni a versjelentést, a képrendszert és a nyelvenét, annál inkább elismerést érdemelnek a Bachmann-szövegek fordítói, akik úgy igyekeztek az eredeti szövegjelentést megtartani, hogy közben hűek maradhassanak az eredeti versek esztétikai megformáltságához is. Jó példa erre rögtön a kötet elején az *Elidegenedés* c. költemény, amely tipográfiaiailag is szinte tükörképe a német nyelvű szövegnek. Ez nem csupán a verseszekre igaz, hanem többnyire a szövegrészekre is, miként ezt *A fal mögött* egyik, ismétléssel is kiemelt sorában láthatjuk, ahol az „Ich bin das Immerzu-ans-Sterben-Denken” magyar megfelelője így hangzik: „A folyvást-ahálálra-gondolás vagyok”. Minden bizonnyal a legnagyobb erőpróbát a teljesen egyedi képek megfeleltetése jelenthette a magyar költők számára. Számos esetben, ahol lehetett, ragaszkodva a bachmanni metafora szépségéhez, a képet magát is szó szerint lefordították, sajátosan új kép- és szókapcsolatot teremtve ezzel a magyar nyelvben. *Az estének mondom* kezdő képsora – „Meine Zweifel, bitter und ungestillt, / versickern in den Abendtiefen” – a fordításban is híven követi az eredetit: „Kétségeim, a keserű-csillapítatlanok, / estmélyekben szívódnak fel.”

Ismét egy másfajta kihívás a fordításban a rímtechnika átvétele, ha a szövegben rímek is vannak. Mint általában a modern költészetre, Bachmann lírájára sem jellemző a rímes sorkapcsolat, ha viszont ez jelen van, akkor annak jelentéshordozó funkcióját nem illik figyelmen kívül hagyni. Legalábbis a szövegértelmezéskor. A fordító azonban itt egyszerre több nehézséggel is szembe találja magát, s legtöbbször kénytelen úgy választani, hogy a szöveg(rész) globális jelentését részesítse előnyben a rímkapcsolat járulékos jelentésével szemben, ha mindkettő nem érvényesíthető. A *Hogyan nevezem magam?* c. vers második strófájával szemléltethetjük az itt jelzett problémát. A fordító, mint mindig, a rímkezelés szempontjából is hű tolmácsolója maradt a költőnőnek, mert gondosan megőrizte az eredeti szöveg keresztímeit.

Hogy maradjak meg? Már elfeledtem,
honnét jövök és hová megyek is.
Volt már nekem sokféle testem,
voltam riadt őz és kemény tövis.

Wie halte ich mich? Ich habe vergessen,
woher ich komme und wohin ich geh,
ich bin von vielen Leibern besessen,
ein harter Dorn und ein flüchtendes Reh.

Az egymás mellé helyezett szövegek ugyanakkor azt is felfedik, hogy a német szöveg második rímkapcsolását („geh”–„Reh”) annak járulékos szövegjelentésével együtt már nem sikerült, tegyük hozzá: nem lehetett megőrizni. Mármost azt, hogy a „me-

gyek” és a „menekülő őz” szavak a rímpár révén még hangsúlyosabban összekapcsolódnak. A fordítás rímpárja („megyek is” – „kemény tövis”) ezzel szemben a szélsőségeiben megragadott szubjektum másik, ridegebb énjét emeli ki. A szövegrész átfogóbb, tehát fontosabb jelentésmozzanatait azonban sikerült megtartani. Ugyanennek a költeménynek az utolsó strófája a fordításban viszont azt mutatja, hogy – feltehetőleg a keresztírím kedvéért – a kétsoros mondat egy lényegi jelentésszeteveje el-sikkadt. A „Ha kő gördül, ha galamb tolla rezzen, / talán egyszer magamra ismerek” mondat eredetije ugyanis grammatikájában is eltér, mivel ott a feltételes mellékmondat helyett azonosító szerkezet áll: „Vielleicht kann ich mich einmal erkennen, / eine Taube einen rollenden Stein...” A német szövegben tehát az én a galambbal azonosított, aki ugyanakkor az őt fenyegető gördülő kőben énjének másik, sötétebb felét véli/vélheti felismerni. Nemcsak a verset újratereítő költőnek, hanem az olvasónak is igazi élmény, amikor a fordítást az eredetivel egyenrangúnak érzi. A számos példa közül a *Cserépdomb* (*Scherbenhügel*) című verset idézem, amelynek zeneisége anyanyelvünkön lágyabban hangzik:

Hallgass el! Koldus-holmid őrizz,
a szót, mely könnyektől vizenyős,
tört cserepek dombja tövében,
melytől a homlok mindig redős.

Nem mindig sikerült ezt a tökélyt elérni. Épp az egyik legnagyobb Bachmann-vers, a *Csehország a tengernél van* esetében tűnik úgy, hogy a fordítás nem tudja maradéktalanul tolmácsolni a költemény lenyűgöző paradoxonait. Anélkül, hogy itt kitérhetnék a vers jelentésgazdagságára, mindenképp érdemes utalni arra, hogy a szöveg minden rétegét meghatározza a lét kiteljesedéséből nyert részegítő sejtésnek és a szükségszerű lemondás tudatának a kettős perspektívája. „Ha nem én, hát más, s épp olyan jó ő is, mint én” – áll rögtön a vers elején, a negyedik sorban, majd nem sokkal utána: „Ha én, hát bárki, s az is épp anyyi, mint én. / Magamnak már mit sem akarnék. Tönkre menni vágyom.” A humanitás paradoxona az önmegtagadás e gesztusával és az egyetemes emberi sorsközösség vállalásával teljesedik ki. Az eredeti szövegben szereplő kifejezés – „zugrunde gehen” – kettős jelentése az értelmezési lehetőségek tág terét nyitja meg, amelyek az ellentmondások összefüggő láncolatára jobban rávilágíthatnak. Míg ugyanis a fordítás a szónak csak egyik, „tönkre menni” jelentését közvetíti, elvész a másik, nem kevésbé fontos jelentéstartalma: „mélyre hatolni”, amelyet egyébként a szöveg folytatása is kiemel: „Zugrund – das heißt zum Meer”. A kettős tartalmat talán a „mélységbe veszni” szókapcsolat fejezhetné ki leginkább. A vers képrendszerének azért lényege e kettősség, mert itt nem csupán valamiféle önpusztító gesztusról van szó, hanem a legteljesebb megismerés vágyáról és annak végzetes következményéről. A megszerzett titok heurisztikus élménye indokolja a bizonyosságot, amelyet a „ruhig” és „unverloren” attribútumok

is hangsúlyoznak. A fordítás szövegekörnyezetében: „Tönkre ha jutottam, nyugodtan ébredek. / Most már tönkjétől tudom, és el se veszem.” Az itt jelzett hiányért kárpótol a másik nagy – a bachmanni lírai életművet záró – vers, az *Elég az inyenésegekből*, melynek virtuóz képeit az eredetihez méltó költői leleménnyel fordította Adamik Lajos.

„A rész, mi enyém: hadd vesszen el” – e fájdalmasan büszke sorral búcsúzik Ingeborg Bachmann a költészettől, amikor felhagy a versírással. Bár már akkor is tudhatta: ez igazán az övé, s ez nem veszik el. Hálásak lehetünk a versek fordítóinak és a kiadónak, hogy e kristályszépségű líra immár magyarul is hozzáférhető.

Ferenczi Sándor

Hárs György Péter

Magyarország megszállása és ellenmegszállása:

pszichoanalitikusok stratégiai magánháborúi 1917-ben

2. rész

Tévedni fog, aki azt várja a cím elolvasása után, hogy egy új hadtörténeti adattal válik majd gazdagabbá. Jelen írásnak paradox módon éppen a háború hátszíné a tárgya, s a tulajdonképpeni „harci” események a béke birodalmában zajlanak. Miközben még javában tart az első világháború, amelyben így vagy úgy, személyesen vagy barátok, rokonok révén természetesen a pszichoanalitikusok is érintettek, a bécsi és a magyarországi analitikusok a saját háborúikat vívják a mindennapi élet akkora már pszichopatologikus frontján: többek közt a nyaralás, a táplálkozás és a párkapcsolatok területén.

Ferenczi Sándor

2. Anna, Sachs, Eitingon és az élelmiszerek

Mint [lapunk előző számában – a szerk.] láttuk, a Tátra-akció sikeresen zárult, Freud és Ferenczi évődései ellenére is. Hátra volt még viszont a fül- és orrhurutos, de jó étvágyú Anna további nyaraltatása, és lezáratlanul maradt a Sachs-ügy is. Emellett új problémaként jelentkezett az élelmezés, amire már történt utalás: „G. asszony (erről később) hozott nekünk egy szalámit és más dolgokat is a házba, és ha még nem szokott volna rá arra, hogy élelmiszerekből ajándékot küldjön helyett, hogy számlákat mellékelne, megkérném Önt, küldjön nekünk egy kis szalonnát, vaját és ilyeneket (sajt) szobai tartaléknak.” A főhadiszállás ezúttal áthelyeződik Budapestről Miskolcra, s Ferenczi bevonja legszűkebb családi körét, ha már Freud is kiterjesztette a családjára a műveleti területet. Emellett, ahogyan azt korábban ígérte, saját maga is meglátogatja Freudot, de előtte, július 15-i levelébe összegzően belesúríti a történeteket és azok értékelését: „Legnagyobb köszönet a szállással kapcsolatos fáradozásaiért – és elnézést kérek, hogy képtelen voltam a kívánt élelmiszereket megszerezni. Egyik nővérem – Miskolcra – megígérte nekem, hogy onnan küld egy szalonnás csomagot Csorbatóra, amely mindannyiunknak elégséges kell, hogy legyen. [...] Az idő itt most nagyon kellemes, tehát a Tátrában hideg és kellemetlen. – Azt kell mondanom, hogy az idén formálisan felelősnek érzem magam a tátrai időjárásért. [...] Minden valószínűség szerint 24-én (kedd) érkezem meg, azt gondolom, reggel.”

Ferenczi a lezajlott látogatás után, már Kótajról írva, augusztus 7-én talál alkalmat arra, hogy megtegye Sachsszal kapcsolatos, némi iróniával és önelégültséggel megspékelt késleltetett visszajelzéseit: „Dr. Sachs mint szakértő már bizonyára nyilatkozott e hely mint Anna kisasszony számára való vidéki tartózkodási hely alkalmasságáról. Itt küldöm nővérem formális meghívását, melyben kéri annak az időpontnak a megadását, amikor vendégét várnia kell. Itt dözsölünk Sachsszal egy háború által érintetlen élelmezési miliő kulináris élvezeteiben. Sajnos, azok a dolgok, melyek itt bőséggel megtalálhatók, nem viselik el a Tátrába történő hosszadalmas szállítást. Tátrafüredről küldtem csokoládét és hintőport, Kótajról ötven szivart, amelyek bizonyosan megérkeztek.” Freud másnapi levele nem reflektál a Sachs-ügyre, viszont csinosan csomagolja az élelmiszerekre és Ferenczi csorbatói tartózkodására vonatkozó választ: „Ezúton értesítem arról, mi történt Cs[orbató]-n és környékén tartózkodása következményeképpen. Először jött csokoládé és vazelin (inkább por) Öntől Tátrafüredről, azután egy marhaszalámi az Ön szülővárosából, ma egy doboz ötven szivarral Kótajról! [...] Anna holnap utazik Lomnicra, hogy a maga részéről búcsút vegyen [Gizellától], és esetleg megbeszélje vele az Ön nővérétől kapott meghívást.”

Ferenczin, aki valószínűleg föllelkesült az események általa sikerként elkönyvelt alakulásától, újfent erőt vesz az „furor transportandi”, a nyaraltatási és szállítási düh. Augusztus 15-én

határozottan kezébe kívánja venni – ugyanabban a nyeregben érezve magát, mint Pápán¹ - mind Sigmund Freud, mind pedig Anna Freud sorsát: „Remélem, Anna kisasszony elfogadja majd nővérem meghívását és – mivel igen szerényen viselkedik – jól is érzi magát ott. Kérem, hamar értesítsen elutazása napjáról, mivel erről innen Miskolcon lakó nővéreim egyikét értesítenem kell, aki ott majd fogadni fogja. [...] Engedelmevel újra megpendítem Freund doktor úrnál az Ön balatoni tartózkodásának tervét. Éppen arról értesülök Dr. Lévytól, hogy az Ön Lomnicra történő átköltözése mégiscsak létrejött, aminek a Professzorné asszonyra való tekintettel igazán örülök.”

Ebben a gondoskodó szerepkörben Ferenczi megint vét egy apró taktikai hibát, amikor föltételezi Freud Lomnicra költözését. Megismétlődni látszik a félreértéseknek és a rosszul informáltságnak az a sorozata, ami az utazás előkészítésénél lezajlott. Freud válaszeve nemcsak a Lomnicra költözés álhírét teszi helyre, hanem Sachs mellett belépteti a történetbe aktív szereplőként Eitingont is, aki 1916. május elejétől a háború végéig Miskolcon dolgozott. „Anna nagyon örül az Ön nővérénél való tartózkodásnak. Remélem, kényelmesen berendezkedik majd, nem fogja különösképp idegennek érezni magát. Vasárnap, f. h. 19-én utazik és 2h 59-kor ér Miskolcra. Ott Eitingon leleselkedik rá, ami az Ön ott élő nővérének nem a mellőzését jelenti, hanem talán megkönnyíti a dolgát. Remélem, nem lesz túl sok izgalma útközben. Arról, hogy Lomnicra átköltözhetünk, még nem értesültem. Rá fogok kérdezni. Azt hiszem, itteni tartózkodásunk már elintézett meghosszabbításával való összekeverésről lehet szó.” (augusztus 16.) Ferenczi, mintha hitetlenkedne, két nappal később még kényszeresen ragaszkodik a Lomnic-elképzeléshez, emellett – jólétesültségét mintegy kompenzatorikusan megerősítve – Freud látogatóira is utal. „Nem tudom, hogy ez a levél Csorbán vagy – amint hallottam – Lomnicra találja-e Önt. Bizonyára nagy örömet jelentett Önnek a sűrű – Rank², Eitingon – tátrai forgalom. Az Anna kisasszonytól való távollét sem tart sokáig. Remélem, Kótajon, a néhány túlságosan egyszerű berendezés ellenére – jól fogja érezni magát.” Augusztus 20-án Freud pontot tesz a tartózkodási helyével kapcsolatos megzavarodás végére: „Nem mentünk Lomnicra, hanem itt ugyanebben a házban költöztünk egy földszinti verandás szobába, ahol én éppen a rovaroktól körülrajongva, félig az utcán írok Önnek. Így is nagyon szép.”

Ettől a mellékeseménnyel eltekintve Freud csorbai nyaralásának egyik fő tematikája az élelmiszerek beszerzése volt. Nézzük az előzményeket. Már április 4-én fölveti, még Bécsből, a háború okozta éhezés fenyegetését: „A privát hírek a németországi éhségről és hangulatról nagyon rosszul hangzanak.” Ferenczi májusban kezdi meg élelmiszereküldési akcióját, akkor még Martin számára: „Élelmezési gondok természetesen itt is vannak. De megpróbálok Martin címére (Berggasse) tábori pos-

¹ Pápán Ferenczi egy fölöttesét elemezte „lőhátról” (vö. 1915. február 22-i levele Freudhoz); itt ez a pozíciócsere megismétlődni látszik.

² Rank, Otto: osztrák pszichoanalitikus (1884–1939)

lízist akarom kultiválni. Érdekes előtanulmány kell, hogy legyen a tervezett *ψa.* polgári intézethez.” (október 8.) Freud, október 11-i levele szerint, egyetért a – kettős – jelöléssel, sőt, bár fordítva a sorrenden, kifejezetten a kettős asszisztenciát támogatja: „A legjobb volna Hollós és Eitingon!” A Ferenczi által 22-én írtak alapján mintha stagnált volna az ügy, ugyanakkor a levél mintha Freud jótékony beavatkozását sugallná a kérdés újbóli fölvetődése kapcsán: „Az egészségügyi parancsnok – talán egy Bécsből kapott intés hatására – újra érdeklődik Eitingon és Hollós iránt. Talán lesz belőle valami. Szép volna, ha a béke meghiúsítaná ezt a tervet.”

Bárhogyan is történt, az évben Eitingon elhagyta Miskolcot, és december 6-án Ferenczi Freudtól érdeklődik holléte és hogyléte felől. „Mit hall [...] Eitingonról?” Legközelebb azonban már csak 1919 őszén történik róla említés: „Eitingonék, akik most itt vannak nálunk [Bécsben], vontatókötélen elvisznek bennünket Berlinig – onnan aztán biztosan megtaláljuk a továbbvezető utat.” (szeptember 5.)

4. Hintőpor vagy porhintés?

Van ennek a háborús levelezésnek egy számomra izgalmasan tisztázatlan pontja. Az élelmiszerküldemények között vagy azok mellett gyakorta szerepel egy beazonosítatlan anyag, amely hol Ferenczitől, hol Eitingontól, tehát nagy valószínűséggel a budapesti és a miskolci katonai kórházakból származik. Először 1917 júniusában találkozunk vele, s annyit tudunk róla, hogy fehér por és/vagy kristály. A Freudnak címzett csomagok közé valaki másnak szánt is odakeveredett „20 kg fehér porszerű anyag”-gal, emellett maga Freud is kapott „fehér por”-t, „fehér kristály”-t, „anyagot”. A levelezés szerkesztői ezeket lisztként és kristálycukorként azonosítják be. Érdekes azonban Ferenczi megjegyzése, amely, úgy tűnik, nem a személyes fogyasztásra vonatkozik: „nem túladni minden fehéren!” A porok története augusztusban is folytatódik: „Tátrafüredről küldtem [...] hintőport [...]” (augusztus 7.) A szövegkörnyezetet a „Nicotiana tabacum” (dohány) és a „Datura” (maszlag) alkotják. Freud válaszlevele a hintőpor furcsa

metamorfózisról tanúskodik: „jött [...] vazelin (inkább por)”. (augusztus 8.) Az anyag küldése folytatódik a következő évben is, amikor egyéb élelmiszerküldeményekről már alig számol be a levelezés. „Azt hallok Eitingontól, hogy Törökszentmiklósról 40 kg fehér »keményítőport« vitetett Önnek. – Csakhogy én is vitettem ugyanabból a forrásból 25 kg-ot, és ezt a mennyiséget akkor *Freund* úr címére ([Sör]gyár utca) szállítottam. Kérem, érdeklődjön nála, amikor lehetőség adódik rá, ennek az anyagnak a sorsáról.” (március 3.) Freud március 17-i válasza arról biztosítja Ferenczit, hogy mindkét küldeményt megkapta: „Ma azt válaszolom, hogy az »anyag« már régen megérkezett, míg az Eitingontól való hetenkénti adagokban van tárolva.”

Mi lehet vajon az a rejtélyes „por”, amit idézőjelek között és körülírásokkal emlegetnek, s ami 20-40 kilós csomagokban érkezett? A lejegyzett események kilencven évvel ezelőtt történtek. Ebből az időtávolságból csak találgatásokba bocsátkozhatnánk, így valószínűleg a kérdés meg fog maradni a magánháború titkos hadműveletének...

Irodalom:

- Freud, S. – Ferenczi S. (2002): *Levelezés. III/1. kötet, 1914–1916.* Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, Budapest.
 Freud, S. – Ferenczi S. (2003): *Levelezés. III/2. kötet, 1917–1919.* Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, Budapest.
 Freud, S. (1986): *Bevezetés a pszichoanalízisbe.* Gondolat Kiadó, Budapest.
 Jones, E. (1983): *Sigmund Freud élete és munkássága.* Európa Könyvkiadó, Budapest.
 Lerner, P. (2003): *Hysterical Men. War, Psychiatry, and Politics of Trauma in Germany, 1980–1930.* Cornell University Press, Ithaca & London.

Ferenczi

ANGOL

Ha eddig orpheuszi gondokkal küzdöttem, hogy a populáris könyveket magam mögött hagyva alámerüljek az irodalom mélyebb rétegeibe, problémám most inkább thézeuszi útkereséshez hasonlít, csak vele ellentétben én olykor fonalat veszek. A lakás több pontján kikölcsonzött könyvek hevernek, New York Times bookreview ceruzajegyzetekkel a szélén, karikázásokkal, áthúzásokkal tarkítva hetekre visszamenőleg egymásra halmozva.

Vakon kihúzhatnék egyet, de élni akarok isten adta jogommal, és asszonyi kíváncsiságom által vezetve tudatosan választok néhányat a felhalmozott könyvek közül. A december 5-én kihirdetett első könyvért járó Guardian-díjat az etiópiai születésű, Amerikában nevelkedett Dinaw MENGESTU-nak tavasszal megjelent *The Beatiful Things that Heaven Bears* című könyve nyerte el. A kommunizmus vörös terrorja elől menekülő etiópiai férfi mesél életének arról a szakaszáról, mikor már a valóság beszivárgott a mesés elvárások rétegei közé, és amerikai életéből kiábrándulva egy sarki közért tulajdonosaként éli magányos napjait. A szomszédnőjével és annak tizenegy éves lányával kötött barátság hoz változást az életébe – humor, megható jelenetek. A regényben különböző rétegek, idősíkok rakódnak egymásra, és játszanak egymással szólamokat. A lineáris síkon elmesélt történet mögött, mint Stephanos múltja, ott lapul Afrika gyerekháborúkkal és diktátorokkal jellemzett szomorú valósága, és felsejlik a jövő sürgető követelése, amelyet Washington óvárosának rohamos változása képvisel. A múlt nehéz és feldolgozatlan, de a jövő agresszíven követelőző. Ha valaki ismeri a *Lost Boys of Sudan* című 2003-ban készült dokumentumfilmet, vagy Dave EGGERS *What is what* című regényét, mely a múlt évben a National Book Critics döntőse volt, akkor a narrációban és a szereplők egymáshoz való viszonyainak bemutatásában felismerheti Afrika hányatott sorsú áldozatainak romlatlan hangját, mely még hitelesebbé teszi a történetet.

Hogy nem vagyok egyedül az irodalmi különlegességek hajszolásában, bizonyítja, hogy az október 16-án kihirdetett Man Booker-díjat elnyert *Gathering* című könyv mind a 65 példány ki van kölcsönözve New York könyvtáraiból, és 305 előjegyzést rögzítettek; egy könyvesbolti példányt, ha nehezen is, de sikerült megkaparintanom. Anne ENRIGHT, az írországi író, akinek novelláit magyar fordításban már a hazai olvasóközönség is megismerhette, olyan erős érzelmi töltettel kezdi történetét, hogy nehezemre esik letenni a könyvet. „Genitális erejű fájdalom” – mondja Veronica, a regény fiktív elbeszélője, a bátyja elvesztése kapcsán érzett gyászáról. Sejtelmes hangulatot teremt a csontok, csontvázak, kis állatok koponyáinak felidézése, melyeknek bonyolult szerkezetét a narrátor rejtélyes körülmények között elhunyt bátyja oly mélyen csodálta. Veronica is szívesen csúsztat ilyesmiket a zsebébe, kezével végigsimítva azok nemes ívén. A csont a hússal ellentétben a természet elpusztíthatatlan bizonyítéka az életről, talán arról az életerőről, amit őseinktől kapunk és adunk tovább gyermekeinknek; ugyanis a könyv több generáció életét felölelő családregény.

A következő hír témája az irodalomkritika és a társadalomkritika határterületén mozog. A brit irodalomkritikus, Terry EAGLETON a múlt év elején megjelent *The Meaning of Life* című könyvében George W. Busht tagadhatatlan cinizmussal korunk posztmodernistájának nevezte. Persze azt tudni kell, hogy ezt az oly divatos kategóriát Eagleton egyáltalán nem bókna szánta; ugyanis az ő szemében a jelenség „felületesen radikális, mely titokban egy követ fúj a nyugati ideológiával, melynek csak a jelentés számít, az a jelentés, amivel ez az ideológia megbélyegzi a világot és másokat a saját javára, öncéljára.” Eagletonnak a nyugati kultúra gondolkodása elleni támadása korántsem ér véget ezzel az írásával. Októberben megjelent *Evangéliumok* című könyvében Jézust palesztin lázadóként mutatja be, tovább támadva kultúránk iszlámmal szembenálló, kereszténységre épülő alapkövét. A könyv az evangéliumok sajátos eagletoni olvasata, de hogy pontosan mennyire gondolja ezt komolyan az író, nehéz eldönteni, ugyanis az Observernek adott decemberi interjúban azt nyilatkozta, hogy a könyvet nem Jézusról írta. Az volt a célja, hogy felbosszantsa a brit író, Martin AMIST, aki hírhedtté vált egy terrorista merénylet kapcsán tett muszlimellenes nyilatkozatáról. A közöttük levő, személyes sértésekbe átszapó vita már hónapok óta folyik.

Ne távolodjunk el messzire ettől a témától. A választási kampány során itt nagyon fontos, hogy a jelölt mit állít Istenhez és a valláshoz fűződő viszonyáról. Ennek apropóján emelte témájául Tom PERROTTA a kisvárosi keresztény eszméktől áthatott dogmatikus légkörét. Míg a legutóbbi, *Little Children* című könyvében – akárcsak a Műút előző számában említett francia Alain Robbe-Grillet – egy pedofil férfi köré szötte történetét, most maga Jézus jön látogatóba. A *The Abstinence Teacher* az írónak nem a leginkább dicsért könyve, de hiányosságai ellenére vannak értékei, például éppen az, hogy Perrotta nem foglal állást sem a keresztény világot képviselő Tim, sem az ateista, szexuális felvilágosítás mellett érvelő Ruth mellett, hanem érezteti eme súlyos téma ellentmondásosságát. A könyv felfogható a keresztény fanatizmus kritikájaként, ennek ellenére a legszimpatikusabban megrajzolt karaktere Dennis atya. Szóval a következtetéseket vonja le mindenki magának.

Azt gondolnánk, hogy nem lehet elég korán odaérni, ha az ember be akar számolni egy hírről, csupán lekésni lehet róla. Pedig az idő két oldalról is fogva tart ebben a minotauruszi térben. A bangladesi születésű, különböző országokban nevelkedett Tahmima ANAM *Golden Age* című könyvét hiába szerettem volna kezembe tartani, az idő és a tér relatív labirintusában túl korán érkeztem. Az író az Amerikában még nem kapható könyvvel debütált, mely a Guardian-díjra jelölték döntőse volt.

Ugyanígy jártam Rosemary HILL *God's Architect: Pugin and the Building of Romantic Britain* című könyvével, amelyet szintén a fenn említett díjra jelöltek. Az író Pugin életét dolgozza fel, akinek munkája megrajzolta London óvárosának építészeti arculatát, elképzelései a Westminster-től kezdve a Big Benig számos más épület architektúrájában megtalálhatóak.

Az anyaság, egy gyermek elvesztése iránt érzett fájdalom sajátos női téma az irodalomban. Mivel egyre több nő ragad tollat, egyre gyakrabban bukkanhatunk olyan könyvekre, amelyek a Műútban már említett francia származású Marie Darrieussecqhez és Camille Laurenshez hasonlóan, az elvesztett gyermek témáját dolgozzák fel. A Costa-díj győzteseit január 3-án hirdették ki. Az első könyvért járó kategóriában a díjat a brit Catherine O'FLYNN *What was lost* című regénye kapta, a gyerekkönyv kategóriában pedig Ann KELLEY *The Bower Bird* regénye lett a díjazott. O'Flynn egy eltűnt gyermek után hagyott úr fájdalma, Kelleyt pedig szívűtét során elhunyt gyermekének halála ihlette meg.

Sok igényes könyv a piacon, beszámolni mindről lehetetlen, elolvasni őket meg pláne. Mengestu könyvében olvastam egy etiópiai közmondást: „ha egy madár megakad két ág között, akkor az olyan, mintha mindkét szárnyát átharapta volna.” („A bird stuck between two branches gets bitten on both wings.”) Mi pedig mondhatjuk azt, ha az ember nem tud választani a hatalmas könyvtermésből, akkor az olyan, mintha a tudás iránti vágyát megölte volna. De akkor meg mi értelme volt feladni az édeni Paradicsomot?

(Márkus Krisztina)

„A Kikötői hírekben az a legjobb, hogy csöppet sem szentimentális”
(Cate Blanchett, a Kikötői hírek c. film szereplője)

„A Kikötői hírek arról szól, hogyan találunk közösségre az egyes emberek”
(Julianne Moore, a Kikötői hírek c. film női főszereplője)

SPANYOL

A nemrégiben megrendezett 21. nemzetközi guadalajari könyvfesztivál a kortárs latin-amerikai irodalom viharos sikerével zárult. A kritikusok egy új boom eljövetelét hirdetik (ez a vélekedésük bizonyára az eladott példányszámoknak is kedvez), és ismét egy nagy írógenerációt ünnepelnek. A mai sikerírók sok tekintetben különböznek egymástól, és klasszikus értelemben nem is alkotnak generációt, hiszen fiatal és idős egyaránt akad közöttük, különböző országokból jöttek, és eltérő témákat dolgoznak fel műveikben. Ami mégis közös bennük, az, hogy sokfelét tanultak a világban, műveikben pedig egyéni, személyes mikrovilágok tárulnak fel, melyekben összesűrítve ott az egész világegyetem (bár ez a vonás mostanság sok spanyol író műveiben is felbukkan, elég, ha Ray LORIGA *El hombre que inventó Manhattan* vagy Lolita BOSCH *Tres historias europeas* c. írásaira gondolunk). A hagyomány kérdése is fontos ezekben a művekben, de immár nem a helyi, speciálisan latin-amerikai jellegzetességekre kell gondolnunk. „Területen túliak vagyunk. Kifosztjuk a különféle helyek hagyományait. Nagyon is emigránsok vagyunk: ez gazdagít minket”, mondja a mexikói Antonio ORTUÑO, a *Recursos humanos* szerzője, míg a kolumbiai Gabriel VÁSQUEZ konkrétan meg is nevezi e hagyományok forrását: „kétféle tradícióval dolgozunk, egyrészt ott van saját nyelvünk, de más hagyományok felé is hajlunk, mint amilyen esetben az angolszász tradíció”.

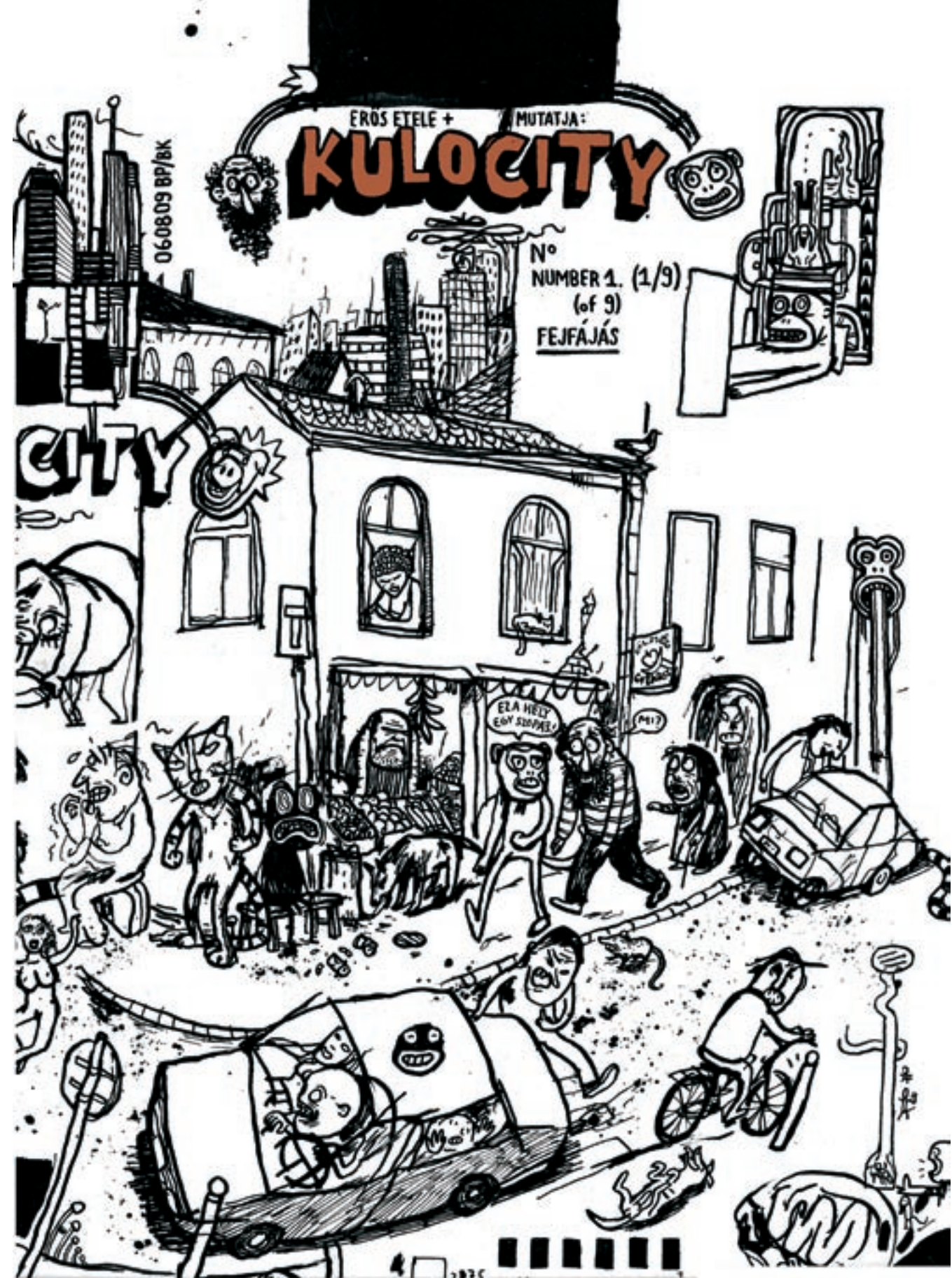
A könyvfesztiválon felvetődött a kiadók felelősségének kérdése is, hiszen mindenki egyetértett abban, hogy a jó irodalmat nagyítóval kell keresni, miközben a kiadók sokszor divatirányzatokat vagy egy-egy már befutott szerzőt népszerűsítenek, és ez nem minden esetben jár karöltve a művészi kiválósággal. Juan González, az Alfaguara kiadó vezetője szerint pedig „egy olyan könyv kell, ami meghozza a várva várt áttörést”, mert hogy ez az áttörés ott van a levegőben, azt a könyvfesztiválon mindenki elismerte.

A spanyol-amerikai irodalmi közélet 2008-ban fontos születésnapot is ünnepel: Carlos FUENTES 2008. november 11-én lesz nyolcvanéves. A kiváló mexikói író számos munkáját magyar fordításban is olvashatjuk, így például az *Artemio Cruz halálát* (Hargitai György ford.), az *Áttetsző tartományt* (Kesztyűs Erzsébet), a *hadjáratot* (Pál Ferenc), a *Laura Díaz évről évre* címűt (Pávai Patak Márta), vagy a *Diana, a magányos vadászt* (Szőnyi Ferenc). A jeles esemény alkalmából konferenciákat, koncerteket, színdarab-, film- és könyvbemutatókat is szerveznek, melyen maga a szerző is részt vesz.

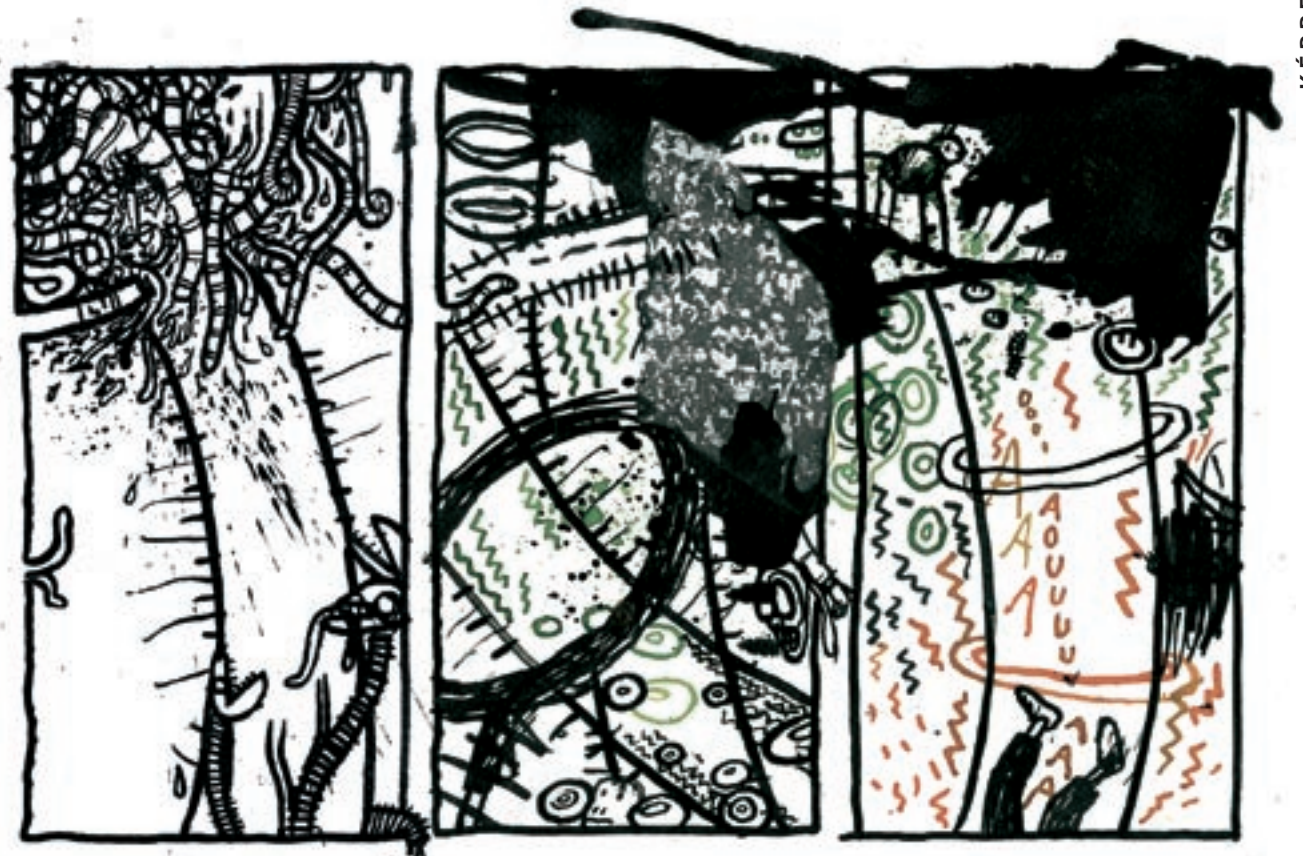
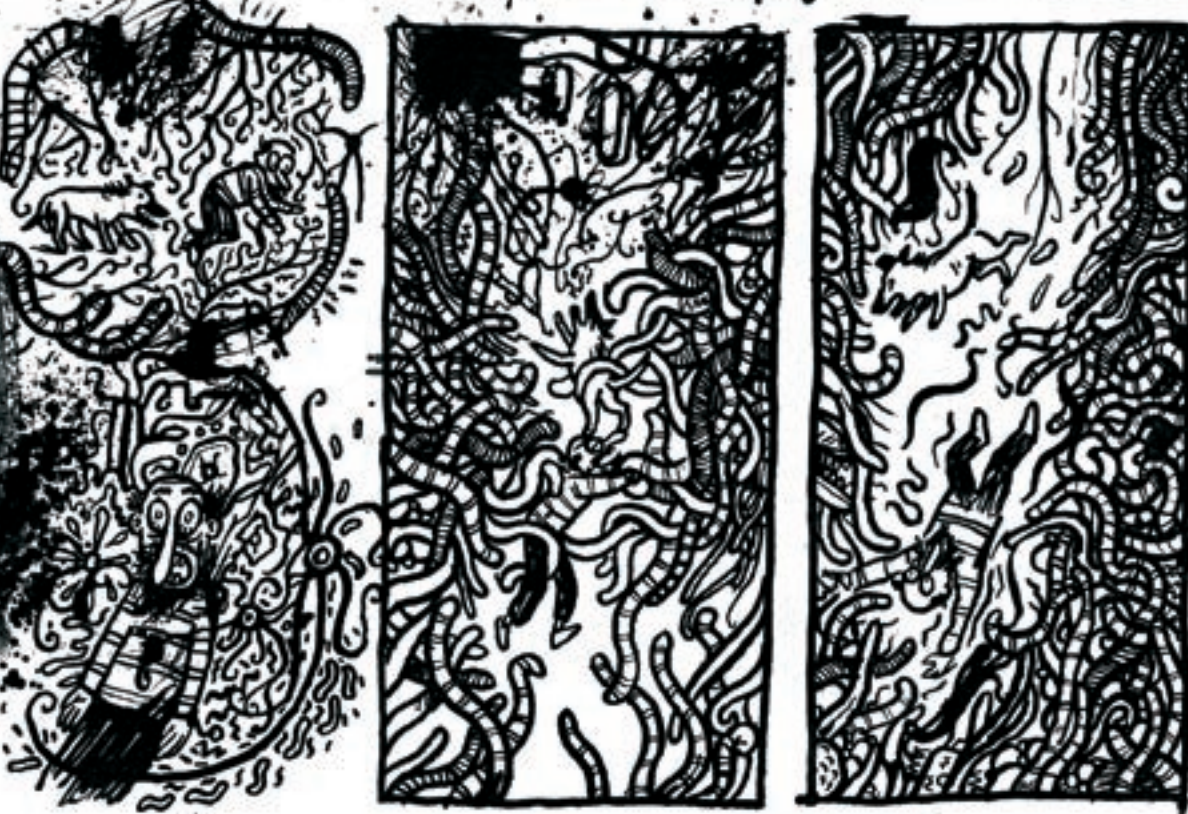
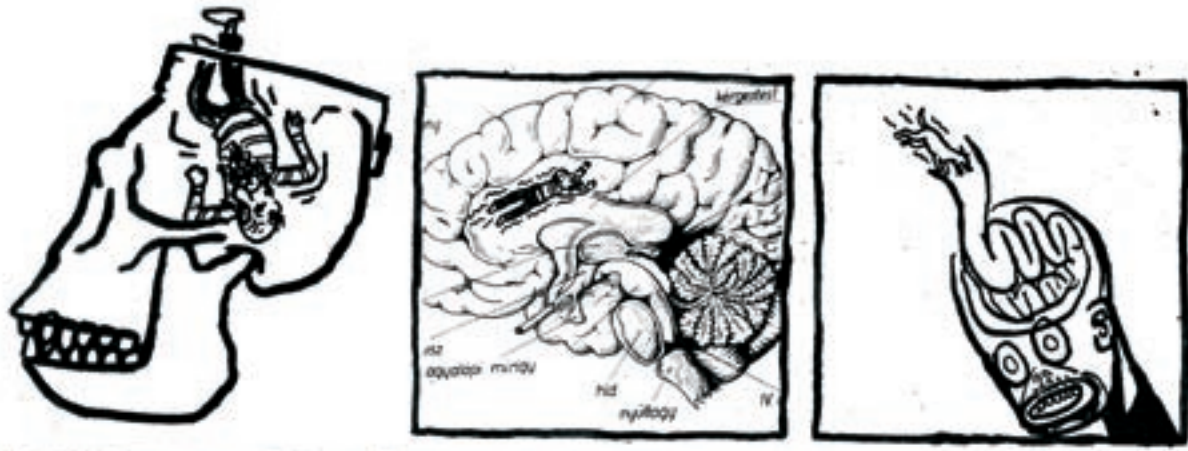
Ami Spanyolországot illeti, ezúttal Ana María MATUTÉról és Javier MARIÁSról szeretnék szólni. Ana María Matute, a Spanyol Királyi Akadémia egyetlen női tagja kapta 2007-ben a Premio Nacional de Letras Españolast, melyet a spanyol kulturális minisztérium ítél oda rangos irodalmárok, akadémikusok és kiadók közreműködésével egy-egy spanyol írónak egész írói életműve elismeréseként. Az író nő személyes weblapján (www.anamaria-matute.com) tallózhatunk művei, vele készült interjúk, vagy éppen az akadémián elhangzott beszédei között, és érdekességként láthatunk néhányat az író nő gyerekkori rajzai közül is.

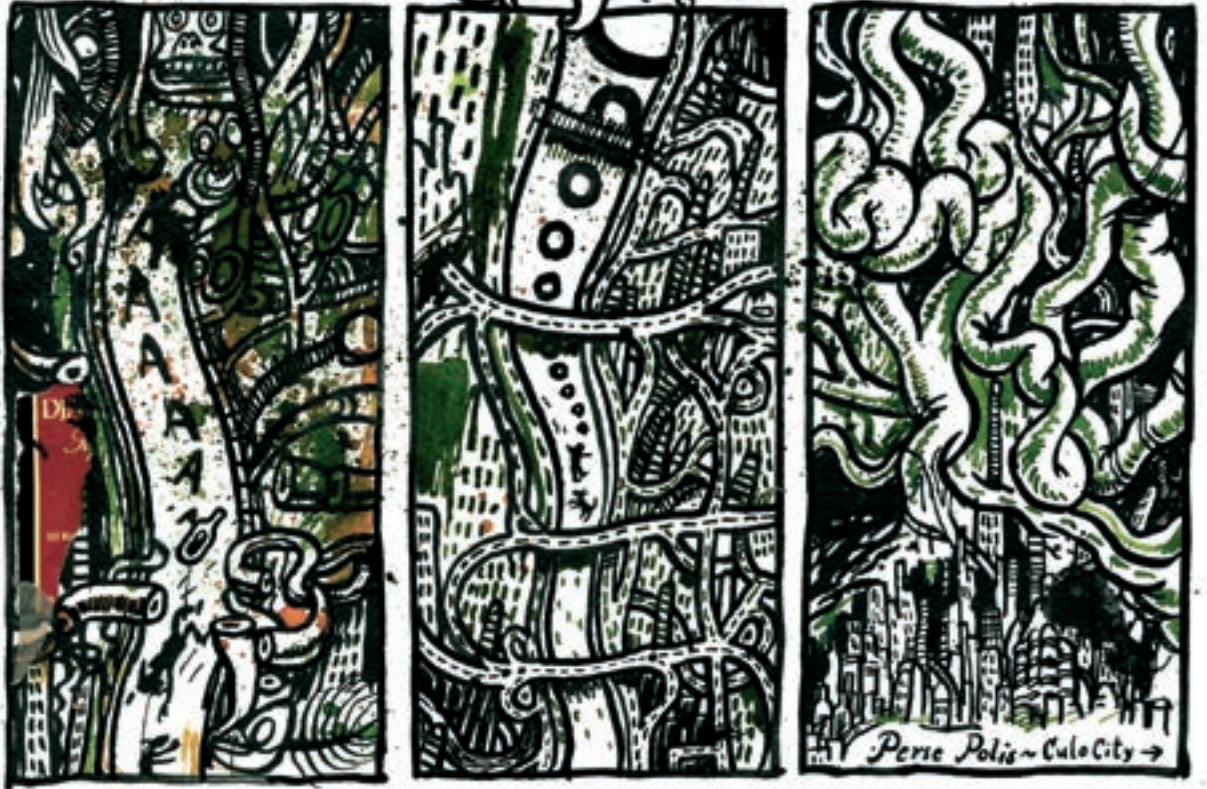
Javier Mariás pedig – akinek magyarul ugyancsak olvashatjuk néhány regényét – nemrégiben fejezte be talán legambiciózusabb művét, a *Tu rostro mañana* című trilógiát. Saját bevallása szerint már terjedelmét tekintve is hatalmas vállalkozás ez, hiszen a három kötet (*Fiebre y lanza; Baile y sueño; Veneno, sombra y adiós*) együtt több mint 1500 oldalt tesz ki, vagyis „hosszabb a *Tristram Shandy*-nél, és talán még a *Don Quijoté*-nél is; ha belegondolunk, ez önmagában jókora merészség”. Mariás ezt az írást bizonyos tekintetben totális műnek tekinti: felvonultatja benne korábbi regényei, novellái számos szereplőjét (így pl. a visszataszító Custardoyt) és témáját, célkitűzéseit tekintve pedig a régi könyveket tekinti irányadónak, azt szeretné, ha ez a mű egyszerre mindenfeléről szólna. Így aztán a *Tu rostro mañana* mintegy 1500 lapján felvonul háború és béke, élet és halál, erőszak és félelem, tanulás, magány, önismeret, mások megismerése, múlt és jelen. És bár a felsorolt témák sokaságához kézenfekvő volna, Mariás mégsem tervezett dagályos regényfolyamot, melyben generációk sorsán keresztül könnyedén szót ejthetne az összes témáról. Ellenkezőleg, tudatosan a nehezebb utat választotta, és Joyce nyomán ő is napokban méri a történetet: a három kötet három nap eseményeit dolgozza fel. A *Tu rostro mañana* szövege nyolc év alatt íródott, és a szerző műve befejeztével most azt állítja, a pusztá gondolat, hogy fiktív világokat hozzon létre, lehetetlennek tűnik számára. Ha regényeket nem is, novellásköteteket tervez azért a közeljövőben, és hamarosan magyarul is megjelenik egy korábbi gyűjteménye (*Cuando fui mortal* – Amikor halandó voltam), melyben az évek során megrendelésre írt munkáit gyűjti egybe.

(Kutasy Mercédesz)

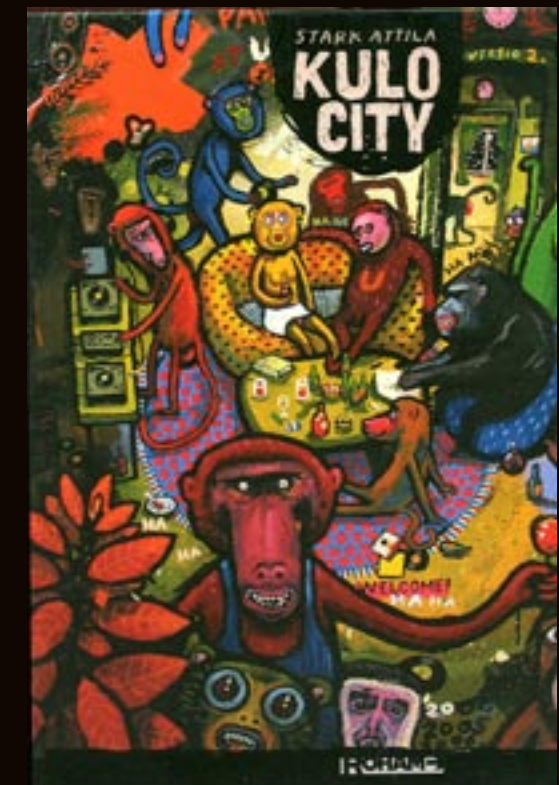

MAGAFIA MAJMÁSZ TÖRTÉNETE
HAMAROSAN MEGJELENIK A ROHAM KIADÓ GONDOZÁSÁBAN

MEGJELENT!

www.roham.hu www.kulocity.com

TÁMOGATÓK

Antikvár Kft., Miskolc
Váci és Társai Kft., Miskolc

Bárdos István, Eger
Boholy György dr., Szikszó
Borkúti Zoltán, Miskolc
Czinkné Sztán Anikó, Miskolc
Czomba György, Nyíregyháza
Dávid Imre, Miskolc
Dobos Sára, Miskolc

Dombovári Tibor, Miskolc
Fedor Vilmos, Miskolc
Flórián Ágnes dr., Miskolc
Jen István, Miskolc
Kis Péter, Miskolc
Körtvélyesi Erzsébet, Miskolc
Kurta Mihály, Miskolc
Péter Orsolya dr., Miskolc
Polatsek Edit dr., Miskolc
Pollner Erika, Miskolc

Rózsa Edit, Miskolc
Sándor Zoltán, Miskolc
Simon Gábor dr., Miskolc
Sramkó Pál, Miskolc
Szabolcs András, Esztergom
Teleki Lajos, Miskolc
Tompá Sándor, Miskolc
Tóth László dr., Balatonfűzfő
Zentai Péter László, Budapest

mm

ISSN 1789-1965
947717894196000
08005
490 Ft